

MEDIÁRIUM

KOMMUNIKÁCIÓ – EGYHÁZ – TÁRSADALOM

2011.

V. évfolyam 3. szám

Debrecen

MEDIÁRIUM

kommunikáció – egyház – társadalom

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Kommunikáció- és Társadalomtudományi Intézetének folyóirata

2011. V. évfolyam 3. szám

Szerkesztőség: 4026, Debrecen; Péterfia u. 1–7.
Telefon: (52) 518-547, 518-546
E-mail: mediarium@licium.hu
Internet: www.licium.hu/mediarium

Kiadja a Debreceni Református Hittudományi Egyetem
és a Református Ifjúsági Média Alapítvány
4026, Debrecen; Kálvin tér 16.

Felelős kiadó: Fekete Károly rektor

Készült a Kapitális Nyomdában, Debrecenben
Felelős vezető: ifj. Kapusi József

ISSN 1789-0357

Szerkesztőbizottság:
Fekete Károly, Gaál-Szabó Péter, Kustár Zoltán,
Maticsák Sándor, Pusztai Gabriella, Ujváry Zoltán

Főszerkesztő: Völgyesi Zoltán

Felelős szerkesztő: Vitéz Ferenc

Szerkesztők:
Baráth Béla Levente,
Gonda László, Lovas Kiss Antal,
Maksa Gyula, Püski Levente

Olvasószerkesztő: Arany Lajos

Tördelőszerkesztő: Turzai Nóra

Megrendelhető a szerkesztőség címén. Kéziratokat a szerkesztőség és/vagy a felelős szerkesztő
e-mail címére várunk (ferko824@gmail.com).
A meg nem rendelt, el nem fogadott kéziratokat nem őrizzük meg.

TARTALOMJEGYZÉK

V. évf. 3. szám

KOMMUNIKÁCIÓS SZÍNTEREK

PÁL CSABA: A nagy átverés, avagy félrevezető, megtévesztő címek az internetes médiumokban	5
ARANY LAJOS: Szürke szavak szériája <i>Megértést is veszélyeztető anyanyelvhasználat a médiában</i>	14
VITÉZ FERENC: Holló László „szociográfiai” allegóriái	25

MÚLT SZÁZADI TÖRTÉNETEK

MOLNÁR D. ERZSÉBET: A szovjet rendszer kiépítésének korszaka a kárpátaljai magyarság kollektív emlékezetében	42
VÖLGYESI ZOLTÁN: Az 1945 utáni átmenet történelmi mítoszai	60

FÓRUM

TÓTH ZOLTÁN – PUSZTAI GABRIELLA – CHRAPPÁN MAGDOLNA – KOVÁCS EDINA: Tudomány a végeken – a tantárgy-pedagógia	72
--	----

MŰHELY

SZIGETI JENŐ: Márai Sándor Halotti beszéd című versének keletkezéstörténete és fogadtatása	81
---	----

A Mediárium jelen számát Holló László (1887–1976) Kossuth-díjas festőművész képeivel illusztráltuk.

A nagy átverés,¹ avagy félrevezető, megtévesztő címek az internetes médiumokban

A magyarországi hírlapírás hajnalán egy-egy tudósítás címeként elegendő volt ennyi: „augusztus 20.”² Vagy ennyi: „Nyitra, 1705. augusztus 16-án.”³ Esetleg valamivel több: „A Trencsén körüli ostromzárból, 1705. augusztus 20-án.”⁴ Minden más azon múltott, hogy az olvasó mennyire érdeklődik az írásokban foglaltak iránt. Napjainkban ez már kevés. Egyesek szerint túlságosan is az.

Az elsősorban az elektronikus médiumok nyújtotta hihetetlen tájékoztatási és tájékozódási szabadság, a hatalmas „médiazaj”, bizonyos információk „fogyasztási”, sőt „élvezeti cikké” válása, a gazdasági válság nyomán egyre élesedő hírverseny, a médiumok közötti, az életben maradásért vívott öldöklő harc, a befogadók egyre magasabb ingerküszöbe talán szükségszerűen termeli ki a hírfogyasztók implikaturán alapuló, félrevezető címekkel való manipulálásának jelenségét.

Miért lenne új mindez? – vetődhet fel azonban joggal a kérdés. Hiszen, amióta világ a világ, hírértékük igazán az olyan eseményekről beszámoló információknak van, melyek a befogadó mindennapjaiban megszokott információktól radikálisan különböznek, szenzációszámba mennek. Az olvasótábor gyarapítása, a példányszám növelése, mindezek nyomán a hirdetési bevételek maximalizálása, a kezdettől fogva alapvető érdeke a piaci alapú hírgyártásnak. S mindennek egyik alapvető eszköze a szenzációs témák felkutatása, feldolgozása, e cikkek hangzatos címekkel való ellátása. Természetesen ilyen és hasonló címekkel – „*Példamutatóan fogunk előljárni a szocializmus diadaláért, népünk jólétéért folyó harcban*”⁵ – nem lehetett zajos közönségsikert aratni. De talán még ezek sem voltak sokkalta jobbak: „*Aranyvasárnap!*”, „*Havazás!*”⁶ Az efféléket azonban – „*Megfékeztek a száguldva gyilkoló motorbicikliseket / Unokáját testével védte a tegnap elgázolt öregasszony*”⁷; „*Rémes katasztrófa egy óceánjáró gőzösön /*

¹ Francia filmvígjáték, 1963. Eredeti címe: Pouic-pouic.

² Magyarországi Igazmondó Mercurius, 1706. augusztus.

³ Magyarországi Igazmondó Mercurius, 1705. augusztus.

⁴ Magyarországi Igazmondó Mercurius, 1705. augusztus.

⁵ Szabad Nép, 1956. október 22., 1. o.

⁶ Esti Hírlap, 1956. december 24., 1. o.

⁷ Az Est, 1926. április 20., 5. o.

*Húsz ingyen utast, aki a szeneskamrába bújt el, agyonnyomott a hajó széntömege*⁸ – már a potenciális olvasótábor megnyerésének meglehetősen esélyével kürtölhették világgá a rikkancsok. A minden magyar bulvárlapok anyjának tekintett *Az Est* is kínosan ügyelt azonban arra, hogy a tagadhatatlanul hangzatos címek ne ferdítsék, csak színezzék a valóságot, s a tények azért tények maradjanak. A „*Heves harc indult meg Debrecenben a kamarai elnöki állás körül / Az Ipartestület viharos ülését a rendőrség felfüggesztette*”⁹ című és alcímű írás például korrekt módon értekezett arról, hogy Szentkirályi Tivadar elnök elhunytával az utódlás körül zajlottak éles viták a Zelinger Ede iparos ellenében Sesztina Jenő vaskereskedőt támogatók között. A „*Marólúggal és forró húslevessel öntözte a férjét / Félévi börtön a kiégetett félszemért*”¹⁰ című cikk pedig a családon belüli erőszak szomorú törvényszéki krónikája.

Az utóbbi években – elsősorban az internetes orgánumban – terjedő címadási gyakorlat azonban egyáltalán nem erről szól. „Ezen a verbális küzdőtérén csak az számít, melyik médium milyen címmel szólítja meg potenciális olvasóit – egy ilyen kiélezett médiahelyzetben a jobb cím érvényesül (és nem a cikk maga), sőt, a hírgyűjtő oldalakon még a médium is háttérbe szorul” – fogalmazott Nemesi Attila László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kommunikáció- és Médiaintézetének egyetemi adjunktusa a Magyar Katolikus Újságírók Szövetsége online-újságírás szekciójának 2010 májusában tartott szakmai fórumán.¹¹

A szenzációsságukon túlmenően immár félrevezető, megtévesztő címek megjelenése – a fentebb vázoltak okán – valóban a gyűjtőportálok számlájára írható, hiszen a gyorsan tájékozódni kívánó vagy éppen „lusta” olvasók számára nyújtott kínálatukból igencsak nehéz kiténni. Mindemellett gyakran maguk a gyűjtőportálok szerkesztői is „belenyúlnak” az eredeti címekbe. Dolgozatomban ezeknek a félrevezető, megtévesztő címeknek a természetrajzát igyekszem felvázolni.

SZEREK ÉS VALÓ. Igen kedveltnek tűnik az éppen aktuálisan népszerű személyiségek (celebek) közé keveredett színészek – esetenként önmagában is extrém vagy éppen botrányos – magánéletéről szóló korábbi információkra alapozva „felruházni” a valódi személyt egy éppen általa alakított színpadi figura jellemvonásaival, sorsával.

⁸ *Az Est*, 1926. április 30., 7. o.

⁹ *Az Est*, 1926. április 16., 9. o.

¹⁰ *Az Est*, 1926. április 7., 4. o.

¹¹ Előadásvázlat – Nemesi Attila László szíves közlése. A szakmai fórumról: Pázmány Médiakapu, [http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:nOxZVj4e9KUJ:www.mediakapu.hu/cikk/show/id/166+c%C3%ADmad%C3%A1si+m%C3%B3dszerek&cd=7&chl=hu&ct=clnk&gl=hu;](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:nOxZVj4e9KUJ:www.mediakapu.hu/cikk/show/id/166+c%C3%ADmad%C3%A1si+m%C3%B3dszerek&cd=7&chl=hu&ct=clnk&gl=hu;2010.május.14) 2010. május 14.

A *blikk.hu* „*Liptai Claudia: hamarosan eldurvulnak az események*”¹² című anyaga „természetesen” nem arról szól, hogy a viharos magánéletű színész-műsorvezető mindennapjaiban állt elő valami probléma, hanem arról, hogy a *Jóban Rosszban* című televíziós (TV2) szappanopera soron következő évadjában egyik családtagja drogozik, s ez vezet bonyodalmakhoz. Ugyanebbe a típusba tartozik a *femina.hu* „*Titokban ment férjhez! Trokán Anna esküvőjéről nem tudott az örömapa*”¹³ című opusza is. Mint a cikkből végül kiderül, a fiatal színésznő nem a való életben, hanem a *Koldusopera* című színdarabban lesz feleség. Ennek az esetnek a kapcsán érdemes megjegyeznünk, hogy míg a gyűjtőoldalon (*Hírkereső*) csak a cikk főcíme szerepelt, addig az írást eredetileg közlő portálon már egy, az objektív tájékoztatást is szem előtt tartó alcím is dukál a cikkhez: „*Koldusopera Veszprémben*”.

Még egy ugyanilyen típusú példa ugyaninnen, a *femina.hu*-ról. Ez is jól mutatja, hogy tudatos, rendszerszerű címalkotási gyakorlatról van szó: „*Most már biztos! Erre a barna bombázóra mozdult rá Gesztesi Károly*”.¹⁴ Természetesen itt is csak arról „tudósít” az oldal, hogy az utóbbi esztendőkből nőügyeiről elhíresült színész a *Jóban Rosszban* című szappanoperában – szerepe szerint – egy barna hajú hölgygel szűri össze a levet.

Az, DE MÉGSEM. Szintén híres emberek nevével operál az a megoldás, mikor is egy névrokonnal történt eseményt igyekeznek olyan címmel „eladni”, mintha az a közismert személyiséggel történt volna. Egy enyhébb forma: „*Fábryt megverték Fóton*”.¹⁵ Hogy kit? Bizonyára Fábry Sándor showman-t! Ugyan! Az *Inforádió* híre szerint Fóton az önkormányzati választásokon a polgármesteri címért folyó versenyben „a Fidesz támogatásával induló Szent-Iványi Géza 26 szavazattal verte meg Fábry Bélát, aki az MSZP, az SZDSZ, a Civil Voks Egyesület és a FISZSZ jelöltjeként mérettette meg magát, és 2444 voksot kapott”. A teljes anyag egyébként összesen kilenc település választási eredményeiről szól, s Fóton ebben a sorban a harmadik. A félrevezetett olvasónak tehát még „meg is kell dolgoznia” azért, hogy kiderüljön számára, pontosan mivel is „verték át”.

¹² *blikk.hu*, http://www.blikk.hu/blikk_sztarvilag/liptai-claudia-hamarosan-eldurvulnak-az-esemenyek-2062516?nocache; 2011. augusztus 25.

¹³ *femina.hu*, http://www.femina.hu/program/titokban_ment_ferjhez_trokan_anna_eskuvojerol_nem_tudott_az_oromapa; 2011. augusztus 30.

¹⁴ *femina.hu*, http://www.femina.hu/sztar/hirek/ullmann_monika_joban_rosszban; 2011. szeptember 13.

¹⁵ *inforádió.hu*, <http://inforadio.hu/hir/belfold/onkorm2006/hir-76012/rss>; 2006. október 2.

Ugyanez a megoldás azonban akár a legdurvább formában is megjelenhet, mint például a *hir6.hu*-n: „*Gyászol a kutyás társadalom, elhunyt Farkasházi*”.¹⁶ Bár a humorista és újságíró Farkasházy Tivadar nem *i*-vel, hanem *y*-nal írja a nevét, s nem kutyakedvelőként, hanem lósport-rajongóként ismert, a címben foglalt egyes információk (vezetéknév, állatbarátság) rendkívül alkalmasak arra, hogy az olvasó – korábbi ismeretei alapján – azonnal a humorista személyére asszociáljon. A hír azonban arról szól, hogy a Magyar Ebtenyésztő Szervezetek Szövetségének, valamint a Magyar Vizslások Országos Egyesületének közös elnöke, Farkasházi Miklós hunyt el. Megítélésem szerint az efféle címadás nem csupán sajtóetikai problémákat vet fel, de akár kegyeletsértő is lehet.

E „műfaj” egyik klasszikusa a következő cím: „*Válik Schumacher*”.¹⁷ A Forma 1-rajongók feltételes reflexe természetesen az, hogy Michael Schumacher frigyének végére gondolkodnak. Mindez nincs túl messze az igazságtól, azonban nem Michael, hanem öccse, Ralf házasságának válságáról esik szó a cikkben.

S ha már az autóknál tartunk: „*Zebrán gázolta halálra Medvegyev a gyalogost*”.¹⁸ A cím teljesen korrekt. Egy Medvegyev vezetéknévű ember okozott közlekedési balesetet. Csakhogy ez a Medvegyev nem az a Medvegyev – vagyis nem Dmitrij Anatoljevics Medvegyev orosz államelnökről van szó, hanem Andrej Medvegyevről, az ukrán teniszsövetség tiszteletbeli elnökéről.

JÁTÉKA HALÁLLAL. A megtévesztő címek kiötlői sajnos más szempontból is „játszanak a halállal”. Jellemző címadási módszer ezen a területen az elhunyt pontos személyének elhallgatása. „*Tisztázatlan a halál oka! Váratlanul elhunyt a Csillag születik felfedezettje*” – olvashatjuk a *femina.hu*-n.¹⁹ A hír arról szól, hogy 82 éves korában elhunyt Janey Cutler, a *Britain's Got Talent*, a magyar *Csillag születik* című tehetségkutató televíziós műsornak (*RTL Klub*) megfelelő, brit műsor felfedezettje. A hazai műsor említése a cikk címében azonban természetesen azt az érzést kelti az olvasóban, hogy az itthoni szereplők valamelyikével történt a tragédia. A számára esetleg teljességgel ismeretlen Janey Cutler halálhíre azonban – s ezt tényként kell megállapítanunk – egyáltalán nem keltené fel érdeklődését. A gyűjtőoldalon talált cím viszont igen, s ezzel a hírt közlő portál is elérte célját: nőtt a kattintások száma.

¹⁶ *hir6.hu*, http://hir6.hu/cikk/57696/gyaszol_a_kutyas_tarsadalom_elhunyt_farkashazi; 2011. augusztus 29.

¹⁷ *storyonline.hu*, http://www.storyonline.hu/vilaghir/valik_schumacher/36407/; 2011. szeptember 7.

¹⁸ *webbulvár.hu*, http://webbulvar.hu/tart/cikk/dc/0/108463/1/kekhirek/Zebran_gazolta_halalra_Medvegyev_a_gyalogost?place=srss; 2011. szeptember 17.

¹⁹ *femina.hu*, http://www.femina.hu/sztar/hirek/janey_cutler_meghalt; 2011. augusztus 30.

FELSZÍNESEN A FELSZÍNESEN. Még mindig a celebeknél tartunk, de a szempontok és a technológia már más. Mít tegyen a (bulvár)sajtó, ha a felszínen akar tartani valakit – vagy éppen ő akarja felszínen tartani magát –, de az illetővel mostanság éppen nem történik semmi említésre méltó? Elő kell cibálni egy régi történetet a múltból, viszont úgy „tálalni”, mintha az nemrégiben esett volna meg. „*Odarúgott, ezért kirúgták Détár Enikőt*”²⁰ – harsogta a *Blikk* internetes kiadása 2011. szeptember 9-én. A címnek az adott aktuális háttérrel, hogy a színésznőtől nem sokkal korábban búcsúzott el egy televíziós csatorna, amelynél korábban hosszú ideig műsort vezetett. Nos, a mindössze ötmondatos hír arról értekezett, hogy Détár Enikő még az 1980-as években diszkótáncosként dolgozva belerúgott egy őt inzultáló vendégbe. Ennek következtében nem foglalkoztatták őt tovább azon a helyen.

NEM OTT, NEM AKKOR. Kedvelt kattintásszám-növelő eszköz az olyan címek alkotása, melyek hazai aktualitásokra utalnak, a mögöttük álló hírek azonban semmi köze a mai magyar valósághoz. Ennek a típusnak jól elkülöníthető alfajai vannak.

Ezek egyike a gazdasági vonatkozású félrevezető címek csoportja. Gazdasági válság idején ki ne kapná fel a fejét egy ilyen cím olvastán: „*Elképesztő infláció jöhet*”.²¹ Az *ecoline.hu* portálon megjelent hír azonban konkrétan az Egyesült Államok-beli tendenciákra hívja fel a figyelmet.

A következő alfaj a politikai vonatkozású félrevezető címek csoportja. „*Súlyos a helyzet, körbeveszik a parlamentet*” – lehetett olvasni a *Hírkeresőn*. Kattintás után azonban ez bukkant elő az *ATV* portálán: „*Borsik: semmi sincs elvégezve, élőlánccal veszik körbe a Parlamentet*”.²² Míg a *Hírkeresőn* található címből arra is asszociálhatott az olvasó, hogy valamiféle támadás fenyegeti a törvényhozás épületét, addig az írásból az derült ki, hogy „csupán” szakszervezeti demonstrációról van szó. A megtévesztő címadás háttérben akár egész asszociációs rendszer is állhatott, hiszen az említett híradás megjelenése idején párhuzamosan szóltak hírek aktuális szakszervezeti tiltakozó akciókról, valamint a 2006 szeptemberében a Parlament előtti térről indult, s a Magyar Televízió Szabadság téri épületének „ostromával” zárult, illetve a 2006. október 23-án tüntetők és rendőrök véres összecsapását eredményező eseményorról.

²⁰ blikk.hu, http://www.blikk.hu/blikk_sztarvilag/odarugott-ezert-kirugtak-detar-enikot-2064125; 2011. szeptember 9.

²¹ ecoline.hu, http://ecoline.hu/makro/2011/9/8/WZBD9E_Elkepeszto_inflacio_johet; 2011. szeptember 8.

²² atv.hu, http://atv.hu/cikk/20110907_borsik_janos?source=hirkereso; 2011. szeptember 8.

Az imént említett két alfaj akár együttesen is megjelenhet: „*Felgyújtotta magát a minisztérium előtt a fizetésképtelen hiteles*”²³ – olvasható az *ATV* honlapján. Az olvasóban hamarjában egyértelműen olyan asszociáció ébred, miszerint a hazai hitelválság idején, a kormány devizahiteles-mentő törekvései ellenére, valaki kétségbeesett tette szánta el magát. A cikket elolvasva azonban kiderül, hogy az eset Lengyelországban történt, és nem itthon.

A harmadik alfaj az időjárás vonatkozású félrevezető címek csoportja. Ehhez bármikor lehet aktualitást találni, a hazai napi időjárás alakulásának függvényében. „*Közélgő vihar miatt telepítik ki a lakosokat*”²⁴ – szölt a *Heti Válasz* internetes kiadásának címe 2011. szeptember 11-én. Akkortájt Magyarországon éppen nyári kánikulát idéző napok voltak, előtte esővel és potenciális zivatar-kialakulási lehetőséggel, viszont a hír az Egyesült Államok keleti partvidékén dúló, Lee névre keresztelt trópusi vihar által előidézett vészhelyzetről szólt.

Ezen a ponton szomorúan, de kritikusan kell megjegyeznünk, hogy a mérvadó orgánumok között számon tartott *Heti Válasz* internetes portálja, sajnos, a félrevezető (fel)címek tömegtermelésének egyik – a bulvársajtóval vetekedő – bázisa. Íme egy példa: „*Nagyon szomorú: Sólyom is beszállt a nagy vihart kavart ügybe*”.²⁵ Ez a cím a *Heti Válasz* internetes kiadásában az egyik anyag felcímeként szerepelt, azonban a gyűjtőportálon csak ez jelent meg, nem a főcím, amely a következőképpen hangzik: „*Sólyom László: Esterházy mellett kötelességünk kiállni*”. A cikk az 1930-as, 1940-es években a (cseh)szlovákiai magyar kisebbség és a zsidóság jogaiért kiálló gróf Esterházy János személye és politikai tevékenysége körüli szlovák-magyar vita egy olyan aspektusáról szól, melynek során Sólyom László, volt magyar köztársasági elnök is kifejtette véleményét.

Nem járunk messze az igazságtól, ha azt fogalmazzuk meg, hogy a cikk főcíme biztosan nem lett volna figyelemfelkeltő a neten, bár a félreértésre már az is okot adhat. Az olvasó ugyanis az Esterházy név olvastán leginkább Esterházy Péter íróra asszociálhat. A felcím azonban többszörösen is rossz. A „nagyon szomorú” kitétel ebben az esetben úgy érthető, hogy Sólyom László valami botrányos dologba keveredett, holott ő maga ezt a kitétel a szlovák-magyar vitára vonatkoztatta. A „Sólyom is beszállt” lapos poénra pedig kár is lenne szót vesztegetni, ha nem rántaná még jobban porba az egyébként fontos erkölcsi töltetű témát. Szerencsére ez a címadási gyakorlat a nyomtatott *Heti Választ* egyáltalán nem jellemzi.

²³ atv.hu, http://atv.hu/cikk/20110923_felgyujtotta_magat_a_minisztorium_elott_a_fizeteskeptelen_hiteles?source=hirkereso; 2011. szeptember 23.

²⁴ hetivalasz.hu, <http://hetivalasz.hu/balesetbunugy/kozlego-vihar-miatt-telepitik-ki-a-lakosokat-41225>; 2011. szeptember 12.

²⁵ hetivalasz.hu, <http://hetivalasz.hu/vilag/koszoruzott-a-volt-allamfo-41490>; 2011. szeptember 26.

„ROKONOK”. „*Ingyenes programok: Kétszáz közül lehet válogatni*”.²⁶ Kiváló – gondolhatja egy számítógép-rajongó, s máris kattint. A cikket tartalmazó portálon azonban könnyen csalódás érheti. Az írás ugyanis arról ad hírt, hogy a Szakrális Művészetek Hete keretében az ingyenes kulturális eseménysorozat mintegy kétszáz kulturális programot kínál.

Ehhez képest igencsak kedves „tévedést” tartalmaz a következő cím: „*Megszállták a golyák Szekszárdot*”.²⁷ A hír szeptember eleji megjelenési időpontja azt az értelmezési lehetőséget valószínűsíti, hogy költöző madarak egy jelentősebb csoportja pihent meg a Tolna megyei városban. Itt azonban elsős főiskolásokról van szó, akiknek „golyasága” viszont mindenképpen idézőjelet kívánt volna.

„*Így töltheted fel ingyen a mobilodat!*”²⁸ – csábít a cím. A mobiltelefonok esetében a „feltöltés” kifejezés elsősorban az eredetileg feltöltőkártyák vásárlásával megoldott díjfizetést jelenti. Kit ne csábítana tehát az, ha ezt a feltöltést ingyenesen oldhatja meg?! A cikkben azonban nem erről, hanem arról van szó, hogy az emberi mozgási energiával ingyen termelhető elektromos áram, amely elegendő a mobiltelefonok akkumulátorainak feltöltésére.

A MEGTÉVESZTÉSTŐL A HAZUGSÁGIG. A megtévesztő címadási eljárás talán legegyszerűbb megoldásai a nem csupán félrevezető, de nyilvánvalóan hazug címek. Ezek közé tartozik például a „*Mesterséges kómában tartják Liptai Claudiát*”,²⁹ amely mellé talán szükségtelen is magyarázatul fűzni, hogy ebben az esetben is a színésznő által alakított figura sorsát kombinálta a *Bors Online* az élő személyével.

Ennél kicsit kimódoltabb az a megoldás, mikor a cím az eredeti megjelenési helyén teljes és korrekt, az internetes gyűjtőportálon viszont töredékesen jelenik meg: a legtöbbször az utolsó szó hiányzik. „*Jogosítványuk bevonásával fenyegeti a kormány az ellenzékieket*” – hirdette a *Hírkereső*. A jelenkori magyar rögválóság politikai csatározásai közepette bármi elképzelhető. Csakhogy a cím az eredeti cikket tartalmazó *automenedzser.hu* portálon a következő: „*Jogosítványuk bevonásával fenyegeti a kormány az ellenzékieket Bahreinben*”.³⁰

²⁶ hetivalasz.hu, <http://hetivalasz.hu/kultura/szaz-helyen-csendul-fol-liszt-egy-egy-muve-41442>; 2011. szeptember 30.

²⁷ teol.hu, <http://www.teol.hu/tolna/kozelet/megszalltak-a-golyak-szekszardot-fotok-399043>; 2011. szeptember 7.

²⁸ otvenentul.hu, <http://www.otvenentul.hu/szepseg/53575>; 2011. szeptember 7.

²⁹ borsonline.hu, <http://www.borsonline.hu/news.php?mestersleges-komaban-tartjak-liptai-claudiat&chid=47161>; 2011. október 9.

³⁰ automenedzser.hu, http://automenedzser.hu/auto_hirek/2011/9/22/GIAXGD_Jogositvanyuk_bevonasaval_fenyegeti_a_korma; 2011. szeptember 22.

Ehhez hasonló megoldásra a nyomtatott bulvárlapokból is hozhatunk példát. „*Sarka Kata otthagya Hajdút ... és viszi a két gyereket is*”³¹ – harsogja a *Blikk* szalagcíme – hajtás fölött. Ugyanez a neten csupán így jelent meg: „*Sarka Kata elhagyja Hajdút*”.³² (Ha valaki nem tudná, ki Sarka Kata, és ki az a Hajdú, azok számára kiegészítésként közöljük, hogy Hajdú Péter bulvár-televízióműsorairól ismert műsorvezető és producer, Sarka Kata pedig az ő felesége, aki mindössze erről ismert.) A nyomtatott verzióban a hajtás alatt ott az „apró betűs” kiegészítés: „*Áll a bál Hajdúéknál: Katát fotózni hívták Barcelonába, vinné a gyerekeket is, Péter ezt nem akarja*”. Nos, a hajtás alatti – az interneten a címből a gyűjtőportálokon „lespórolt” – teljes információ, lám, gyakran teljesen el is veheti a szenzáció életét.

Nagyon gyakori eljárás az, hogy internetes portálok a *Magyar Távirati Iroda* anyagait veszik át, de elégedetlenek az MTI hagyományainak megfelelő, tárgyyszerű, de „sótlan” címeivel. „*Októbertől árat emel a Magyar Cukor osztrák tulajdonosa*”³³ – szölt az MTI hírének eredeti címe 2011. szeptember 7-én. Az internetes portálok szép számmal vették át az anyagot.

Az eredeti címet például az *Echo TV* internetes oldala³⁴, vagy a *szegedma.hu*³⁵ tartotta meg. A *hvg.hu* már így prezentálta a hírt: „*Magyarországot is érintheti a cukorár-robbanás*”.³⁶ „*Durva cukordrágulás érkezik*”³⁷ (*Napi Gazdaság*). „*Brutálisan drágul a cukor októbertől*”³⁸ (*Klubrádió*). „*Brutális cukordrágulás várható*”³⁹ (*Mix Online*). „*Hány cukorral issza? Hús százalékos drágulás októbertől*”⁴⁰ (*stop.hu*). Az egy gyártót érintő, több mint 20 százalékos cukoráremelést előre vetítő alaphírt kissé „felturbózták” azok az orgánumok, melyek „durva” vagy „brutális” „cukorár-robbanás”-ról számoltak be cikkeikben. Ráadásul később a *maipiac.hu* írásából kiderült, hogy „*Félreértés volt: 20*

³¹ Blikk, 2010. október 4., 1. o.

³² blikk.hu, http://www.blikk.hu/blikk_sztarvilag/veszelyben-hajdu-peterek-hazassaga-2030150?nocache; 2010. október 4.

³³ mti.hu, <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1>; 2011. szeptember 7.

³⁴ echotv.hu, http://www.echotv.hu/gazdasag/oktobertol_arat_emel_a_magyar_cukor_osztrak_tulajdonosa.html; 2011. szeptember 7.

³⁵ szegedma.hu, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2011/09/oktobertol-arat-emel-a-magyar-cukor-osztrak-tulajdonosa.html>; 2011. szeptember 7.

³⁶ hvg.hu, http://hvg.hu/gazdasag/20110907_cukor_aranak_novekedese#utm_source=hirkereso&utm_medium=listing&utm_campaign=hirkereso_2011_9_7; 2011. szeptember 7.

³⁷ napi.hu, http://www.napi.hu/nemzetkozi_vallalatok/durva_cukordragulas_erkezik.494939.html; 2011. szeptember 7.

³⁸ klubradio.hu, <http://www.klubradio.hu/cikk.php?id=16&cid=132449>; 2011. szeptember 7.

³⁹ mixonline.hu, <http://www.mixonline.hu/Cikk.aspx?id=57072>; 2011. szeptember 7.

⁴⁰ stop.hu, <http://www.stop.hu/articles/article.php?id=931252>; 2011. szeptember 7.

százalékos áremelés helyett akciók a hazai cukorpiacon”.⁴¹ A szenzációhajhász címetek valószínűleg az „ihlette”, hogy 2011 első felében valóban drámai módon – nem 20, hanem 100 százalékkal – emelkedett Magyarországon a cukor ára.

„POLGÁRI ENGEDETLENSÉG”. Az olvasókat nem lehet teljesen „hülyének nézni”. Erről tanúskodik az, hogy számtalan blogbejegyzés szerzői hívják fel olvasóik figyelmét alkalomszerűen egy-egy kirívó példára. Így többek közt a *sajnalatos.hu*-n a következő található: „*Felborult egy kamion az M7-en, több száz halott*”.⁴² A citátum a *168 Óra* internetes portáljáról származik, s arról szól, hogy több száz birka veszett oda a balesetben.

A *facebook*-on azonban már külön oldalt is nyitottak az elrettentő példák gyűjtésére „*Fellépés az online újságok megtévesztő címadása ellen*”⁴³ címmel, a minőségi újságíráért, az olvasók érdekében. Kérdés, hogy ez utóbbi „partizánakciók” mennyire lesznek sikeresek, hiszen a médiumok nyugodtan védekezhetnek akár azzal is: mindez éppen az olvasók érdeklődésének kielégítése érdekében történik.

⁴¹ maipiac.hu, (<http://maipiac.hu/index.php/fmcg-piaci-hirek/8870-felreertes-volt-20-szazalekos>; 2011. október 5.)

⁴² *sajnalatos.hu*, <http://sajnalatos.hu/2009/03/30/sajnalatos-cimadas/>; 2009. március 30.

⁴³ *facebook.com*, <http://hu-hu.facebook.com/pages/Fell%C3%A9p%C3%A9s-az-online-%C3%BAjs%C3%A1gok-megt%C3%A9veszt%C5%91-c%C3%ADmad%C3%A1sa-ellen/187389031307860>

Szürke szavak szériája

Megértést is veszélyeztető anyanyelvhasználat a médiában

Illyés Gyula Magyarok című, 1938-as naplójában olvassuk: „Este hat óra felé érkezik meg a posta, a pesti napilap; szadista kéjjel várjuk, azonnal kettéosztjuk, s úgy teregetjük magunk elé a kerti asztalra, nyelvészkedő vizsgálatainkkal úgy boncoljuk, mint az első orvosok a kísérleti hullákat. Nincs a nyelvnek és a stílusnak olyan nyavalyája, melyből ne ékeskedne egy-egy gyönyörűen fejlett példány, csaknem minden oldalon.”

A halhatatlanság nemesfémjele, hogy Illyés legtöbb gondolata változatlanul aktuális. A citált hét évtizedes bejegyzés is nagyon időszerű. Ez esetben persze hozzátehetjük: sajnos...

Elcsépeelt divatkifejezések, félreérthető szófüzés, nagyotmondások

Nem fogynak ki a médiából az elcsépeelt divatszavak és -kifejezések, sőt mindig újabbak keletkeznek, több közülük pedig – akár évtizedekig – szívósan tartja magát. Nyelvszürkítő elemek ezek, hiszen tartalmas szinonimák helyett mindig ugyanazokat a színtelen, lapos divatszavakat használja a beszélő: *biztosít*, *komoly*, *kihívás*, *kényeztet*, *brutális*, *horrorisztikus*, *fantasztikus* stb. Némelyik nemcsak leváltandó, el is hagyható, mint bizonyos összefüggésekben pl. a *jelent*.

„A hordozókendő stresszvédeltséget *biztosít*”; „újabb civilszervezeteknek *biztosít* támogatást a kormány”; „[...] ezer munkahelyet *biztosít* majd a citromsavgyár”; „lakást *biztosítanak* az orvosoknak Csíkszeredában”. Tartalmas szavakkal: stresszvédeltséget **szavatol** vagy **garantál**; civilszervezeteknek **nyújt** támogatást; ezer munkahelyet **teremt**; (szolgálati) lakáshoz **juttatják** az orvosokat.

„*Komoly* bizonyítékot találtak arra, hogy az elégtelen D-vitamin-ellátás szerepet játszhat a krónikus szívbetegségek kifejlődésében”; „két karambol is volt, de *komoly* sérülés nem történt”; „a tanulmánykötetben legalább három *komoly* írás *foglalkozik* Németh Gábor könyveivel”. Hasonlóképp leváltandó a divatszó – kifejező, a tartalmat pontosan jelző szavakra: **meggyőző** bizonyítékot találtak; **súlyos** sérülés nem történt; három **elmélyült**, **színvonalas**, **gondolatgazdag** írás **elemzi** Németh Gábor könyveit (nem pedig *foglalkozik* azokkal...).

„Munka mellett beteget ápolni *komoly kihívás*”; „színészként is nagy *kihívást jelent* ez az új feladat [...]”. Sokkal pontosabban megragadjuk a lényegét, ha a munka mellett vállalt betegápolásról mint **nem mindennapi próbatételről, erőpróbáról**, a betegről való **erő feletti gondoskodásról**, a vele való, **áldozatvállaló törődésről** beszélünk. A *jelent* pedig felesleges, elhagyható. Miképp e mondatban is: „Valóban megoldást *jelent* az alternatív energia használata?” Egyszerűbben: **Valóban megoldás az alternatív energia használata?** Vagy: „Az Oscar-díj jól kiaknázható sikert *jelent*, de csak abban az esetben, ha a jelölt, illetve a díjazott produkciók [...] hatékony marketinggel párosulnak [...]”. Tömörebben: **Az Oscar-díj jól kiaknázható siker, de csak abban az esetben [...]**.

A nagyotmondások, a nyelvi túlzások immár szinte kötelező elemei a médiának: „Elképesztő: *horrorisztikus* hibát vétett az ügyetlen csatár”. A mondat hátere, hogy a perui támadó ziccet hagyott ki egy bajnoki mérkőzésen: nem tudott az üres kapuba találni. De a hiba nem *horrorisztikus*, hanem például **öreg**. S ez a mondat is jó és hatásos: **Bakot lött** a csatár. Vagy: **Mellélőtt** a támadó. (A **mellélő** azért is szerencsés választás lehet, mert elvont értelme is van.) S hibát nem *vétünk*, hanem **ejtünk**...

„*Brutális* hideg lehet éjszaka”; „*brutális* meleg volt ma Budapesten”. Magyarul: **dermesztő, farkasordító időjárás, zimankó, zord idő**; illetve: **hőség, kánikula, nagy forróság, banánérlelő meleg**.

A **fantasztikus** ('kitalált, költött, képzeletben született, fantázia szülte') melléknév divatszóvá kopott a 'bámulatos, káprázatos, pompás, ragyogó, elsőrangú, kitűnő, kiváló, nagyszerű, remek, rendkívüli' jelentésében. Ma a média többnyire bizonyos, valóban jelentős teljesítmények dicséretére használja ezt a szót (sőt olykor azok valós értékének eltúlzására, felnagyítására is). Ha sci-firől olvasnánk, hogy „*fantasztikus* film volt”, a minősítést szójátéknak is elfogadhatnánk (értvén így: 'fantázia szülte', egyszersmind 'remek' film), ám ha valós esemény ihlette alkotásról írja ezt az új média – mint tette többször –, az már félreérthető. Mondjuk ez utóbbi esetben inkább azt, amire tényleg gondolunk: **remek, elsőrangú, lenyűgöző**. A „*fantasztikus* énekhang” kifejezőbb szavakkal is érzékeltethető, pl.: lehet a hang **pazar, briliáns, káprázatos, csodálatos**. „*Fantasztikus* tanárokat mondhatok magaménak” – nyilatkozta egy táncos. Mivel igencsak valóságos (tánc)oktatók lehettek, szerencsésebb jelzőket is találhatunk az említett pedagógusokra: **kiváló, bámulatos, kivételes, nagyszerű, rendkívüli**.

A túlzó, szenzációhajhászó nyelvi képződményekkel rokon az olvasót egyszersmind (szándékosan) manipuláló, illetve félrevezető megfogalmazások szériája. „*Brutálisan agyonverték* a kedves mosolyú *sorozatszárt*” – tűnik szembe azonnal az új média egyik hírcíme. Elszörnyülködve kezdjük olvasni a szöveget, ám – szerencsére – pillanatokon belül kiderül: szó nincs igazi brutalitásról, fikció az egész,

„a világ legjámborabb tinisztárjával” ugyanis a South Park című rajzfilmsorozat „bánt el alaposan”: mint értesülünk róla, „egy sütis tállal verik agyon a kedves mosolyú énekes-színésznőt”. S noha „csak” a rajz világa „öli meg” a fiatal hölgyet, szó mi szó, ennél azért jámborabb tréfát is el tudnánk képzelni... „Tánciskolája és családja mellett a műsorvezetés lett az új szerelme.” Inkább talán **kedvenc elfoglaltsága**. Hasonló példa: a közkedvelt énekesnő „ *megtalálta új szerelmét*”; „ *szerelmes, és nemcsak a férjébe!*” – licitál egymásra „jól értesültségben” néhány médium. Az alaposan félreérthető közlés tartalma: a neves előadóművész a félelmét legyőzve, rajthoz állt a fogatvágtán, ez a sport az új „szerelme”, pontosabban kedvtelése, hobbija...

A szürke szavak nyakló nélküli használatának veszélye, hogy olykor már félreérthetővé teszi a szó- és/vagy mondatfűzést: „ *brutális szép hangja van*”, „ *brutálisan enyhe január*”, „ *brutálisan finom csokoládé*”, de a „legszebb” ez: „Egyik kedvenc filmem a Céllövölde, amelyben egy *brutálisan emberséges* nyomozót alakítottál.” Ennél már csak a *brutálisan szelíd* volna nagyobb képzavar és értelmetlenség. Volna? Erre is ráakadunk a médianyelvben: „a parfümbomba *brutálisan szelíd* fegyvermezőeszköz”. Javasolható rokon értelmű szavak, kifejezések: **gyönyörködtető, hivatásos énekeseket is megszégyenítő énekhang; tavasziasan enyhe január; ínycsiklandóan finom, ízletes, delikát csoki; fölöttébb emberséges; túlon túl szelíd, bárányszelídségű, galamblelkű.**

A **kiveri (kicsapja) a biztosítékot** elkoptatott, egyszersmind túlságosan általános tartalmú, egyre homályosabb jelentésű divatkifejezés, tehát gyakran nem derül ki pontosan, de még csak nem is következtethető ki a szövegösszefüggésből, milyen jelentést tulajdonít neki az újságíró. „A színész, aki rendszeresen *kiveri a biztosítékot.*” Nem, semmiképp nem arról van szó, hogy áramszünetet okoz... A közlés tartalmának valószínűleg ez felel meg: rendszerint **meglepő, meghökkentő, szokatlan, megdöbbentő** a magatartása, nyilatkozatainak tartalma. De akár arra is gondolhatott az újságíró: szövegeivel, viselkedésével **hergeli, hecceli, cukkolja, ingerli, mérgesíti** a publikumot; **polgárpukkasztó, provokáló**, az erkölcsi érzést sértő: **botránys, gyalázatos, vérlázító, égbekiáltó, szégyenteljes** a megnyilatkozása, megjelenése, viselkedése. „ *Megint meztelenül verte ki a biztosítékot az énekesnő*”. Szintén nem arról van szó, hogy pucéran rövidzárlatot okozott, hanem arról, hogy meztelenkedésével **visszatetszést keltett, megbotránkoztatta** a közönséget, legalábbis annak egy részét.

„A közönség türelmes, de a harmadik magyar nóta már *kicsapja a biztosítékot.*” Pontosabban: a harmadik magyar nóta már **untatja**, netán **irritálja** őket, **idegeikre megy, a harmadik nótától már kiütést kapnak.**

„ *Sokaknál kiveri a biztosítékot*, ha autó parkol a kerékpárúton.” Először is: a *sokaknál* ragos főnév használata itt pongyolaság. Ezt a mondatot – jelentést árnyaló szinonimákkal élve – magyarosan ekképp írhatjuk: **Sokakat bosszant, idegesít, felháborít,**

-dühít, -bószít [...]. Vagy: Sok kerékpárosnak, járókelőnek szűrja a szemét; sokaknak szálfka (vörös posztó) a szemében [...]. Illetve: Sokakat elfog a méreg, látva, hogy autó parkol a kerékpárúton.

Egyre divatosabb – vele egyre elcsépeltebb – a *kényeztet* ige. Unos-untalan ismételteti a média: „pár napig még *kényeztet* az időjárás”; „óriás ágglyal *kényeztet* a légitársaság”; „hidegben is *kényeztet* az új téli tea”. Választékosabb, pontosabb szavakkal, kifejezésekkel is élhetünk: **kedvező** lesz az időjárás, **kellemes**, **enyhe**, **langyos**, **nyárias**, **napos** idő várható; óriás ágy teszi **kényelmessé**, **komfortossá** az utazást; hidegben is **felmelegít**, **élénkít**, **felpeszdit**, **felforrósítja** a lelket az új téli tea.

„*Részegen* fogták el a [...] gyilkosság gyanúsítottját”. Noha félreérthető a mondat, biztosak lehetünk abban, hogy akik elfogták a gyanúsítottat, józanok voltak... Kétségkívül a gyanúsított volt ittas. De nem árt pontosan, egyértelműen fogalmazni: **részeg állapotában fogták el a gyanúsítottat** vagy: **a gyanúsított részeg volt** az elfogása idején.

Gyakran él a média az **ugyanakkor** határozószó használatával. Ez önmagában nem hiba, ám ha helyette más szó kívánczik a mondat megfelelő helyére, akkor már nyelvhelyességi bakinak minősül. Az alábbi mondaton még csak mosolygunk: „A székely ifjak Csíkszeredában és környékén, Gyergyóban, Kovásznán tartottak előadásokat, *ugyanakkor* Budapesten is bemutatkoztak.” Nyilván gondolatsebességgel közlekedtek... Precízen: [...] Gyergyóban, Kovásznán tartottak előadásokat, **s** Budapesten is bemutatkoztak. A most következő mondat azonban már – ellentétben a közlő szándékával – bántó élű: „Az egybegyűlteknek X. Y. tartott előadást, *ugyanakkor* éneklés és fürdőzés is gazdagította a dzsemborit.” Az előadás hallgatása közben énekeltek és fürdőztek a résztvevők? Nem. A dalolás, illetve a fürdőlátogatás a dzsemborinak két másik programja volt. A félreértést elkerülve: [...] X. Y. **tartott előadást. A dzsembori programját éneklés és fürdőzés is gazdagította.**

A régies **alkalmasint** jelentése: 'valószínűleg, hihetően, alighanem, bizonyára', nem pedig 'alkalomadtán, alkalmanként'. A média ezt az újra elővett szót nemegyszer ez utóbbi értelemben használja: „A közszereplőket a világon mindenhol *alkalmasint* kikikizik.” Kiiktatva a pontatlanságot, kerülve a modorosságot, éljünk itt ezek valamelyikével: **olykor-olykor**, **egyszer-egyszer**, **néha**, **időnként**. „Szerintem egy 100–120 km körüli túrára számítsunk, *alkalmasint* megállókcal.” E mondatba még csak nem is az **alkalomadtán** szinonimája kívánczik (legfeljebb az **időnként**), hanem ez: **több alkalommal, többször**.

Hanyag vonatkoztatás

A média leggyakoribb hibái közé sorolhatjuk a vonatkozó névmások pontatlan, pongyola használatát, azaz a hanyag vonatkoztatást – mind szótévesztésként, mind mondszerkesztési hibaként. Sűrűn felbukkanó nyelvi probléma a sajtóban az utóbb említett bakifajtaival is összefüggő szórendi szabálytalanságok sora. S szakadatlan kísérik a médianyelvet a helyesírási vétségek – a legtöbb gondot az értelmezési kérdéseket is felvető szavak írásmódja okozza. Ez a hiba szintén félreértéshez vezethet.

A téves, hanyag vonatkoztatás egyik leggyakoribb esete, hogy nemcsak szóban, írásban is számtalanszor *ami* szerepel *amely* helyett, pl.: „4 könyv, *ami* megváltoztatta az emberiség gondolkodását”. Helyesen: **Négy könyv, amely [...]**. (Tehát másféle korrekció is elvágendő e mondatban: az egy kezünkön megszámolható mennyiséget elegánsabb szám helyett betűvel írni.) Az *ami* helyett *amely* kívánkozik itt is, hiszen a főmondatban főnévvel megnevezett tárgyra vagy elvont dologra vonatkozó mellékmondat élén az *amely* vonatkozó névmás(i kötőszó) áll. S főnévvel meg nem nevezett (hanem például névmással jelölt) főmondati elemre utalunk az *ami* vonatkozó névmással (vonatkozó névmási kötőszóval): **Mindig mondd *azt*, *amit* érzel, és tedd *azt*, *amit* gondolsz.**

S ugyancsak *ami* kötőszóval utalhatunk a főmondat egészére, egész tartalmára: **Saját bevallásuk szerint azonban olvasnak híreket az interneten, *amit* jó jelnek tekintek.** E közlés ekképp még pontosabb, magyarosabb, világosabb: **Saját bevallásuk szerint azonban olvasnak híreket az interneten; ezt jó jelnek tekintem.** E tagmondatok között ugyanis valójában mellérendelő viszony van. „Megfelelő szűrővizsgálatokkal a csontritkulásnak már a korai formája felismerhető, *amely* azért különösen fontos, mert a betegség csak nagyon előrehaladott stádiumban produkál egyértelmű tüneteket.” Ide is egyértelműen *ami* kell! A szóban forgó mondat ugyanis nem *azt* állítja, hogy a csontritkulás fontos (ilyen butaságot nem is állíthatna!), hanem *azt*, hogy annak felismerése lényeges. (A *stádiumban produkál* is javítandó: magyarítandó.) A mondat helyesen: **Megfelelő szűrővizsgálatokkal a csontritkulásnak már a korai formája felismerhető, *ami* azért különösen fontos, mert a betegség csak nagyon előrehaladott stádiumban idéz elő (vagy: hoz létre, mutat) egyértelmű tüneteket.** Mellérendelővé alakítva: [...] formája felismerhető. **Ez azért különösen fontos, mert [...]**

A vonatkozó névmás egyeztetésének sűrűn előforduló hibája, hogy a szerző egyes számú névmást vonatkoztat a főmondatban levő többes számú szóra: „Fel tudott mutatni valamit azokból az értékekből, *amit* felsoroltam?” E kérdő mondatban kettős egyeztetési hibát ejtett a szerző: elfelejtette összehangolni az egyes és többes számot, továbbá összeeserélte az *ami* névmást az *amely* névmással. Helyesen: [...] **értékek-**

ből, amelyeket. „Ők nevezték el a *folyókat, a hegyeket, amelyet* a hódítók átvettek [...]” A kettős rendellenességet kiiktatva, tehát az egyes számot többes számra változtatva, illetve az ál-alárendeléses formát mellérendelésessé alakítva: **Ők nevezték el a folyókat, a hegyeket, s e megjelöléseket a hódítók átvették.**

Alárendelő összetett mondatban – ha a főmondat nem tartalmaz utalószót – a mellékmondatot a főmondat utolsó főnévére értjük: **Barbár korok is szülnek nőket, akik igazán szeretnek.** (Utalószóval kiegészítve: Barbár korok is szülnek **olyan** nőket, akik igazán szeretnek.) Félreérthető azonban például az alábbi közlés: „Két fiatal nőt is őrizetbe vettek a *rendőrök, akik szombaton délben kínálták bájaikat a 52-es főúton.*” Akkurátusan, a kétszeres szórendi hibát kiiktatva: **A rendőrök őrizetbe vették azt a két fiatal nőt, akik szombaton délben bájaikat kínálták a 52-es főúton.** (A „szombaton délben bájaikat kínálták” a jó szórend, mert nem a dátum a közlés lényege, egyszersmind az őrizetbe vétel oka, hanem a törvénybe ütköző cselekmény.)

További bizzar, morbid, megmosolyogtató példák is bőven idézhetők a vonatkozó névmások helytelen használatára, egyúttal a szórendtévesztésre.

„A szobrok *állatokat* ábrázolnak, *amelyek királyi megrendelésre készültek.*” Királyi megrendelésre készült állatok? Ritka fajta lehet... Nem, nem erről van szó, hanem arról, hogy az *állatábrázolásokat* rendelte meg az uralkodó. A szabatos mondat tehát ez: **Állatokat ábrázolnak a szobrok, amelyek királyi megrendelésre készültek.** Még világosabban, precízebben: **Állatokat ábrázolnak a szobrok, amely műalkotások királyi megrendelésre készültek.** Egyszerű mondattal: **Az állatokat ábrázoló szobrok királyi megrendelésre készültek.**

„30 épületet *rondított* össze az a *férfi, akit elfogott a rendőrség.*” Hogyan tudta összerondítani, miután elfogták? Akkor már sehogyan. Előtte tette. A félreérthető mondat világosan: **Elfogta a rendőrség azt a férfit, aki 30 épületet rondított össze.**

„Nemrégiben két embert fogtak el a *nyomozók, akik albánoknak adtak el 300 fontért* (90 ezer forintért) *egy magyar lányt.*” Mit csináltak a nyomozók? – hökkenünk meg a mondat első olvasása során. De gyorsan rájövünk: ők a munkájukat végezték, méghozzá jól: elfogtak két bűnözőt. Az újságíró is a munkáját végezte, ám igen henyé módon fogalmazott. Javítsuk! Íme: **A nyomozók nemrégiben elfogták azt a két embert, akik albánoknak adtak el 300 fontért (90 ezer forintért) egy magyar lányt.**

„Közzétették a határozatokat a munkaköri *visszaélésekről, amelyeket* a közgyűlés *elfogadott.*” A visszaéléseket fogadta el? – hüledezik az olvasó. Természetesen nem. A homályt a főmondat szórendjének átalakításával oszlatathatjuk el: **Közzétették a munkaköri visszaélésekről szóló (ama) határozatokat, amelyeket a közgyűlés elfogadott.** Vagy: **Közzétették a munkaköri visszaélésekről szóló, a közgyűlés által elfogadott határozatokat.** Esetleg: **Közzétették azokat a – munkaköri visszaélésekről**

szóló – határozatokat, amelyeket a közgyűlés elfogadott. Még egyszerűbben: **Köz-zétették a munkaköri visszaélések ügyében elfogadott közgyűlési határozatokat.**

Értelemzavaró az ilyen típusú mondat: „*Súlyosbodott a beteg állapota, akit kórházba szállítottak.*” Lehetetlen az efféle közlés lényegét kihámozni: nem tudjuk ugyanis, arról van-e szó, hogy **súlyosbodott a beteg állapota, ezért kórházba szállították**, avagy arról, hogy **súlyosbodott a kórházban fekvő beteg állapota.**

A vonatkozó névmások, vonatkozó határozószók helytelen használatának, a téves vonatkoztatásnak példája az idegenszerű, úgynevezett alárendelés. Ennek lényege: mellérendelés helyett alárendelést erőltetünk. Helytelenül, tudniillik mellékmondat helyett – mellérendeléssel kell élni e közlések szerkesztése során.

„Két besurranó tolvajt állítottak elő a *rendőrök, akik elismerték a bűncselekmény elkövetését.*” A félreértést elkerülendő, javítsuk a mondatot, ekképp: **A rendőrök két besurranó tolvajt állítottak elő; a tettesek elismerték a bűncselekmény elkövetését.**

Az időviszonyokat (az elő- és utóidejűséget) is keverő, bizarr alárendelések:

„Hazatelepült Horvátországba, *ahol* egy NB III-as csapathoz igazolt.” Hogy volt? Mielőtt az időrend ügyében zavarba jönne az olvasó, mondjuk pontosan: **Hazatelepült Horvátországba, s ott NB III-as csapatba igazolt.** Így már világos: nem arról van szó, hogy ahová települt, ott korábban már tagja volt egy harmadosztályban szereplő együttesnek.

„Molotov-koktélt dobtak az irodába, *amely* teljesen kiégett.” Nem elég, hogy kiégett, még Molotov-koktéllal is megdobták? Korrekten: **Molotov-koktélt dobtak az irodába, emiatt (vagy: ezért, ennélfogva) az teljesen kiégett.**

„Súlyosan megsérült az a férfi, *akit* elgázolt a metró”. Elgázolta a metró, (aztán, majd) ráadásul súlyosan megsérült? Dehogyn! **Súlyosan megsérült egy férfi, annak következtében, hogy elgázolta a metró. Vagy: Elgázolta a metró, emiatt súlyosan megsérült egy férfi.**

„Kiemelte, hogy az írók mindig csak az irodalomról beszélnek, *ami* viszont őt sosem érdekelte igazán.” Mi nem érdekelte? Az irodalom? Vagy az nem érdekelte, hogy mit beszélnek az irodalomról az írók? E mondatból eldönthetetlen. Ha az irodalom nem érdekelte (de ez valószínűtlen), akkor kellene így fűzni a szavakat: **Kiemelte, hogy az írók mindig csak az irodalomról beszélnek, a literatura viszont őt sosem érdekelte igazán.** Az utóbbi esetben pedig így: **Kiemelte, hogy az írók mindig csak az irodalomról beszélnek, az efféle diskurálás viszont őt sosem érdekelte igazán.** A vonatkozó névmás (**ami**) használata itt mindkét esetben helytelen, félreértést okoz.

A vonatkozó mellékmondat olykor kapcsolatos mellérendelt tagmondatlal vagy önálló mondatlal helyettesítendő: „A bíboros atyát X. Y. templomgondnok köszöntötte, *aki* megemlékezett az elmúlt 25 évről.” Egyértelműen: [...] **templomgondok**

köszöntötte, s megemlékezett... Illetve: [...] **templomgondok köszöntötte. Megemlékezett** [...] (A beszámoló tudniillik azt akarja közölni, hogy a gondnok az atya köszöntése után, a helyszínen emlékezett meg az elmúlt negyedszázadról, nem pedig azt, hogy korábban s esetleg másutt beszélt a szóban forgó időszakról.) „A megjelenetet a szervező község polgármestere köszöntötte, *aki* székely ruhába öltözve mondta el megemlékező beszédét.” Egyértelműen: [...] **polgármestere köszöntötte. Székely ruhában mondta el** [...]. (A mondat nyilván arra kíván utalni, hogy a polgármester a hivatkozott ünnepségen szólalt fel székely ruhában, s nem arra, hogy arról a településvezetőről van szó, aki székely ruhában máskor vagy máshol mondott emlékbeszédet.)

Gyakori az olyan, téves vonatkoztatást tartalmazó közlés, amelyben logikai baklövést is elkövet a szerző. „A balesetnek egy súlyos sérültje van, őt a környéken tartózkodó emberek szedték ki az *autóból*, *akit* kórházba szállítottak.” Az autót?! Magyarul: **A balesetben egy személy sérült meg súlyosan. A környéken tartózkodók szedték ki az autóból. A mentők kórházba szállították.** (Mivel a **súlyos** melléknév testtömegre is utal, pontosabb a **súlyosan megsérült** kifejezés.) „Legutóbb X. Y. színész nő vallott a 12 évesen lelkébe vésődött *csodáról*, *akit* azonnal rabul ejtett a virágkocsik látványa.” Szabatosan: **Legutóbb X. Y. színész nő vallott arról a csodáról, amely 12 évesen lelkébe vésődött: a virágkocsik első látásra rabul ejtették.**

A kötőszói szerepű vonatkozó névmási határozószók (**ahol**, **amikor**) – téves használatára ugyancsak bőven kínál példákat a média: „Kilencen sérültek meg, *amikor* két autó *ütközött* a 33-as főúton.” Biztos, hogy éppen akkor? S hány helyszínen zajlottak itt az események? Egyértelművé kellene tenni a mondatot, s minden kiderül: **Kilencen sérültek meg amiatt (vagy: annak következtében), hogy két autó összeütközött** (tehát egymással, nem pedig külön-külön karamboloztak egy-egy járművel).

„Növekedjen az olyan *ügyípusok* száma, *ahol* nem kell személyesen megjelenni.” Itt pongyola az *ahol* használata, mert nem utal helyet jelentő szóra. Egzaktan tehát: [...] **az olyan ügyípusok száma, amelyek intézése során nem kell...** S egyszerű mondat: **Növekedjen a személyes megjelenés nélkül is intézhető ügyípusok száma.**

Szórendetlenség

Nyelvünket „szabad szórendűnek” tartani: túlzó általánosítás. Mert ha van is e megjelölésben igazság, pongyolaság a(z értelemzavaró) szórendtévesztés. Rugalmas a mi szórendünk, de mint mindennek, ennek is van határa; az egymásra dobált szavak félreérthető, sőt pejoratív értelmű mondatokat szülnék.

„A bohózatba illő miniszterelnök jelölése nagy médiavisszhangot váltott ki.” Az újságíró nyilvánvalóan **bohózatba illő jelölést** akart írni.

„Az öt éve *végrehajtott templom* felújítása után újabb beruházásra készülnek.” Isten házat természetesen nem keresték fel végrehajtottok... Arról van szó: **öt éve újtották fel a templomot, s most újabb beruházás következik.**

„A *megvizsgált fővárosi bírósághoz* benyújtott jelenléti ívre utalt.” A közlés tárgya értelmeseen: **a bíróságnak benyújtott, megvizsgált jelenléti ív.** Helyes az is, ha **a megvizsgált, s a fővárosi bíróságnak benyújtott ívről** beszélünk.

„Újjászületés, erkölcsi megújulás szükséges, *melyhez erőt Kálvin és Bocskai életművéből meríthetünk.*” Hogy a közlésünk ne szűkítse le azt a kört, amely kör tagjainak munkáiból erőt meríthetünk, így fűzzük a mondatot: [...] **melyhez erőt meríthetünk mások között Kálvin és Bocskai életművéből.** Vagy: [...] **melyhez erőt meríthetünk Kálvin és Bocskai életművéből (is).**

„Fél áron 150 köbméter fát vásárolt a város *a Halápi Erdészettől – ezt adták tovább* a településen élő rászorulóknak.” Helyesen: **A város a Halápi Erdészettől fél áron 150 köbméter fát vásárolt – ezt adták tovább a településen élő rászorulóknak.** Az erdészet tudniillik maradt, a fát osztották juttatták el a rászorulóknak...

„*Elítélte a Nemzeti Színházat és Alföldi Róbert főigazgatót* a közelmúltban ért támadásokat a Magyar Színházi Társaság”. A mondat felénél járva meghökkenünk: ki ítélte el a színházat és a főigazgatót? Ám a mondat végére érve ráébredünk: **az őket ért támadásokat ítélte el** az említett társaság: **A Magyar Színházi Társaság elítélte azokat a támadásokat, amelyek a közelmúltban érték a Nemzeti Színházat és Alföldi Róbert főigazgatót.**

Értelmezési hibákból fakadó helyesírási vétségek

A helyesírási vétségek közül igen sűrűn előfordulnak a médianyelvben az egybe-, illetve különírás szabályait figyelmen kívül hagyó, gyakran félreértéshez vezető mondatok. A „szétesett szavak” értelmezési hibából fakadnak.

„A számlára az kerüljön, hogy úszó jegy vagy *úszó bérlet*”. Csak vigyázzunk, el ne ússzon a számla is! Merthogy jobb, ha **úszójegy** vagy **úszóbérlet** kerül arra a számlára...

A hagyományos gasztronómiai rendezvény, a „tökmulatság”, „tökfesztivál” egyik – megmosolyogtató, mert kétértelmű, helyesírási hibával közölt – programja például a *tökös ételverseny*. Talán kevésbé félreérthető, ha ezt írjuk: **főzőtökből** vagy **sütőtökből**

készült ételek versenye... Az ugyanott hirdetett *tökös szellemi vetélkedő* helyett szerencsésebb például ezt írni: **kvízzjáték a sütő- és főzőtökről**.

„Beajánlott egy ismerős doktornőhöz, aki *újszülött gyógyász*”. Csecsemőként praktizál? Igaz bár, hogy a gyógyítást sem lehet elég korán kezdeni, maradjunk abban, hogy **újszülöttgyógyászt**, azaz újszülötteket hivatásszerűen gyógyító szakembert ajánlottak az illető figyelmébe.

„*Gyógyszeres nővért*” keresnek egy internetes álláshirdetésben. Bizonyosan nem begyógyszerezett hölgyre gondoltak, hanem a gyógyszerraktárt kezelő, s – más munkái között – a fekvőbetegeknek az orvosságot adagoló egészségügyi dolgozóra. Ám mivel a **gyógyszeres** melléknévnek e kettős jelentése van: 'gyógyszert tartalmazó', 'amiben gyógyszert tartanak', pl.: **gyógyszeres tégely**; illetve: 'gyógyszerrel végzett', tehát: **gyógyszeres kezelés, kúra**. A **gyógyszeresnővér** tehát – habár a legérzékenyebb helyesírási szótáraink sem tartalmazzák – logikusan egybeírandó, miképp a **kenyeres-lány**, azaz a kenyeret, süteményt árusító nő.

„A *beteg ellátás* igénybevételére való alkalmasságát a kezelőorvosa jelzi a várólistát vezetőnek...” Még mindig ennyire bajban van az egészségügy? *Beteg az ellátás?* Inkább a helyesírás beteg, a szöveg az értelme szerint ugyanis **betegellátásról**, azaz betegek ellátásáról, nem az ellátás betegségéről beszél. (A magyartalan szórend javításától most eltekintünk.)

Némelyik helyesírási vétséggel – akaratlanul bár – meg is sértheti a szerző a szóban forgó személyeket, szakterületeket... Elképedünk például a *skizofrén szakrendelés* vagy a *terhes ambulancia* olvastán. Természetesen nem a szakrendelés skizofrén és nem az ambulancia terhes, hanem skizofréniában szenvedő betegek orvosi vizsgálatáról, illetve állapotos kismamák járóbeteg-ellátásáról van szó.

„Mire tud még átállni egy *dinnye termelő?*” – olvassuk meghökkenve. Lehet, hogy egy *dinnye* termelő (azaz: 'buta, bolond' termelő) biztosan semmire sem tud átállni, ám a **dinnyetermelők**, azaz a dinnyetermeléssel foglalkozó talpraesett gazdának megvan a magához való esze, tehát bizonyára „át tud állni”, azaz más (termelő)munkába is bele tud fogni, illetve bele tud tanulni, ha a szükség úgy hozza...

„Több száz *használt autókereskedő* tartozik már hozzánk!” Talán nem ezzel kellene büszkélkedniük, inkább azzal, hogy szépszámú **használtautó-kereskedő** kötődik oda...

„Eléggé sok *malac tenyésztő* ismeri el munkáját!” – olvasom egy elektronikus újság lapján. Biztosan nem minősíteni akarta e mondat a tenyésztőket, csupán arról van szó, hogy a szöveg alkotójának baj van a helyesírásával. A szóban forgó személyt nyilván állattenyésztő szakemberek, azaz **malactenyésztők** dicsérik...

Az idézett példák is tanúsítják: a média, a sajtó – szépítően, eufemisztikusan fogalmazva – korántsem tölti be hiánytalanul a nyelvi kapuőr szerepét; gyakran megesis, hogy – sietségből, figyelmetlenségből, az anyanyelv hiányos ismeretéből fakadóan – nem tud megálljt parancsolni a kevésbé vagy egyáltalán nem pontos, illetve szürke nyelvi formáknak, nem ritkán henye a szóhasználata, a hajszálpontos kifejezés kiválasztása helyett számtalanszor megelégszik – a nyelvi pongyolaságokkal.

Az a gyanúnk, sok esetben nincs is tisztában azzal, hogy amit mond, az anyanyelvi pongyolaság, azaz nyelvhasználatbeli hanyagság, rendetlenség, nemtörődömség, figyelmetlenség, felületesség.

*

November 13. a magyar nyelv napja lett. Ez az esemény külön aktualitást ad dolgozatunknak, amely folytatása, kiegészítése, továbbgondolása a *Mediárium* I. évf. 1. számában (2007 tél, 39–48. oldal: *Rossz divatok a mai média nyelvében – Amikor az újság „tárlat a szépséghibákból”*), illetve a *Debreceni Disputa* VIII. évf. 7–8. számában (2010. július – augusztus, 121–124. oldal: *Divatszavak, amelyek „kiverik a biztosítékot” – Rendellenességek a média nyelvhasználatában I.*), valamint a *Debreceni Disputa* VIII. évf. 9. számában (2010. szeptember, 61–64. oldal: *Eltévedt szavak, terpeszkedő kifejezések – Rendellenességek a média nyelvhasználatában II.*) közreadott írásainknak.

Holló László: Kérészszedők

Holló László „szociográfiai” allegóriái

Az új utak keresése

Holló művészetének eredetiségét a „szociográfiai” életképeken, azok kialakulásán és témavariációin, a témafeldolgozás mélységén, a művészi és etikai problémák kifejezési szándékán keresztül érzékelhetjük. Noha egyéni festésmódja az 1920-as évek végére kialakult, és már a tiszadadi élménykörben megjelent a paraszti tematika, az új Holló-stílus megjelenése viszonylag váratlan volt.

A drámai mozzanat ott volt Holló técsői tanulmányidőszakában, ahol elsősorban Hollósy Simon példája ösztönözte, aki – Végvári Lajos szavaival – egy szénaboglyából is drámai látványt tudott formálni. Csupán feltételezhető – hiszen nem áll rendelkezésünkre elegendő számú képi bizonyíték –, hogy milyen változások történtek Holló szemléletében az 1910-es évek alatt. Az mindenesetre néhány korai és első világháborús képéből kitűnik, hogy mesterének úgynevezett „szálkás” festésmódját Holló is érvényesen alkalmazta.

Itt még impresszionista jegyeket mutatott, s az 1923-as kiállításán is több plein air képe szerepelt. Hollósy és az új művészcsoport a nagybányaiakkal is szakított, de ez nem jelentette azt, hogy a nagybányi festészetben belül jelentkező (francia) modern, posztimpresszionista irányzatok ne gyakoroltak volna hatást az egyéni utakat kereső festőgenerációra. Ez a fajta megújulási kényszer csak néhány Holló-képen fedezhető föl – Végvári a *Holló Béla unokatestvérem Tiszaújfalun csépléskor* című képét említve szól a neosok „vad” foltfestésére utalva.

Az új utak keresésében előremutató példa lehetett volna a párizsi időszakot lezáró *Kiskundorozsmai parasztszoba* – ám az (noha kiváló plasztikai térszervezési megoldásokat reprezentált) a hagyományos realista (később alföldi realista) keretek között maradt. S tudvalevő: Holló Lászlót tévesen sorolták be az alföldi festészet képviselői közé. Az említett kép „csak” a Fényes Adolf-féle irányzatot követte volna – benne a naturalista elemek hangsúlyozásával is.

1920–21-től nagy intenzitással vetette bele magát a munkába, titkon remélve a sikeres országos debütálás lehetőségét. Megkapta az ösztönzéseket ehhez a Belvedere-be szóló meghívásával, illetve Lázár Béla pártfogásával, aki az Ernst Múzeum kiállításában segítette, annak igazgatójaként. A fogadtatás sikeres volt, noha nem mulasztották el kiemelni Holló festészetének greco-i hagyományokra utaló jellegzetességeit. A 20. századi művészettörténet-írás Holló e korszakát – már ha megemlékezik róla egyáltalán – manierista korszakként említi.

Nyilvánvalónak tűnik a párhuzam, hogy Grecóra kívánnak ezzel utalni, hiszen a görög–spanyol festő épp a reneszánsz és barokk közötti manierista stílusirányzat jeles képviselője volt. Felelőtlen egyszerűség lenne viszont megelégednünk ezzel a történeti párhuzammal. Hiszen nem erről van szó! A manierista kifejezőmód (nem pedig a manierizmus) emlegetése ugyanakkor indokoltnak tűnik, hiszen a megnevezés éppen azt volt hivatott kifejezni, hogy egy új művészi tartalom megjelenítéséhez még az érvényben lévő „rég” stílusesszközöket alkalmazták. Ezáltal a forma mintegy kiüresedik, paradox módon, hiszen nem képes befogadni az új tartalmakat. Így megvan az esélye annak is, hogy az új tartalom éppen a régi forma szorítása miatt nem érvényesülhet kellő módon. Ez az egymást feszítő, egymást kioltó jelenség mindig is hatott a művészet története során, az új kifejezési formákat ösztönözte.

Holló manierista „korszaka” – tehát az 1920-as évek első fele – az imént vázolt útkeresés jegyében zajlott. Tulajdonképpen a posztimpresszionista kifejezéstől az expresszív realizmus felé haladt, amely irányt plein air expresszionizmusnak is szokás nevezni. Ám az új festői és etikai témák–tartalmak megjelenítéséhez mindez kevés lett volna: az ábrázolás így megmarad az indulati elemekkel átfűtött kritikai zsáner szintjén, miközben e szemlélettől Holló minden vonatkozásban igyekezett távol tartani magát

Ezért véljük pontosabbnak, Holló művészi elkötelezettségét jobban érzékeltetőnek a meghatározást, miszerint a téma és kifejezőmód összhangja nem a plein air vagy alföldi festészetben, nem a realista életképben, hanem az allegorikus expresszionizmusban valósulhat meg és teljesezhet ki. Ez a szemlélet- és kifejezőmód eleve feszültséget hordoz magában, amit csak tovább fokoz Holló drámai sorsok iránti érzékenysége (illetve nem egyszer a dramatikus sorskonstruálás ösztönös szándéka).

Az allegorikus formában megfogalmazott szociografikus tartalmak előkészítéséhez kiváló terepnek bizonyult előbb a bibliai és a mitológiai témák feldolgozása majd pedig – immár a szociográfiai életképekkel párhuzamosan – a történelmi festmények sora. A 20. század első harmadában ugyanis meglehetősen anakronizmusnak bizonyult volna, ha egy művész csupán stúdium szinten vagy a játék öncélúsága miatt fordul mitológiai témához. A *Bacchanália*, a *Sámson és Delila*, az *Olympia*, a *Zsuzsanna és a vének*, a *Szent család*, illetve *Krisztus sírba tétele* és *Krisztus feltámadása* nem pusztán a bibliai történetet vagy a mitológiai epikumot kívánta megjeleníteni, hanem a képi narrációban a reprezentációs céloknak kellett érvényesülniük.

Egy megfestett jelenet nem pusztán önmagát jelentette Holló e korszakában, hanem valamilyen módon az aktuális társadalmi valóságra utalt – az eredeti történet szereplői behelyettesíthetők voltak a jelen idejű szereplőkkel. S ami fontos még: e képekben Holló saját élethelyzeteit, benne önmaga jelenlétét is reprezentálta. Ám

ha megmarad a múlt időben (az aktuálisan érvényes üzenetek keretében), egyszerre üresedik ki forma és tartalom. Szükségszerű volt tehát eme manierista átmenet után megkeresni a jelenkor mitologikus magasságokba emelhető, szakrális jelentésekkel átszőtt figuráit és élethelyzeteit.

E figurákat és élethelyzeteket az alföldi emberben, a magyar parasztban, a szegénysorsokban és szegénysorokon találta meg. Éppen e modern mitológiák teszik mentessé a szociográfiai érdeklődést a kritikai realista tartalomtól, melytől Holló ekkor és később is idegenkedett – e miatt sem tudott azonosulni például az '50-es évek kultúra- és művészetpolitikai elvárásaival. Holló- emlékeiben Nagy László János finom iróniával s nem kevés kritikával számol be arról az epizódról, mikor a tiszalöki erőmű elé vezényelt festők között Holló visszautasította a kötelező téma megfestését, s Koczogh Ákos és Végvári Lajos egyaránt beszámol arról, hogy Holló nem volt hajlandó beállni a bútorgyári sztahanovistákat festő művészek sorába. Még a '60-as évek elejének államilag rendelt képein is a valóság érvényesül a színpad képe mögött.

Az allegorikus példázatteremtés megköveteli a túllépést az egyszerű jelképeken, a felülemelkedést a jel- és szimbólumkapcsolatok szintjére, a metaforaképzés vagy asszociatív képteremtés alapjához. Mivel Holló szemléletmódját nem a kritikai realizmus jellemezte, a festészetében megjelenő alakok soha nem a típusalkotás (a zsáner) szándékától vezérelt általánosításból születtek, hanem mindig egyedi karaktert mutattak föl, és Holló a megjelenített figurák sorsát egyedi módon érzékeltette.

Ahhoz azonban, hogy mitológia születhessen e festészetből, mégis szükségesegek voltak a típusok, vagy a tipizálható jellemvonások és szituációk, s a mítosz még inkább megkövetelte a rítusok (ismétlődő cselekvések) jelenlétét és festői ábrázolását. Ezek a rítusok, mint szituációs keretek s egyúttal tartalmak is, körvonalazzák Holló szociográfiaiának nevezhető témaérdeklődésének legfontosabb irányait. Hogy csak néhány jellemző, a rítus szintjén jelen lévő cselekménytípust, eseménymozzanatot említsünk: ilyen a vetőt, kapálót, lucernakaszálót felidéző, a hazatérőket bemutató művek sora, a vízhordó, vesszőhántó kép, a pásztorlány, a pihenő gazda, az ebédelő parasztok jelenete, a Tisza-parti s tócskerti epizódok, egyéb gazdálkodási és kézműves munkák tematikus megjelenítése.

S e visszatérő hétköznapi cselekvések, nemcsak Holló festészetében, hanem grafikai tanulmányainak száz meg száz változatában s néhány akvarellben is, megfelelően reprezentálják e művészi létmódot.

Homokhordás a dadai révnél (1927; 1950)

A munkában megfeszülő ember (szokatlan szereplőkkel benépesített) mitológiai világába emelkedő, mégis a földön maradó, a hétköznapi létküzdelmekben valamilyen szakrális áhítatot sugárzó karakterét sugározzák az olyan képek, mint a *Homokhordás* vagy a vele rokon *Vízfordó nő* (1928), másrészt az aktuális jelenből kiemelő szimbolikus kompozícióra épített *Pásztorlány* (1929) című képei.

Az emberek földből-szakadó és égbe-magasodó pozícióját a horizontot szokatlanul alacsonyra helyező művészi komponálás eredményezi. E megoldással mutat rokonságot számos festmény (például az emblematisz ábrázolásnak számító, kitüntetett helyet elfoglaló *Angelus*). A figura szinte a horizonton áll, s a térszerkesztéssel a művész kiemeli azt mintegy az időből is. E feszültségteremtő komponálásmód akkor alakult ki, amikor Holló megismerkedett a tiszadadai parasztek mélyvalóságával, s részt vett a szegények mindennapi életében. A saját művészi egzisztenciájában feltoronyosuló gondok (a megélhetésért való küzdelmekkel) egészen más megvilágításba kerültek, ugyanakkor leomlottak a határok is a művészi és a paraszti életterek között.

Holló nem valamilyen posztromantikus egzotikus kalandként (s az alföldi tematikát követő divatnak hódolva) fordult a mindennapi betevőjükért áldozatokat hozó parasztek felé, hanem szinte azonosult is ezzel a világgal, annak minden verejtékcseppek mozzanatával. A *Vízfordó nőben* már nyoma sem volt a még Goya által idealizált zsánervalóságnak, de az ekkorra kibontakozó alföldi, lírai realizmus jellemzőit is elvetette. Az idillinek látszó helyzet – az időből kimerevített mozdulat – jelképezte az egyéni sorsban megnyilvánuló egyetemességet: s nemcsak azzal, hogy a figura a horizont fölé magasodik, de az ember és a természeti környezet viszonyának megfogalmazásában is.

Bármennyire annak látszik – a nő arcán elégedett mosoly, a pászorlányka testtartásában valamilyen önfeledtség, a lucernakaszáló szomorúságában melankólia rejtett, egyszerre szomorúságba húzó s bánatból kiszakító kiemelő vigasztalás... –, nyoma sincsen az idillnek. Szorongástól terhes várakozásnak vagyunk tanúi – s Goya *Saturnusa* noha megszélidül, a *Homokhordás*, végső soron, az „önmagát felfaló” szegénysorsot jeleníti meg. Mit értünk ez alatt?

A grecóinak nevezett figuratorzítás már elvesztette „manierista” jellegét, és csak látszólag követte a korai (preszürrealista) goyai hagyományokat. A mindkét kezében homokvödröt cipelő parasztek sziszifuszi reménytelenséget jelképez. A Holló-képeken csak ritkábban jelentkező, klasszikus szimbólumteremtő szándék e festményen megvalósul, és része lesz a hétköznapi mítoszi allegóriának. A homokhordó férfi figurája nemcsak a horizont fölé magasodik, de nagyságarányával is megkülönbözteti magát a

festmény többi szereplőjétől. A távolban feltűnő házacska, a mellette dolgozó asszony a valós léptékekhez igazodik, ezzel szemben a homokhordó jelképes óriás.

Nem a férfi győzi le a kiszolgáltatott sorsot: magát a sorsot jelképezi a kissé meggörnyedt figura. Önmagába transzponált jelentésként metafikció lesz. A látomásban nemcsak a látvány és emlék, de a magát folyton újraíró emlékezet és a jövőlátás homlokon visszatükröződő fénye testesül meg. Hollót e probléma folyamatosan foglalkoztatta. A *Homokhordás* több változata ismert: az első kép megszületésének dátumát 1927–29 közé (közvetlenül a dadai élménykörrel való megismerkedés idejére) teszi a Bíró Katalin által összeállított életmű-katalógus, másik változatát 1930 előtt datálja; másutt Holló 1930-as szignóját találjuk, és ismerünk egy hasonló képet 1950-ből.

Hazatérők (1929–43)

A szociografikus expresszionizmust képviselő, cselekvéskifejező műveken – noha roppant változatosságot mutatnak a jelenetek – alapvetően két szituációtípus ismétlődik: vagy munka, művelet közben látjuk a szereplőket, vagy a köztes stációkban, értve ez alatt például a pihenés, az ebéd és a hazatérés mozzanatait.

A *Hazatérő parasztasszonyok* (vagy más címmel: *Hazatérők* 1929, 1943) témája – Tóth Ervin állításával szemben – nem csupán 1937-től foglalkoztatta a művészt, hanem közvetlenül a tiszadadi élménykör első megnyilvánulásainak eredménye volt két ilyen Holló-festmény is. Tóth Ervin a 37-es dátumot bizonyára azért emelte ki, hogy ideológiai tartalmat közvetítsen, mint írja: „Az embertelen munka után pihenésre vágyó, vánszorgó proletároknak mindössze az evés és alvás ősi ösztönei parázslanak. A festő megérti bánatukat, együtt érez velük. Mögöttük hullámszik, kavarog a szántás, a szegényes batyun és a rongyokban lógó darócszoknyákon világnak a fehérek. Nem szólnak egymáshoz – ahhoz már túl fáradtak –, markolják a nincstelen földmunkások nyomorúságos motyóját, kezükben fonott üveg a víznek, kis kosár a déli elemőzsiának.”

Szó sincs még az új világháború felé rohanó ország sorsának előrejelzéséről, bár nem mehetünk el megjegyzés nélkül egy áttételesen közvetített jelentés mellett: az 1943-as *Hazatérő parasztasszonyok*ban ugyanis valamilyen módon megjelenik a világháborús veszteség. A többi és korábbi képén Holló értelemyszerűen olyan családokat, párokat mutatott be, ahol az asszony és a férfi – gyakran a gyerekek is –, egyaránt kiveszik részüket a nehéz kétkezi munkából. Az 1943-as képén viszont csak asszo-

nyokat látunk: a férfiak a fronton harcolnak – olvasható ki a hiányból. A hazatérő asszonyok, a munkaszerep hangsúlyeltolásaival, megkettőzve cipelik sorsuk terhét, így a jelenet affektív orientációja egzisztenciális racionalitássá változik.

Lakodalmások (1940; 1943)

Az úgynevezett sorselőrejelzést még jobban kifejezi a *Lakodalmások* című festmény. E kép ugyanis nem a témából és címből következő ünnepet, felszabadultságot vagy boldogságot/jövőt jelképezi, hanem már-már egzisztenciális filozófiai allegóriának tekinthető. Azt példázza, hogy Holló érdeklődése nyitott volt az emberi létezés filozófiai problémái iránt. Bíró Katalin a *Lakodalmások* festményváltozatairól azt feltételezi, hogy valamennyi ilyen olajkép és grafika indítóélménye egyazon esemény volt.

Az 1940-es első változatok – Holló két ilyen képet készített ebben az évben – azt mutatják be, hogyan élik át életük egyik jeles ünnepét a jellegzetesen paraszti figurák. Az első változatokban még úgy tűnik, mintha nem oldódott volna föl bennük a szertartás meghatottsága – a háttérben látszik a templom (s mi tagadás e szakrális környezetben is föltűnik a parasztfigurák Brueghel alakjaihoz hasonló „bumfordisága”). Ez a naiv násznépi hangulat fokozatosan ölt drámai karaktert a későbbi változatokban – egészen az 1943-as festményig, amelyen a „megfogalmazás robbanással fenyegető feszültségei” szinte kézzel tapinthatóak.

Festőtechnikailag a képi erők küzdenek egymással (előtér és háttér, egyének és csoport, csoport és környezet, formák, színek és kontrasztok, a figurák epikus kiterjedése és a balladai tömörség). Bíró Katalin szerint, összevetve a téma különböző variációit, jól érzékelhető, hogy az 1943-as végső változatban Holló „egyértelműen, a zsánerképek epikus szándéka nélkül, a drámára koncentrált. A környezeti elemek csak jelzésszerűk, s talán éppen e miatt a figurák ’emberibbek’, mint a második változat bálványszerű változatai. (...) Zaklatott ecsetjára foglalja egységbe a képfelületet. Ez a lakodalmás téma legtömörebb, legkoncentráltabb megfogalmazása.”

De vajon miért beszélünk drámáról egy lakodalmás téma megjelenítésénél? A képeken ugyanis nem az ünnepi eseményhez klasszikusan társított pozitív hangulati elemek érvényesülnek. Az ünnepélyes alkalom nemcsak az ifjú pár, a család, hanem a kis falusi közösség egybetartozását szintén szimbolizálhatja, még ha – státuszkifejező mivoltából adódóan – áttételesen magában rejtheti a közösségen belüli feszültségek atmoszféráját is. A boldog megilletődöttség hiánya olyan érzést kelt a nézőben, mintha ez a lakodalmi aktus csupán kényszer lenne.

Pedig – minden bizonnyal – nem erről van szó, sokkal inkább arról, hogy a történelem kényszeríti rá a saját akaratát vagy „hangulatát” (s úgy is, mint korhangulatot) az ifjú párra, az egyéni sorsok alakulására. Ugyanis bizonyos történelmi helyzetekben az egyén vagy a kisebb közösség nem függetlenítheti magát a társadalmi sors- és történelmi szükségszerűségtől. A lakodalom ez esetben tehát nem egy bizonyos közösségi léthelyzet vagy cselekvésminta allegóriája, hanem az egyén és közösség történelemmel való kapcsolatának drámai kifejezése. Nem vitás, hogy melyik szereplő kerül ki győztesen. A lakodalom meghittsége, ünnepi hangulata ezért torzul, ezért hiányzik az alakokból – a menyasszonyéból is! – a harmónia és a szépség.

Ugyanazt a szimbolikus festői viselkedésmódot figyelhetjük meg, mint amely művészi attitűd jelenlétére már egy korábbi, az aktrajzokat szemlélő tanulmányunkban föl hívtuk a figyelmet: a szépség hiánya vagy torzulása egyúttal a szabadsághiányt jelképezi. Az egyén és/vagy közösség szabadsághiánya nemcsak a szegénység, a pillanatnyi helyzet, hanem a történelmi kilátástalanság, azaz a perspektíva hiánya miatt tovább fokozódik. Ugyanakkor – miközben a ’43-as változat háttéréből eltűnik a templom – a násznép „egymáshoz tapadása” azt sugallja, hogy az egyén csak önmagára, illetve közvetlen környezetére hagyatkozhat. Így még inkább érvényesül a kiszolgáltatottságot fokozó izoláció – ahogy Sz. Kürti Katalin fogalmaz: „a saját környezetében is idegenként fölmagasodó embercsoport” a közös magányt reprezentálja. Miközben a művészi tömörítés nagyszerű példája a lakodalmások tematika több képe, e sűrítésben, tömörítésben értelemyszerűen fog érvényesülni a szimbolikus karakter.

Ha csupán a szerkezeti felépítettséget figyeljük meg, a gúlaszerűen kiemelkedő figurák nem valamilyen hierarchikus struktúrát tükröznek, hanem éppen a védekezés formáját alkotják meg – mintegy az elkerülhetetlen végzet ellen tiltakozva. E művészi sűrítés a hiányos metafora felé vezet, így még jobban érvényesül a szimbolikus karakter. Az azonosító-azonosított mintája szerint: az állítás-tagadás ellentétpárja érzékelhető úgy, hogy csupán az egyik elem van megnevezve. A lakodalom egyúttal a születés képzetét hordozza magában, a végzet ellenben a halált, az elkerülhetetlen sorsot mutatja. Holló festményének ebben a kimerevített pillanatában tehát egyszerre van jelen születés és halál, idill (béke) és háború, védekezés és fenyegetettség, tragédia és... – Vajon hol van a megváltás?

A kérdés azért nehezedik ki évtizedek múltán is a képből, mert a hierarchikus elrendezés (a szimbolikus értelmezési mód ellenére) nem tudatos művészi koncepció eredménye, a jelentés-szerkezetet nem a jelképes üzenet megfogalmazása formálja. A festmény elemi erejét az adja, hogy Holló nem jelentésben (értelmi asszociációkban), hanem színben, tömegben, gesztusban, indulatában komponált, így képzettársításunk is érzelmi és indulati. A *Lakodalmások*-képeket, különösen a ’43-as változatot, Végvári

Holló legjobban komponált művei, sőt, a magyar festészet párját ritkító alkotásai közé sorolja, ahol a kollektív emberiség példaadó hagyománya érzékenyen találkozik a modern, individualista életérzéssel.

Így ír a képről: „a hideg és meleg színek ritmusa a sötét és világos tónusokkal összekapcsolódva és a sajátos – Holló László művészetére jellemző – komplementer színviszonylatokkal párosulva különleges hatást okoz”. S maga is vitatkozik Bíró Katalin ama észrevételével, hogy a figurák egyensúlya valamilyen megfontolt elrendezésre utalna.

Lucernakaszálás idején (1928)

Az úgynevezett színfoltfestés (posztimpresszionista örökségként) fokozatosan viszatért egy-egy műben. A színtömegek és a dramatikus (hangsúly- és jelentésárnyaló) szerepet játszó fények elrendezésének feszültségformáló lehetőségeivel, a komplementerek és kontrasztok alkalmazásával Holló gyakran bánt az István-tematika darabjaiban, s hasonló megoldást kínált az 1928-as *Lucernakaszálás idején* című képén. E festésmód lényege, hogy a színekkel megkülönböztetett formákat a művész megfosztja azok tárgyias jellegétől, s „az így létrejött színfoltok a festés izgalmát, a felgyúló képzelet rögtönző leleményeit hordozzák”.

Végvári Lajos szerint: „Az ecsetvonásokkal elért sajátos mintázat hatására szinte feloldódik a test tömege, a szeszélyes formájú fények szinte átszellemítik a figurát, és fokozzák a férfi lépésének dinamikáját. Ezt a célt szolgálja az előtér vörösesbarna foltja, a bal alsó sarokban feltornyosuló kék szín, mely egy comb képzetét kelti: majd a három sávban megjelenő fehérek, melyeknek elsősorban az lehet a szerepük, hogy ritmusukkal az alak monumentalitását fokozzák. A kaszát hordó figura ebben a képi szituációban többértelmű: nemcsak a maga sorsát hordozó ember képzetét kelti, de olyan művészettörténeti reminiscenciákat kelt, melyek a halál, a végzet lassan közelebbé megtestesítőjét idézik.”

Sz. Kürti Katalin, követve a mítosz és kép összekapcsolásának lehetőségeit, a viszonylag egyszerűsített színvilágban is monumentális hatásokat mutató *Lucernakaszálásban* fontosnak érzi a „fölmutatás gesztusát” – „az úton közeledő kaszás paraszt alakja a 'Magyar Paraszt'-ra mutató hollói Ecce Homók közül az egyik legkoncentráltabb alkotás. Takarékos mozdulatát, lépéseinek ütemét a természet megszabta paraszti munka évszázados örökségként vérebe ivódott ritmusa diktálja.”

Angelus (1931)

A mítoszi utalást Végvári is alátámasztja – noha ő más oldalról közelíti meg értelmét és szerepét. A figurák mozdulatlanságából transzponált mitikus létezészt emeli ki, szerinte Holló ezzel is került a realista típusalkotást. A Holló-figurák – előre hajtott fejükkel, a semmi végtelenségébe irányuló tekintetükkel – „valamiféle titkos kultuszba való beavatottságukat” sejtetik. „Ősi pogány hangulatúak ezek a figurák, még akkor is, ha pl. egy képének az Angelusz (sic!) – vagyis az esti imádság – címet adja. Holló alakjai saját sorsuktól terheltek, pogány méltóságérzet hatja át őket, nyoma sincs bennük a keresztény büntudatnak vagy az irgalmasságért esedező alázatnak.”

Míg Sz. Kürti a ritka lírai megnyilatkozások egyikeként írta le a festményt, ezzel szemben Holló figuráinak Don Quijote-szerűségét – tehát lírainak rendelt, ám groteszkbe hajló karakterét – emelte ki Végvári az *Angelus*-ban is. Sz. Kürti a „milleti indíttatásokat sem tagadó” művet olyan képnek tekinti, mely újabb árnyalatokkal gazdagítja a *Rőzsevívő* és a *Lucernakaszálás* idején alakjaiban megfogalmazott mondanivalót. Végvári a groteszk tartás mellett a figura félszeg meghatódottságáról, csodaváró s csodalátó jellegéről beszél, a lehetséges mitológiai utalásokat látva: „az antik vízőzönmitosszal összefüggő Deukalion és Pirrha-történet jut eszünkbe”.

A „Csodalátó” jellegben is különbözik tehát az *Angelusszal* érzékeltett szemléletmód például attól a Kosztától és Tornyaitól, akik művészetéhez a Hollóét sorolják, amikor alföldi festészetről beszélnek. S kétségtelen a párhuzam, ha csupán a földet művelő paraszt iránti rokonszenvre gondolunk. Koczogh Ákost idézve: „Ez a szófukar, a világot csendes mosollyal szemlélő művész megdöbbenő szomorúságot hordozott magában, súlyos, a bírálatot a földdel, étellel küzdő nyomorról, de egyben melengető szeretet is a fény, a természet, a színek, az asszonyi jóság, a tisztas munkára iránt. Nem élt álomvilágban, a kitapintható valóság talaját sohasem hagyta el.” Ehhez Végvári hozzáteszi: Holló a valóság mítoszba fordításával oldotta föl a létezés tragikus mozzanatait, így őrizve meg végül azt az optimizmust, amely minden egzisztenciális szomorúsága ellenére jellemezte a művészt.

Holló a sötét alapra rakta föl a barnákat, a földet, és ugyanezzel a barnával festette meg a paraszt Angelus nadrágját, lábait, világos okkerrel a csupasz lábszárakon. Majd egy széles ecsetvonású krapplakkcsík következett, ami fényt adott a munkában kikopott ruhának, s a plasztikus forma a mező éjig nőtt és messze látszó szobraként jóval a horizont fölé emelkedett. A horizontot egy sárga csíkkal jelölte. A sárga fölét fehérek kerültek a vászonra, bele sárgák ismét, majd a haragos égbe kékek és feketék.

Ha ragaszkodunk a Végvári és Koczogh említette „donquijote”-ségéhez, az *Angelust* akár paraszt Don Quijote névvel is illelhetnénk. Elvászthatatlan a földtől, ami-

ből sarjadt és kinőtt, hiszen az álmai is a földben vannak. De félszeg meghatódottságában, természetes csodavárásában is tudja, hogy az özönvízben eggyé válik az ég a földdel, s nincs helye semmilyen kétségnek a létezésről, még akkor sem, ha a létezés – a csodalátás naiv hitével és bájával fölverte – naponta kétségbeejtő. Arca verítékével műveli a földet, az Úr Ádámnak adott parancsaként hordozza a verítékfakasztó sorsot. A paraszt mítoszi magasságokba nőtt. De a férfi csak „ürügy” ahhoz, hogy az általános ember mindennapi küzdelmeit fesse meg a művész. S jelképes önarcképnek is tekinthető a festmény – mintha Holló állna ott a falu szélén, a szántóföldön, ásóját a rögök közé szúrva, érezve az étellel küzdő, az életért kiáltó nyomort. De érezve a fényt is – benne parancsot látva, a természet jóságát. Mintegy az ember és a természet fölfele emelte, a mítoszba fordította át a valóságot.

Az esti harangszóra áhítatba merülő parasztember ünnepélyesen magasodik a horizont fölé. Ruhája egyszerű módon ünneplős – mintha nem a szántóföldre, hanem a templomba készült volna. A föld és az ég dimenziójában – egyszerre közel az éghez és földhöz – lélegzik alakja ismét. Mítoszt akart színné és tömeggé formálni a művész, a földtestvérek sorsát szentséges magasságokba emelni, bejárhatatlan távlatokba vetíteni.

Kérészszedők (1929, 1931)

A két világháború közötti korszak egyik főműve a *Kérészszedők*. Erőteltjes a mitológiai atmoszféra, noha látszólag egy hétköznapi, tisztai jelenetet látunk. A festmény a görög mitológiából ismert Danaidák történetére emlékeztet, miközben az efemer szituáció groteszkbe hajló ábrázolásával profanizálja a mítoszt a művész. A mítoszi áthallások valóban erősek a képben, ezért gondolta Sz. Kürti Katalin – Végvárihoz hasonlóan – Holló „legirodalmiasabb alkotása”-nak.

A téma most is hosszabb ideig foglalkoztatta a művészt. 1928-ban festett egy *Kérészszedő lány* című olajképet, majd 1929-ben és 1931-ben dolgozta föl a többalakos jelenetet az ismert formában. A grafikai tanulmányokban szintén föl lehet fedezni a jelenetet, igaz, ez esetben inkább olyan szituációs és csoportos mozdulattanulmányokról van szó, melyek a Tiszában történő ruhamosás, a fürdés jeleneteit ötvözik a kérészszedőkön is látható cselekménnyel. Általában is elmondható, hogy míg az aktgrafikák, a helyzetgyakorlatok vagy a portrék gyakran az autonóm grafikai képalkotásának szándékával születtek (túl azon, hogy mozdulat- és karaktertanulmányok voltak) a szituációs és csoportos grafikák inkább tekinthetők a festményekhez készített rajzi vázlatoknak.

„A *Kérészszedők*-ön dolgozom” – írta a naplóba 1929. június 20-án. Följegyezte a dátumot 21-én, a következő nap is, majd 23-án jelezte: vasárnap van, de sehol nincs kommentár a dátumok mellett. A legközelebbi bejegyzés, néhány nap kihagyás után, csak július 2-án került a vonalas füzetbe. Holló örült az Ernst Múzeumból küldött levélnek, a meghívás jelentette felelősségnek, hogy a kihívás segít összpontosítani az energiákat. A hosszabb kihagyást aztán a következő bejegyzés magyarázza:

*„Nem bírtam a kezembe venni a ceruzát, hogy folytassam naplóm. Most már kissé megnyugodtam. Közben dolgoztam: a *Kérészszedők*-et úgy ahogy befejeztem. A Sámson és Delilához megcsináltam a vázlatot (81x65), amit majd a nagy (114x146) formátumon fejezek be. Ma csináltam két önarcképet egy 33x41-es és egy 62x47-es formátumban. Ez utóbbi majdnem a kész megvalósuláshoz jutott. Világos, értelmes kifejezési formában, színben és megjelenítésben. Még egy nagyon kicsi kell hozzá, hogy teljes érett egész alkossak.”*

Szuggesztív, drámai kép lett a *Kérészszedők*. A dadai emlékekből mintha a Három Párkát festette volna meg. A sors fonalát gombolyító nőket, akik három életkort képviselnek. A születés és a halál istennői. Csúnya istenek. A Tisza vizében álló nőalakok három nemzedéket mutatnak be, egy életút három állomását. Mindnyájuk arcán eltorzult a mosoly. A fekete ruhás öregasszony már a halált vetíti előre, az inas lábú, középkorú nő arca belesüllyed a szemüregbe – az érett asszonyban már nincs semmi csábítás, sőt, mintha a pufókás arcú kislánynak is gyötrelmes jövődő sorsot ígérne.

Fekete, vörös és fehér. A három kor ruhája: halálé, szenvedélyé és tisztaságé. A sárga bőr a fényé, de már megcsontosodott rajta az idő. A kaszával a vállán hazafelé baktató férfi sem csak a maga sorsát hordozó ember képzetét kelti, hanem a Nagy Kaszást is megidézi, megtestesítve a végzet lassú közeledését...

A *Lucernakaszálás idején* allegorikus jellegéhez idomulva, itt is múlandóság telepszik rá a nőkre, annak kényszere irányítja mozdulataikat. Megtört tükörképeik könnyeden fodrozódnak a folyóvíz lassú hullámaiban. Kérészeket szednek, tisztavirágokat, az Isten különös teremtményeit, akik csak egy napig élnek. Eliramodó, tűnékeny életük van.

De mennyire szépek! Akár a Danaidák, kiket arra ítélte a végzet, hogy férjeik meggyilkolása miatt lyukas kancsóknak merjék a vizet. Holló nemcsak a mitológiai témákat tanulmányozva találkozhatott a történettel, hanem Babits versében vagy Szőnyi és Aba Novák rézkarcaiban is. Szőnyi számára az ábrázolás és a klasszikus harmónia keresésének lehetőségét adta e mitológikus motívum, Holló ezzel szemben – ismét! – profanizálta a mítoszt.

(Az 1931-es festményváltozaton – további két figura szerepeltetésével – az arcki-fejezés „szelídítésével” némileg oldódik a tragikus hangulat, és a kép, az allegóriajelleget megőrizve, közelebb áll a szociográfiai zsánerhez.)

Szimbólumok és attribútumok; tájbrázolási sajátosságok

A „vihar előtt” tematika tanulságai

A jellegzetes parasztlakok egész tömegükkel beilleszkednek a környezetbe, de ki is emelkednek onnan. Átveszik a táj „viselkedését”, idomulnak a tárgy karakteréhez és az állatok által jelképezett hangulathoz. Jól mutatják e sajátos ember-táj-állat-tárgy harmóniát az úton létet (s az időből kiszakítottságot) megjelenítő festmények. Érzékelhető konkrét valóságuk, mégis víziószerűek. „Lovai is mintha Ady kísérteties, fogvacogtató, szimbolikus világából léptek volna elő – írta Bőgel József 1961-ben – sajátos szuggesztív előadásmódjával plasztikusan állnak előttünk, közel menve azonban mindig kisiklanak a kezünkől, hogy beleolvadjanak a mester valósággal mitologikus világába.” Sokszínű, szenvedélyes az alakbrázolás, a figura (szimbólumként) tehát érzelmeket kelt.

Bőgel a szimbólumot a mítosszal társítja, ami a szereplők attribútum jellegére irányítja a figyelmet, mások e festői világ alapvetően emberi vonatkozásaira apellálnak. Bíró Katalin arra utal – az elsők közt szegődve Koczogh Ákos megállapítása mögé, mely a Holló alföldi festészetére vonatkozó sztereotip állításokat cáfolta –, hogy a debreceni művész festészete jóval túlmutat „Kosztá és Tornyai plebejus eszmeiségén”. A dinamikus tömegalakítás, a formatorzítások, a komponáló-szerkesztő logika „legjobb életképeiben a festői harmóniák és diszharmóniák olyan együtteseit teremtette meg, amelyek (...) szociális és egzisztenciális kérdéseket” érintettek. Már Torockai Oszvald megjegyezte 1930-ban, hogy Holló tájképein „a magyar lélek szól”. A festő hitelesen állítja – s ezt a későbbi életmű szintén bizonyítja –, hogy a figura és a táj képe mindig eggyé válik.

Jól megfigyelhető ez a *Tokaji vásár* (1929) festményen, amely azért is érdemel külön figyelmet, mert Holló festészetében – még a történelmi kompozíciókon is – viszonylag ritka a három-négy szereplőnél több alakot felvonultató, csoportos ábrázolás. Azonban itt sem a csoport kerül a kép középpontjába, hanem a vézna, sötét ló mellett álló férfi és az ülő (megpihenő) női figura. A vásári jelenet szükségszerűen követelte meg, hogy a többi alakot is jelezze a művész, a képjelentést mégis ez a két alak hozza létre. A férfi kiemelkedik a háttérben vásárosok közül.

Az elsődleges horizont alacsonyan van, az alakok szinte rajta állnak, amit az magyaráz, hogy egy kisebb dombon zajlik a jelenet. Létezik egy másodlagos (távlati) „horizont” is, amelyet a mögöttük magasodó tokaji hegy képez. A ló feje egy szintbe kerül a távolban fölkelő dombbal, és e fölött van a férfi feje. Nem nő rájuk az idő, és ők sem győznek az idő fölött. Ott lebegnek valahol a létező és a képzelet határán, a hétköznapiak és az álmok között. A vásár tipikus zsánerszituáció, de ez a kép is többet ad. Portékáikat árulják a vásárolók, s a mi szereplőink olyanok, mintha maguk lennének az idő portékái.

Grafikai-, akvarell- és festmény-változatai is vannak Holló vihar-képeinek. A témát először 1930-ban festette meg (*Vihar a pusztán*), majd 1941-ben született egy *Vihar előtt* és egy *Vihar előtti csend* című képe. A *Viharos ég* másik címváltozata volt a *Tőcsökerti táj* 1946-ból, majd a lovak kerültek középpontba az 1958-as *Vihar előtt* című festményeken. Az 1960-as évtizedben szinte évente készültek a *Vihar* vagy a *Vihar előtt* című munkák (1961, 1962, 1963, 1964-ből két darab, 1966; 1967-ben Hortobágyi vihar címmel, s 1969-ben egy-egy *Vihar* és *Vihar előtt*). E képekhez hozzászámíthatjuk a hasonló tematikai és hangulati elemeket mutató *Fuvaros szekér* című képeket az 1950-es évektől, melyekből szintén legalább fél tucat szerepel a Holló-életműben. Itt a vihartól megriadt, szekeret húzó lovak drámai, megfeszülő, maga is viharként kitörni készülő ereje ragad meg egyik oldalról, s amott a vihar előtt – és vihar elől – egymáshoz bűvő lovak az ösztönös félelmet jelzik.

E művek expresszivitása azt érzékelteti, ahogyan az indulat formai és gesztusbe- li megtestesülést kíván magának, és a vízió valódi érzelmi-indulati felfokozottságot tükröz. Szimbolikus és allegorikus jellegük két irányból is megközelíthető. Egyfelől a vihar nem (vagy nem csak) természeti jelenségként észlelhető, de emberi viharokról (vagy „zivataros” történelmi helyzetekről) is beszélhetünk. A természet békétlenségébe – a feszültség kioldásába – könnyen belevetíthetők az emberi lélek felzaklatott állapotai, melyek szintén kielégülést vagy megbékélést keresnek maguknak.

A vihar előtti csöndben egymáshoz bújó és egymást féltő-bátorító lovak ugyanúgy sors-, illetve szabadságszimbólumok, mint a Hollóéval is párhuzamba állítható festői tradícióban, Delacroix-tól Tornyaiig. Lovai tehát már nem az egyéni zaklatottság, hanem a közösségi vagy nemzeti rendeltetés, a szabadságvágy és szabadsághiány megtestesítői.

Zárszóként:**metafora és önreprezentáció**

Holló műveinek jelkapcsolatokon alapuló ikonikus (a hasonlóságelvet érvényesítő), indexikus (valaminek a létét jelző), illetve szimbolikus (megegyezéssel helyettesítő szerepű) jellegéről beszélni, a metaforikus és allegorikus, a többféle reprezentációs vonatkozásokat középpontba állítani talán csak esztétai hipotézis lenne, ha erre maga Holló nem utalt volna – s tette ezt nem is egy alkalommal.

A Koppánnyal és Istvánnal egyidejűleg önmagát azonosító művész István- és Koppány-tematikában született képeinél az nem is lehet kérdéses, hogy ez esetben a festő reprezentációs-helyettesítő elgondolása érvényesült. Azonban nem arról van szó, hogy csak a művész azonosult e két (egymás ellenében ható, ugyanakkor egymást is kiegészítő) szereppel – tehát nem csak a festő talált rá egy történelmi keretre az önismereti kutatásokhoz, noha ez is allegória –, de az István által képviselt, illetve az István–Koppány viszonyban megfogalmazódó kérdések vetődtek ki az aktuális korra. (S a történelmi szereprezentációk – mint analogikus értelmezési felületek – máig érvényesek lehetnek.)

A metaforikus azonosítás, mint a reprezentációnak egy magasabb és érettebb foka, magát a szimbólumot is megteremtette, amennyiben az azonosító vagy az azonosított megnevezésének elhagyásával is dekódolható a hiányos metafora (az tehát szimbólumként értelmezhető). Az Istvánnal és Koppánnyal történő szerepazonosulás kiegészül a téma és történelmi kor többi szereplőjével: „...az *István temetése* festményen, ugyanazon a képen belül, István is és a mellette álló püspök is én vagyok” – vallotta Holló nemcsak a történelmi festmények e meghatározó vonulatáról gazdag elemzést készítő Módy György történésznek, hanem Nagy László Jánosnak is, abban az interjúban, amelyet a Holló Lászlóval készített filmhez rögzítettek.

Nagy László János megjegyzi: Holló szavainak hitele, nyomatéka szinte minden történelmi festményen látható, sőt, az egyes főszereplők arcán Holló arcvonásai fedezhetők fel, közülük több karakteres önarcképnek is tekinthető. A történelmi szereplők ábrázolásában kidomborított önarcképjellel mellett figyelhetünk föl arra is, hogy a Holló-arcvonások a Krisztus-festményeken visszatérnek.

Meglepőnek tűnhet ugyanakkor Holló vallomásának folytatása: „S a *Febérlőáldozás* című képen az ágaskodó ló is én vagyok...” S rögtön ekképp folytatja:

„A ló. A Vihar előtt lovai és a kocsis is, az Őszi szántás lovai és a szántó ember is én vagyok. Én vagyok a Debreceni csata 1849 sebesült lova s az összes ló, amit

valaha festettem – ez nagyon sok! – én vagyok!” – S hogy miért? – „Mert az általuk megtestesített tulajdonságokkal, helyzetekkel, gondolatokkal azonosulok. Amit hordoznak, a sorsukkal, amely a magam és a fajtám sorsa is. A lovak sors-hordozó jelképeim.”

Sorshordozó jelképek, magyarságsorsot reprezentáló szereplők a lovak. A *Vihar előtt* lovai vagy a magányosan legelésző ló Holló Lászlót és a magyarságot eleveníti meg. (Ezt erősítette meg egyébként Leövey András orvosprofesszor visszaemlékezése arról a vihar előtti lovat ábrázoló festményről, melyet Weöres Sándor kapott meg a műteremből. Holló Leöveynek mesélte, hogy a költő azonnal észrevette: a magyar sorsot viszi Holló sorsával együtt magával a műteremből...)

Holló tehát kimondta: bizony, ő is jelképeket használ a festészetében. A jelkép – természetéből és közös megegyezéses voltából adódóan – magában foglalja a felismeréshez szükséges „párját”. Ha a metafora teljes, az azonosító és az azonosított együtt adja meg a „magyarázatot”, mely a címadásban is tükröződhet. Festői allegória születik a szimbólum életre keltésével, a szituációba helyezéssel, a cselekvésszereplővel. S Holló vallomását tovább gondolva, a festmények szereplőivel az általa nem említett esetekben is azonosulhat a művész, illetve megteremti az azonosulás lehetőségét.

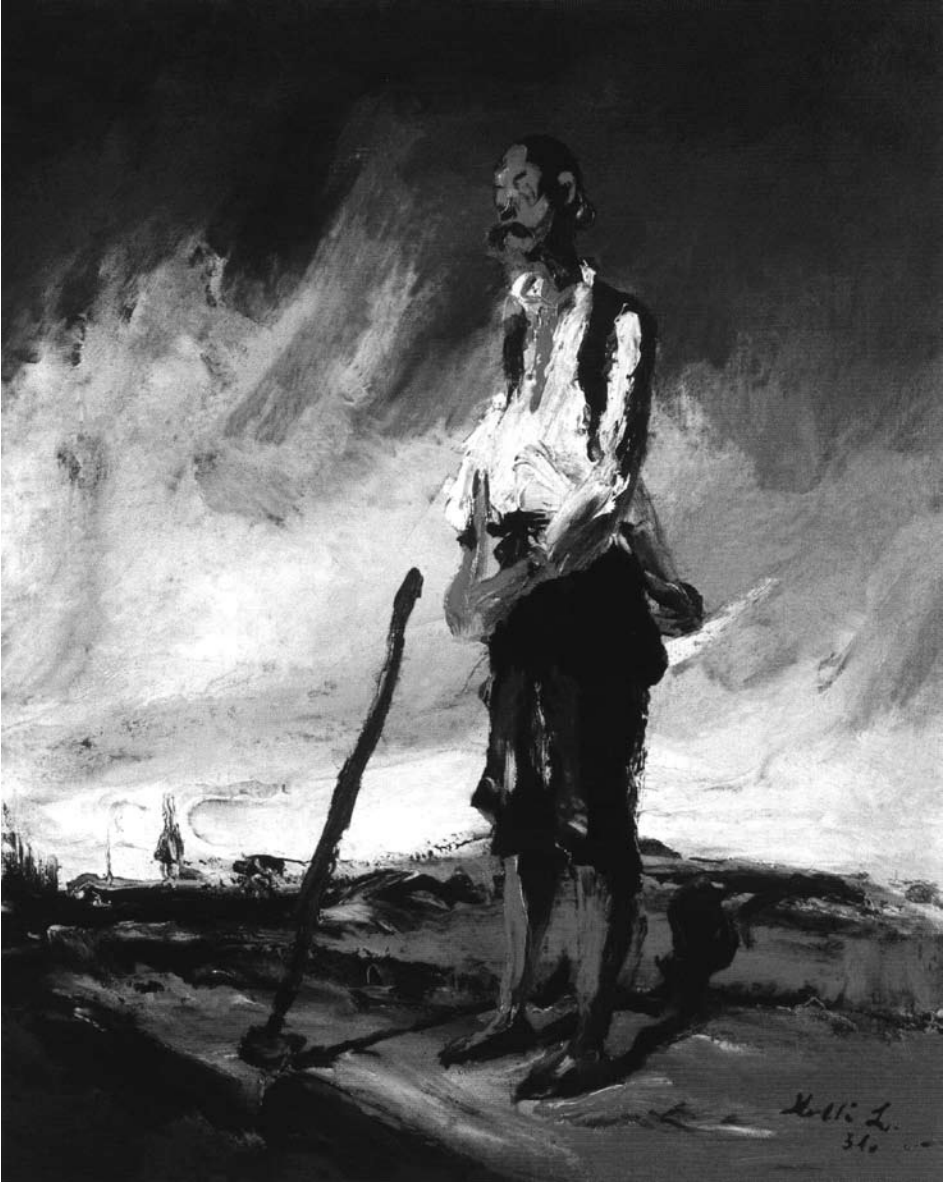
Így a virág – a különösen kedvelt napraforgó, dália és orgona, a jácint és őszirózsa – Holló László „arcait” mutatja. A téli Tüskés, amikor a nap már kikezdi a havat, a tanya és az alkonyi sík, a horizontig érő pára, amelybe „odanyal” egy vörös csíkot a hunyorgó Nap – mind Holló László lélekarcaira utal. Az aranyeső bokor, a lucernakaszáló, kapáló és ebédelő paraszt, az esti imára készülő Angelus, Csokonai, Bartók, s még a faültető Simonyi óbester is Holló László.

Művészete oly mélyre hatolt a hétköznappal és egyetemessel, az immanenssel és transzcendenssel történő azonosulásban, hogy művészettörténet-írásunk ezt – néhány érzékeny kritikus kivételével – máig alig volt képes megérteni. A Végvári által emlegetett „kései utókor” itt van! Holló László képeit nem elég csak megnézni és leírni, hanem megélni kell és megérteni. – Noha az átélés maga: megegyezik a megértéssel is.

IRODALOM

- BÉNYEI JÓZSEF: *Holló László életműve*. Debrecen, 1993.
- BÉNYEI JÓZSEF: *Dokumentumok Holló László életéből*. Debrecen, 2009.
- BÍRÓ KATALIN: Holló László-életrajzok. *Művészet*, 1984/12.
- BÍRÓ KATALIN: *Holló László-olajfestmények*. A Debreceni Déri Múzeum Közleményei. 1987
- BÓGEL JÓZSEF: Holló László gyűjteményes kiállítása a Múcsarnokban. *Alföld*, 1961/2.
- BÓGEL JÓZSEF: Szélgjegyzetek Koczogh Ákos Holló Lászlóról írott könyvéről. *Alföld*, 1963/4.
- HORÁNYI ÖZSÉB (szerk.): *A sokarcú kép*. Bp., 2003.
- KOCZOGH ÁKOS: Holló László. *Műterem*, 1958/2.
- KOCZOGH ÁKOS: Holló László. *Művészet*, 1961/2.
- KOCZOGH ÁKOS: *Holló László*. Bp., 1962.
- KOCZOGH ÁKOS: *Holló László*. Debrecen, 1987.
- MÓDY GYÖRGY: *Holló László történelmi képei*. In: *Képzőművészeti írások*. A Debreceni Déri Múzeum Közleményei, 1978.
- NAGY LÁSZLÓ JÁNOS: *Emlékeim egy Piktorról*. Holló László. Debrecen, 2007.
- POGÁNY Ö. GÁBOR: A nyolcvan éves Holló László. *Alföld*, 1967/3.
- POGÁNY Ö. GÁBOR: *Öt magyar alföldi festő. Paris. Montreuil*. (Katalógus; bevezető.) Bp., 1968.
- Sz. KÜRTI KATALIN: *Holló László festészete – Hrabéczy Ernő emlékezete*. (Vezető a Holló László Emlékmúzeum állandó kiállításához.) Debrecen, 1986.
- Sz. KÜRTI KATALIN: Holló László és a nemzeti festészet. *Forrás*, 1987/2.
- TIOROCZKAI OSZVALD: Holló László kiállítása. *Debreceni Független Újság*, 1930. márc. 4.
- TÓTH ERVIN: Holló László grafikáiról. *Művészet*, 1961/9.
- TÓTH ERVIN: Holló László. *Debrecen*, 1965.
- TÓTH ERVIN: Lényeg és hangsúly. Holló László grafikai művészetéről. *Alföld*, 1968/9.
- UJVÁRY ZOLTÁN (szerk.): *Holló László, a művész és az ember*. Debrecen–Kiskunfélegyháza, 1997.
- VÉGVÁRI LAJOS: *Holló László*. Debrecen, 2007. (2. kiadás)
- VITÉZ FERENC: Sorskérdések Holló László festészetében. *Honismeret*, 2002/2.
- VITÉZ FERENC *Holló László grafikai művészetéről*. In: uő: *Kortárs művészek a Szatmári Múzeumban*. Mátészalka, 2006.
- VITÉZ FERENC: *Holló László 120 aktgrafikája*. Debrecen, 2007.
- VITÉZ FERENC: „A szépség most taszít.” Holló László aktgrafikáiról. *Mediárium*, 2007/nyár–ősz

* A tanulmány a *Holló László művészete. Élet és mű az életmű-képek tükrében* című, a Kossuth-díjas művész születésének 125. évfordulójára, 2012-ben megjelenő elemző monográfia utolsó fejezetének szerkesztett változata.

Holló László: Kérészszedők

A szovjet rendszer kiépítésének korszaka a kárpátaljai magyarság kollektív emlékezetében¹

Kárpátalja XX. századi történetét drámai fordulatok kísérték. A háborúkat lezáró békeszerződések következtében az anyaországtól elszakított terület idegen államok fennhatósága került, az első világháború után Csehszlovákiához, a második világháború után a Szovjetunióhoz. A kárpátaljai magyarság számára a legnagyobb sorscsapás a második nagy világháború végén következett be, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a Szovjetunió kebelezi be. Ezzel egy új fejezet kezdődött a régió történetében: Kárpátalja szovjet korszaka. Egybehangzó vélemények alapján állíthatjuk, hogy a térség XX. századi történetének legmegrázóbb éveinek a szovjet korszak „bevezető szakasza” számít, azaz a szovjet rendszer kiépítésének időszaka: 1944 őszétől az ötvenes évekig (Csanády, 2004. 5). A Szovjetunióhoz csatolt terület magyar lakosságát „az oroszosítás mellett a szovjet rendszer bevezetése és az ezt potenciálisan akadályozó polgári rétegek közötti nagyarányú tisztogatás is sújtotta” (Romsics, 1998. 300). 1944. november 13-án a 4. ukrán front törzse parancsot adott ki arról, hogy a Kárpátalján élő német és magyar nemzetiségű, 18 és 50 év közötti férfiaknak három napon belül jelentkezniük kell a legközelebbi szovjet katonai parancsnokságon. A parancsban nem esett szó arról, hogy az embereket közmunkára fogják, vagy hogy egyáltalán elviszik őket. Ezért a magyarok, akik nem is sejtették, hogy mi vár rájuk, eleget tettek a parancsnak, s jelentkeztek abban a hitben, hogy mindössze három napot fognak dolgozni azért, hogy segítsenek a háború után romokban heverő vidék helyreállításában. A következő napokban NKVD-alakulatok kíséretében hurcolták el az embereket a sztálini légerekbe – listák szerint összeírva. A magyar férfiak első gyalogos menetoszlopait 1944. november 18-án indították útnak szigorú katonai kísérettel a szolyvai gyűjtőtáborba. A fogva tartás embertelen körülményei miatt itt pusztult el a legtöbb elhurcolt kárpátaljai magyar (Botlik-Dupka, 1991. 55). Később tovább hajtották őket a Szovjetunió belsejébe, különböző légerekbe. A kollektív büntetést kevesen élték túl.

A deportálással egy időben, 1944. november 19-én, Munkácson területi pártkongresszust rendeztek, ahol megalakították Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártját, amely határozatot fogadott el „Kárpát-Ukrajna újraegyesítéséről Szovjet-Ukrajnával” (Móricz, 2001. 128). Mivel az elcsatolást illetően a szovjet hatóságok az egész

¹ A kutatás a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézetében, az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet támogatásával készült.

nép akaratára hivatkoztak, november 26-án egy választási színjátékkal felérő szavazást rendeztek a terület hovatartozásáról Munkácson, a Győzelem moziban, ahol az NKVD-s, felfegyverzett osztagok jelenléte nyilvánvalóvá tette a küldöttek számára, hogy itt tulajdonképpen csak egy választási lehetőség van – a Szovjetunió. Így született meg a kiáltvány Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságainak Első Kongresszusán Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával való újraegyesítéséről, mely szerint a „német-magyar rabságból kiszabadult” kárpátontúli nép az „anyaországához”, Szovjet-Ukrajnához való visszacsatolását kívánja.²

Kárpátalja elfoglalását követően nem sokkal, 1945. január 12-én a Néptanács elfogadta a Kárpátontúli Ukrajna himnuszáról, állami zászlajáról szóló rendeletet: a terület himnusza a szovjet himnusz lett, zászlaja a sarló-kalapácsos vörös lobogó (Móricz 2001, 132). Amikor Magyarország 1945. január 20-án aláírta a fegyverszüneti egyezményt Moszkvában, elismerte az 1937-es határokat, tehát lemondott Kárpátaljáról is.

1945. június 29-én Moszkvában a szovjet és a csehszlovák kormány megkötötte a Kárpátalja Szovjet-Ukrajnának való végleges átadásáról szóló szerződést. A szerződés értelmében az ukrán és az orosz, illetve a cseh és a szlovák nemzetiségű lakosok 1946. január 1-ig eldönthették, hol kívánnak lakni, és egy éven belül át kellett költözniük. A szerződésben nem esett szó a magyar, sváb vagy egyéb nemzetiségű lakosságról (Zseliczky, 1998. 146). Ezek után a kialakult határokat gyorsan le is zárták, elszigetelve a bent rekedteket (Móricz, 2001. 132).

A szovjet hatóságok azonnal megkezdték a terület totális „bolsevizálását”. Bevezették az egypártrendszert: csak a kommunista párt, és ifjúsági szervezete, a Komzomol működhetett. 1946. január 22-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége egyetlen tollvonással felszámolta Kárpátontúli Ukrajnát, illetve azt az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (USzSzk) Kárpátontúli Területévé nyilvánította. Kárpátalja egyetlen terület lett ezután a sok között, autonóm státuszáról szó sincs már ezek után (Móricz, 2001. 135).

Az 1946-os népszámlálási adatokból kiderül, hogy Kárpátalja magyar népessége a háború végén s közvetlenül azután óriási veszteséget szenvedett: a magyar nemzetiségű lakosság az 1941-ben számolt 233 840 főről a statisztika szerint mintegy 66 000 főre csökkent! (Molnár J.-Molnár D. I., 2005. 9) A népességvesztést előidéző okok között a háborús emberveszteségek, a szovjet bevonulást megelőző tömeges menekülés, majd az azt követő deportálások mellett az is szerepet játszhat, hogy egyesek a megfélemlítés miatt nem merték vállalni a nemzetiségi hovatartozásukat (Molnár J.-Molnár D. I., 2005. 11).

² A kiáltvány szövegét idézi: Dömöcki, 1998. 166–168.

A szovjet rendszer meghonosítása Kárpátalján is moszkvai forgatókönyv alapján, a Szovjetunióban alkalmazott minta szerint történt, beleértve a tanácsrendszer kiépítését, a politikai tisztogatást, az erőszakos kolhozosítást és kuláktalanítást, az államosítást, az egyház- és vallásüldözést, a tömeges deportálást, illetve az emberek munkatáborokba való hurcolását. A munkaszolgálat helyszínei a Donyec-medence szénbányái voltak, vagyis Donbasz.³ A donbaszi munkaszolgálat 1947-ben vette kezdetét, és elsősorban azokat érintette, akik 1944-ben fiatal koruk miatt még megúszták a deportálást. A szovjet hatóságok megbízhatatlannak nyilvánították a katonaköteles korú magyar fiatalokat, így nem teljesíthettek katonai szolgálatot. Ehelyett bányászati munkára irányították őket a Donyec-medencébe, ahol kötelesek voltak letölteni a három éves szolgálati időt. A sajátos nemzetiségpolitikát alkalmazó szovjet hatalom 1952-ben felhagyott ezzel a módszerrel, s ezután már nem Donbászba vitték a magyar fiatalokat, hanem szabályos katonai szolgálatra. 1952-ben mindjárt négy korosztályt – az 1930–33-ban születetteket – soroztak be katonának. Előfordult olyan eset is, hogy három év bányászati munka után az illetőt – mintha mi sem történt volna – három év katonai szolgálat letöltésére is kötelezték.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézetében évek óta folyik egy kutatási program, melynek célkitűzése, hogy azonos szempontok alapján készüljön legalább 2–5 mélyinterjú valamennyi kárpátaljai magyar lakta településen. (Magyar lakta településnek azokat a helységeket tekintik a kutatás, ahol a magyarok aránya legalább öt százalék, vagy abszolút számuk eléri a száz főt). Az irányított beszélgetések témakörei felölelik a kárpátaljai magyar közösség 20. századi történetét (az „államfordulatok” a kollektív emlékezetben, hatásuk az egyén és a közösség életére; a málenkij robot, a kollektivizálás, a donbászi munkaszolgálat, a brezsnyevi „pangás”, a gorbacsovi peresztrojka és a független Ukrajna kialakulásának időszaka), valamint érintik az egyén és a népcsoport mai helyzetét (politikai, gazdasági helyzet megítélése, egyéni-családi boldogulás, a faluközösség élete, a helyi intézmények szerepe, stb.) Mára 150-nél több beszélgetés anyagát tartalmazza az adatbázis. Tanulmányomban a szovjet rendszer kiépülésének a kollektív emlékezetben megőrzött elemeit kívánom bemutatni, az adatbázis interjúira támaszkodva.

Az 1944-es eseményeket átélők a korszakváltás kezdetét egyértelműen a szovjet csapatok bevonulásához kötik, mely nagyon élénken él emlékezetükben. Az eseményeket fiatalon átélte (1931-es születésű) gimnazista visszaemlékezésében például egy utólag jelentéktelennek tűnő mozzanat is élesen megmaradt:

³ Donbász – Donyeckij baszejn: A Donyec-medence közismert neve az orosz, ukrán nyelvben. A szláv megnevezés innen került át a kárpátaljai magyar szóhasználatba.

„Hát a szovjetek bevonulásakor elég nehéz vót. Nehéz vót, mert már csak, hogy egyet megjegyezzek: volt egy gimnazista sapkám, aminek a jelvényében Magyarország természeti kincsei voltak. Gimnáziumi jelvényben. És az a szovjet katona, aki meglátta a fejemen, lecsavarta és eldobta, mer azt hitte, hogy ezzel már ü sok eredményt ér el. Nekem fájdalomra szógál. Ő nem értelmezte, hogy mi vót a jelképe annak.”

Ismeretes, hogy a bevonuló szovjet katonák milyen embertelenül bántak a fegyvertelen, sebesült honvédekkel szemben, annak ellenére, hogy a Szovjetunió is elismerte a genfi egyezményt, amely szabályozta a sebesült, beteg katonákkal és hadifoglyokkal való bánásmódot (Beregszászi, 2001, 4). Mindezt a kutatás adatközlői elbeszéléseikben rendre alátámasztják, ahogy az 1938-ban született, Felső Tisza-vidéki visszaemlékező is:

„Voltak itt magyar katonák is, szegényeket aztán biztos megölték, mert Anna néni, akie a ház, ami itt volt – most már nincsen – befogadta őket. Itt voltak sebesülten, s azt mondták az oroszoknak, hogy az ő fiai. Valaki megmondta azonban az oroszoknak, hogy nem azok, és akkor rájuk akasztottak az oroszok valami batyukat, na vigyétek. Lehet, hogy csak a táborokba vitték őket, vagy megölték őket, vagy útközben meghaltak.”

Október végére gyakorlatilag megtörtént a vidék teljes katonai megszállása - Csap kivételével, amit a legtovább, november végéig tudtak tartani a magyar honvédség alakulatai (Botlik, 2000. 284).

„Hát itt például ugye ilyen kis falukat nem bombáztak, amikor jöttek befelé az oroszok, hanem csak a nagy városokat, meg az állomást, meg a vasúti hidakat felrobbasztották (sic!), a raktárakat lerombolták. De a mi falunkat, meg az ilyen kisebb falukat nem bombáztak. Nem érintettek ilyet. Csapot bombázták a hegyről... Csaptól már nem hagyták tovább menni az oroszokat és összecaptak, erre igen jól emlékszem, hogy hát október volt, szüreteltünk a hegyen, aztán lángolt az egész Csap, nagy kárt tehettek. Ugye ez ilyen kis falu, itt nem volt semmi olyan, hogy hát fontos lett volna nekik lebombáznia. A sok repülőgép elől bujkáltunk. Éjszaka jöttek a repülők, de este már mentünk a bunkerekbe. Tudom, pulya voltam, 12 éves, aztán vittük a batyut, kenyeret, ezt-azt a bunkerbe. Míg a repülő el nem ment, addig nem mentünk haza aludni a házba, hanem össze-vissza bujkáltunk. Pedig hát kis falunkat nem bántották, csak ugye jött a sok repülő, s világítottak, s féltünk, hogy lelők egy bombát. (F. Zsuzsa, Rafajna, született 1931-ben)

Több visszaemlékező állítja, hogy a háború végén, a rengeteg megpróbáltatás miatt már szinte nem bánták azt sem, hogy más fennhatóság alá kerülnek, csak egyet akartak: legyen vége a háborúnak.

„A háború végén voltak, akik az oroszokat is megkönnyebbüléssel fogadták, mer ugye azt gondolta mindenki, hogy most már megszűnik a háború, felszabadulunk, aztán jobb lesz” – meséli az egyik interjúalany, aki később, a szovjet rendszer alatt könyvtárosként, majd klubvezetőként dolgozott.

A kutatás egyik, 1934-ben született, később tanítói végzettséget szerzett adatközlője a következőképpen eleveníti fel az 1944 végi eseményeket:

„Amikor közeledett a szovjet hadsereg, akkor már a pincébe menekültünk, mert bombázás következtében bizony nagyon sokan vesztették életüket. Az utolsó alkalommal Rát és Palágykomoróc között volt a nagy harc, hiszen a szovjet csapatokat jó néhányszor visszaverték a németek. A magyarok már lazán kezelték a háborút. Igyekeztek minél többen megadni magukat, vagy meghúzódni a harcok elől, így jöttek be a mi pincénkbe is Palágykomorócon... Egy vasárnap este megérkeztek a magyarok szekerekkel, lovakkal, felszereléssel, harci eszközökkel. És nem álltak ki harcolni, hanem bejöttek velünk a pincébe. Reggel, hajnalban korán kezdődött az ütközet, a lövöldözés, a bombázás. És akkor már gondoltuk, hogy itt már nagyobb baj van, mert jönnek az oroszok. Azt is mondtuk, hogy nem bánjuk mi már, akármilyen helyzet lesz, vagy magyarok maradunk, vagy németek, vagy oroszok uralnak, csak fejeződjön már be a háború. Fejeződjön már be a lövöldözés. És hát reggel, mikor megvirradt, már a szovjet katonák a kerten jöttek fel, mint a sáskák, annyi sokan voltak. Megverték a pince ajtaját, s fehér zsebkendőkkal, fehér rongydarabokkal a kezünkbe jöttünk fel a pincéből a katonákkal együtt. A katonákat összeszedték, elvitték őket és hát minket nem bántottak. Igaz, hogy a nagymama éppen akkor süttött kenyeret. Azonnal elővett egy kenyeret, felvagdalta, mindenkinek adott, aki csak az udvaron volt, aki hozzánk bejött. És aztán az első szobában, az első házban foglaltak helyet az oroszok. Berendezték magukat, és ott tartózkodtak. Az ólban a lovat észrevették, és természetesen azt elvitték. Emlékszem rá, mint gyermek, hogy a ló hogy felnyerített, mikor elvitték, mert a kiscsikója bent maradt.”

A szovjet rendszer kiépítésének számos eleme közül a malenkij robot az egyik, legmeghatározóbb eleme a kollektív emlékezetnek, amelyről a fiatalabb generációnak is tudomása van. Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen a régióban szinte nincs olyan

család, amely ne lenne érintve a kárpátaljai magyarságot ért legnagyobb tragédiában. A túlélőkben maradandó nyomot hagyott az embertelen bánásmód, a sanyarú körülmények, az éhezés és a pusztító betegségek, a hozzátartozókban pedig a férj, az apa, a fiú vagy a testvér, hiánya. A néhány évvel a szomorú esemény után született, később a szovjet rendszerben cipőgyári munkásként dolgozó visszaemlékező így vall a családban őrzött, málenkij robottal kapcsolatos emlékekről:

„Hát erről nagyon sokat hallottam az édesanyámtól is, meg a férjemtől is, mert az apósomat is elvitték abba az időbe (sic!), és bizony nagyon sokszor elmondta, hogy csontsoványan jött haza az apja a málenkij robotról. Úgyhogy nagyon sokat emlegeti a férjem, hogy nagyon, de nagyon megszenvedték azt az időszakot.”

A visszaemlékezők jó része azon túl, hogy egyéni sorscsapásként élte meg a deportálást, közösségi tragédiaként is megéli. Olyan tragédiaként, amely az egész kárpátaljai magyarságot sújtotta, sőt mint kiemelkedő, mély érzelmet keltő esemény magába sűríti mindazokat a nehézségeket és fájdalmakat, amik a szovjetek megjelenését és a szovjet rendszer kiépítését kísérték, így a „málenkij robot” és a deportálás mint a magyarság kollektív büntetése a korszak jelképes eseményévé vált. Jellemző módon jeleníti meg ezt a már idézett, 1934-ben született tanító visszaemlékezése:

„Bizony emlékszem arra is, amikor az édesanyám kézen fogva vitt bennünket azon az úton, amelyiken a sztálinizmus áldozatait kísérték a lovas katonák. Hiszen mindnyájan tudjuk, hogy milyen rossz körülmények közé kerültek, akiket elvittek, vagy akik önként jelentkeztek a három napos munkára. És már akkor sejtettük, hogy ez valami nem jót jelent, amikor láttuk, hogy nem engedtek senkit elbúcsúzni a szüleitől vagy a hozzátartozójától. És meg történt aztán az is, amire nem számítottunk, hogy azért, mert magyarok voltak, azért kellett megszenvedniük, azért kellett életükkel áldozni.”

A háború után született beregszászi interjúalany így eleveníti fel a családját is sújtó sorscsapás emlékét:

„Talán nincs is olyan magyar család, akit ne érintett volna, de én azok közé (sic!) tartozom, akiket nagyon súlyosan érintett. Apai részről egy nagybátyám elment, és soha nem jött vissza. Anyai részről három testvér, három gyönyörű szép, derék fiú ment el. A legkisebbnek még nem is kellett volna menni, mert még nem töltötte be az előírt kort... Nem tudom 17 vagy 18 évet kellett betölteni, de még nem töltötte

be azt a kort, még neki egy hónap lett volna hátra. Önként ment, de nem tudta, hogy a halálba, mondván hogy «legyünk együtt, hát azt a három napot kibírjuk, és akkor letudjuk, és itthon fogunk tudni dolgozni a gazdaságba. Tudjuk le együtt!» És bizony önként ment a halálba a legfiatalabbik. Három testvér veszett oda. Most képzelje el ezt tragédiát!, Hát hogy lehet ezt egy anyának kibírni, hát nem csak anyának, apának is, de egy anyának talán még súlyosabb... három gyermeke, három gyönyörű szép fia elment egy nap, és soha nem jött vissza. Míg élt, mindig várta haza őket, s nem hitte el soha, hogy hiába.» (I. Gábor, Beregszász, született 1950-ben)

A görög katolikusok által lakott falvakban több adatközlő elmondása alapján a malenkij robot úgy ismert, mint kizárólag a reformátusokat és a római katolikusokat érintő megtorlás, ugyanis a görög katolikusokat ukrán nemzetiségűnek tartották az intézkedő szovjetek, így a görög katolikus magyarok megmenekültek a deportáltak elől. Erről tanúskodik a következő, görög katolikusok által lakott településen élő adatközlő visszaemlékezése, aki 1936-ban született, tehát 8-9 éves gyerekként élte át a szörnyű időszakot:

„... mikor bejöttek az oroszok, elvitték a magyarokat a lágerbe. Görög katolikuskat nem vittek senkit. Egy görög katolikus se ment, se innen Újalkról, se a szomszédos Karácspalváról senki. Nem ment egy görög katolikus se. Csak a református meg a katolikus magyarokat vitték a lágerbe, mert azt magyar vallásnak tartották. Mert itt akkor még a vallás is bejárt abba, hogy kit minek tartottak. Mert ha görög katolikus, akkor ukrán. Tehát ha ukrán, akkor nem ellenség. Akkor nem kell bántani.»

Egy 1924-ben született, a lágert megjárt túlélő visszaemlékezése is a fenti állításokat támasztja alá:

„Amikor az oroszok bejöttek, akkor vitték el a magyarokat. Görög katolikust nem bántottak, csak a római katolikust, reformátust, ezeket vitték.»

A malenkij robot után alig telt el pár év, s hamarosan az itthon maradt fiatal nemzedék is kollektív áldozatává vált Kárpátalján a szocializmus építésének. A szovjet hatalom képviselői 1947-ben találták elérkezettnek az időt annak a generációnak a megfélemlítésére és megbélyegzésére, amelynek tagjai az 1944-es deportálás idején fiatal koruk miatt még megmenekültek a lágerektől. A kárpátaljai magyar katonakö-

teles korú fiatalokat megbízhatatlannak nyilvánították, így nem teljesíthettek katonai szolgálatot. Ehelyett bányauzemi munkára irányították őket a donyeci szénmedencébe, ahol kötelesek voltak letölteni a három év szolgálati idejüket.

1947 tavaszán útnak indították az első csoportokat – az 1926-os, '27-es és '28-as korosztályt – a Donbász vidékére, bányauzemi munkára (Kovács, 1993. 107). A kényszermunkára elhurcoltak emlékezetében ezek az események több szempontból is tragédiaként jelennek meg: egyrészt, miután édesapjuk és rosszabbik esetben még idősebb bátyjuk is a malenkij robot áldozatává vált, őket többnyire mint családfenntartót vitték el – arra kényszerítve, hogy otthon hagyják édesanyjukat és fiatalabb testvéreiket. Másrészt azt fájlalják, hogy a Donyec-medence bányáiban, gyáraiban ledolgozott éveket nem számítják be a nyugdíjalapba, azaz a nyugdíjra jogosultak munkaviszonyába. A jelen kutatás keretében összegyűjtött adatok azt mutatják, hogy egyes adatközlőknek, mind a munka-, mind pedig a katonai szolgálat nehézségeivel meg kellett küzdeni, ugyanis miután 1952-től újra sorkötelesek lettek a magyar fiatalok, a három év kényszermunka után – mintha mi sem történt volna – további három év sorkatonai szolgálat letöltésére kötelezték őket.

Az 1927-ben született, Donbászt megjárt túlélő, aki édesapja betegsége miatt 14 éves kora óta töltötte be a családfenntartó szerepét, a következőképpen emlékezik vissza:

„Nem vitték katonának csak ukránokat, zsidót vagy cigányt, de magyart nem... Tehát itt számolták a nemzetiséget... Magyarokat nem vitték, mer (sic!) nem voltunk szerintük megbízhatók. Azért vitték a magyarokat a lágerbe is.”

Egy 1947-ben, parasztcsaládban született adatközlő, akinek az édesapját kényszerítették munkaszolgálatra, hasonlóképpen emlékezik az akkori eseményekre:

„...akiket nem katonának vitték, azokat kötelezték arra, hogy Donbászra, a szénbányába menjen. Az én apám is ott volt a szénbányába... Amikor az embert kényszermunkára fogják, akkor sok jó nem származik belőle.”

Az eseményeket gyerekként átélő, a szovjet érában sofőrként tevékenykedő adatközlő is meg van győződve arról, hogy a magyar katonaköteles korú fiatalok megbízhatatlansága volt a donbászi munkaszolgálat oka:

„Miután bejöttek az oroszok... akkor volt egy ilyen egyezés, hogy a magyar fiúkat hét évig nem szabad sorozni katonának... Azért mert nem megbízhatóak voltak... Azután a legelső sorozás '52-ben volt.”

Ezt támasztja alá a szovjet időkben az Ungvári Állami Egyetemen felsőfokú végzettséget szerzett, majd magyar szakos tanárként dolgozó interjúalany visszaemlékezése is:

„Donbászra azokat vitték, akik katonakötelesek voltak, akinek már be kellett volna vonulni katonának, de akkor az oroszok még nem merték a megszállt területekről toborozni a katonaságot, mert féltek, hogy ezek igazából nem velük tartanak, úgy-hogy ezeket csak Donbászra vitték”.

Az otthonuktól távol lévő bányaiüzemi munkások számára a legnagyobb veszélyt azok a mostoha körülmények jelentették, amelyek közt életüket kockáztatva dolgozniuk kellett. Nyilvánvalóan ez volt az oka a sorozatos szökéseknek, amivel a munkaszolgálatot teljesítők közül elég sokan megpróbálkoztak. Az adatközlők szerint – akiknek egy része az eseményeket nem közvetlenül élte át, hanem családi emlékeket őriz, azaz örökített képe van róla, az idősebbektől tudja, hogy a „szökevényeket” a hazaérkezés után a családtagjaik hónapokig rejtegették a padláson, a csűrben, vagy az udvaron, földbe vájt gödrökben. Sokan így is a hatóságok kezére kerültek, de volt, aki megszökt:

„...apai részről volt egy nagybátyám, akit Donbászra vittek... – nagyon sokat vittek, persze, de ő megszökött. Megszökött, mert felismerte a helyzetet, hogy nem biztos, hogy vissza fog jönni... Na de amilyen üldöztetésben volt sokáig! Mert sok fiatalot megbíztak ilyen besúgásra, akiket azért nem vitték el, s az volt a dolguk, hogy akik megszöktek, azokat súgják be. Még barát is volt közte. ... a csűrbe volt vájva egy éjjeli menedékhely neki, és ott volt, és sokszor jöttek, keresték mindenfele, de ott nem találták meg, ahova el vót bújva. Nehéz volt így élni, és sokáig, talán másfél évig élt így, hogy odahordták neki még az ennivalót is. (I. Gábor, Beregszász, született 1950-ben)

„A sógorom megszökött Donbászára, hazajött és itthon bujkált. Mindennapos volt, hogy jött hét-nyolc milicista, akik keresték. Kiadták nekik, hogy elszökött, itthon van. Akkor én már állapotos voltam, hét hónapos állapotos, nagyon felidegesítettek, és nagyon beteg lettem. Az uramnak azt mondták, hogy... elvisznek mind a kettőnket. Akkor ... a sógorom előbújt és felment, önként jelentkezett, mondván hogy itt vagyok, csináljatok velem, amit akartok! A csurmában [börtönben] vót két hétig, és akkor jött az amnesztia és kiszabadult.” (I. Irén, Beregszász, született 1927-ben).

A szovjet rendszer okozta következő megrázkódtatás – amely személyes trauma mellett közösségi sorsként is megjelenik a kollektív emlékezetben – a parasztság tönkretételével, felbomlasztásával kapcsolatos folyamatokat jelenti, az erőszakos terménybeszolgáltatást, a kolhozosítást és a kuláktalanítást. A megkérdezettek elmondták, hogy amikor 1947 (egyes falvakban 1948) tavaszán a gazdák vetéshez készülődtek, még nem sejtették, hogy az általuk elvetett terményt már nem ők fogják learatni. A szovjet hatóságok a propaganda szintjén hangsúlyozták a kolhozba való belépés önkéntes jellegét, de valójában mindent megtettek, hogy a magángazdákat meggyőzzék – fenyegetéssel és erőszakkal – a kollektív gazdálkodás előnyeiről. Mind az eseményeket átélő, mind a kolhozosításról örökített képpel rendelkező adatközlők egybehangzó véleménye az, hogy ha az egyszerű agitálás nem működött, a hatóságok keményebb módszerekhez folyamodtak: egyenként hívták fel a község házára a gazdákat, pár napig benntartották őket, bizonygatva nekik, hogy csak éppen ő nem akar belépni. Az agitátorok otthonaikban is zaklatták, fenyegették az embereket.

*„Hát a kolhozra úgy emlékszem, elvetettünk, de nem arattunk, már a kolhoz aratta, amikor a kolhoz kezdődött. Akkor jószágot, mindent letakarítottak az udvarról.”
(M. Zsuzsanna, Nagydobrony, született 1935-ben)*

Az alábbi sorokban megnyilatkozó, 1931-ben született adatközlő, aki édesapja kulákká nyilvánítása és földjük elvesztése után kénytelen volt kolhoz-tagként, éhbéért dolgozni, szintén a kollektivizálás erőszakos voltát emeli ki:

*„Hát az apámat meg a bátyámat két napig benntartották, addig ki se engedték, enni se adtak nekik, míg alá nem írtak a kolhozrendszernek... A férjemet bevitték a városházára, becsukták az ajtót, kivették a nagy adót, s azt mondták, ha nem fizetjük be, akkor elviszik a lágerbe, pedig még azelőtt nem sokkal jött haza a lágerből. És bekényszerítettek minket a kolhozba, s ott éltük le az életünket. És kapjuk a kis csekély nyugdíjat... Nem akartunk bemenni a kolhozba. Akkor azt mondták az uramnak, hogy elviszik. Bezárták az ajtót a városházán, és akkor aláírt, hogy beáll a kolhozba. Volt nekünk ökör, szekér, gazdasági felszerelés... Akkor jöttek, s ami volt, mindent elvettek, szőlőföldet, gazdasági felszerelést, és mint a rabszolgák úgy mentünk a sajátunkba, mentünk napról napra dolgozni. Éltünk keservesen.”
(I. Irén, Beregszász, született 1927-ben)*

„Jaj, nem önként mentünk, hanem szorították igen a népet, mert nem akartak önként belépni, de akkor úgy ijesztgették a népet, mondván hogy még egy párnát se

hagynak, meg egy kanalat se nekik. Félt mindenki tőle, végeredményben csak arra ment ki, addig szorították a népet, addig tartották a községházán, hogy aláírogattak lassan. Aztán az egész falu aláírt. Akinek jószága volt, az dolgozott a jószágán. Akkor csűröket leszedtek, nagy ólakat, akinek nagy óla volt, azt is.” (F. Zsuzsa, Rafajnaújfalu, született 1931-ben)

A magántulajdonban lévő földek és gazdasági javak elvételét gyerekként átélő, 1936-os születésű interjúalanyunk is hasonlóképpen emlékszik vissza:

„Hát azt mondom, hogy az elv önkéntes volt, de szigorúan követelték a belépést. Muszáj volt. Ez volt egy fenti utasítás, itt kitérés nem volt. Mindenki kapott egy kérvényt, amit alá kellett írni. Nem is a belépő írta, neki csak alá kellett írni, hogy minden ingóságát, minden gazdasági felszerelését, földjét, mindenét viszi a téeszbe, és a téesznek tagja lesz, és majd amit a téesz fog termelni, és amennyi jut, annyit fog kapni. És ugye hát ezt senki nem szívesen csinálta.”

„... apósomat a falhoz fordították, azt mondták, ha nem adja meg magát, akkor lelövik. És muszáj volt.” – vallja egyértelműen Sz. Erzsébet, Kőrösmezőről (született 1931-ben)

A kollektivizálás kezdetén, amikor még nem volt általános a belépés, a kolhoz-tagok megmaradt háztáji gazdaságait a szovjet hatóságok rendelkezései szerint a tehetősebb magángazdák voltak kötelesek megművelni.

„’47-ben még gazdálkodtunk. Hát akkor kezdték a kolhozot. A gazdálkodóknak a vetéséből egy darabot kivágtak a szegényeknek, hát kész a vetés és gazdálkodjatok. Na de hát nem volt se fogatuk, se felszerelésük hozzá, hát a gazdáknak kellett menni felszántani, elvetni a kolhozistáknak a földjét... volt egy ilyen szegénytanács, szegénykomité úgy mondták, hát azoknak a földjeit is az ilyen gazdálkodó embereknek kellett szántani, elvetni...” (H. László, Bene, született 1929-ben)

Egy 1952-ben született adatközlő fájdalmas eseményeket idéz fel a családi emlékezetből:

„Hát a férjem családját is érintette ez, mert kulákoknak számították őket és mindent, de mindent elvittek tőlük, úgyhogy elmagyarázza a férjem mai napig, hogy

sírt az édesanyja, mert bementek hozzájuk, és még a szóból a levágott disznót is elvitték. Őkrük volt, azt is elhajtották az udvarról, a szekeret is elvitték, nagyon sokat tud róla beszélni és olyan fájó ez, szinte könny szökik a szemembe, mikor elmondja ezt.”

Az alábbiakban megszólaló, 1936-ban született visszaemlékezőnek – aki édesapját a málenkij robot következtében elvesztette, majd fiatal éveiben szintén a kolhozban dolgozott – élenken él emlékezetében a kolhozosítás kezdete és a kulákküldözés:

„...terrorizálták a népet és erőszakkal kolhozosítottak. Akkor a gazdákat kulákká nyilvánítottak, s különösen azokat büntették, mindent elszedtek tőlük. Az én nagymamám is kulák volt, amíg volt valami a padon [padláson], meg az istállóban, addig nem hagytak békét.”

„Hát egy kis ideig tartottuk magunkat, mint magángazdák, hiszen édesapám már akkor nem volt. A nagyszüleimmel dolgoztunk, a tehenet fogtuk be, mert a lovat, az igavonó jószágot elvitték. De aztán nem bírtuk tovább a mezőgazdasági munkát elvégezni, és minden nap jöttek és kényszerítették a nagyszüleimet, hogy igenis írják meg a kérvényt, lépjenek be a gazdaságba. Hát nem volt mit tenni, beléptek ők is. És akkor aztán elvitték tőlünk minden felszerelést, szekeret, boronát, ekét, vetőgépet, kapálógépet. Amink volt, azt mindet. Habár ezt önkéntesen adtuk, ugye, úgy kezelték. És önkéntesen írtak alá a kolhozgazdaságba... Csak hát muszáj volt” – vallja a szovjetizálást tizenévesként megélő, később tanítói végzettséget szerző adatközlő.

Amint az interjúrészletekből is kitűnik, a szovjet propaganda által hangoztatott önkéntes elvnek teljesen ellentmondanak az eseményeket átélő szemtanúk kolhozosítással kapcsolatos visszaemlékezései. Az 1941-ben született adatközlő a nyílt fizikai erőszakot is megemlíti:

„Hát erre az egyre nagyon emlékszek. Édesapámra már haragudtunk is, mert mindig megemlegette azokat a napokat. Azt, hogy minket puskatussal kényszerítettek, hogy álljunk be a kolhozba. Édesapám három napig volt a tanácsházán a pincébe, sokáig kitartott, az utolsók közt írta alá.”

Olyan eseteket is emlegetnek az adatközlők, amikor az illetők nem álltak ellen az agitációnak, hanem az esetleges retorziók elkerülése végett, konfliktuskerülő technikát

alkalmazva, rögtön aláírták a belépési nyilatkozatot. Sőt azt is megjegyzik, ha valaki állami alkalmazott volt, a nyomás hatására és a biztos megélhetés féltése miatt még a falubelijeit agitálásában is részt kellett vennie. Erről tanúskodik az alábbi, 1928-ban született könyvtáros interjúalany visszaemlékezése:

„Nálunk nem vót olyan nagy probléma a kolhozosítással... én már mint könyvtáros dolgoztam, s nekünk járni kellett így házról házra agitálni az embereket. Szerintem olyan nagyon nem kényszerítették őket. Csak belátták az emberek, hogy másképp nem boldogulnak, aztán beléptek a kolhozba.”

Van, aki nemcsak szükséges rossznak tekinti a kolhozba való belépést, de a megélhetés szempontjából még előnyösnek is:

„Hát bementünk mi is, beadtunk mindent, és akkor mentünk dolgozni. Hát ha nem volt más, mit csináljunk? Nem lehetett kimaradni, sőt aki nem volt kolhozista, annak rosszabb volt.” (Cs. Júlia, Péterfalva, született 1932-ben)

A kötelező terménybeszolgáltatás és a kolhozba kényszerítés mellett gyakran emlegetik az interjúalanyok a szovjet korszak lakosságot megnyomorító, kiszipolyozó rendeletei között az államkölcson-jegyzést. Azzal az indokkal ugyanis, hogy, a Szovjetunió minden állampolgárának ki kell vennie részét az ország iparosításából – amihez az államnak pénzre van szüksége – valamennyi dolgozó bérének bizonyos hányadát „lefogták” államkölcson címszó alatt, amelyet formálisan az illető „önként” ajánlott fel az ország fejlesztése érdekében. A szovjet hatóságok eme intézkedéseivel kapcsolatban fájó személyes emlékeket őriznek a megkérdezettek, hiszen sokszor még az utolsó megmaradt jószágot is el kellett adniuk annak érdekében, hogy a pénzt előteremtsék. Így vall erről egy 1936-ban született adatközlő, aki szovjet érában sofőrként dolgozott:

„Volt, akinek az utolsó tehenet el kellett a gyerek szájából adni, hogy kifizesse az államkölcson... azoknak az embereknek, akiknek nem volt semmijük, szóval már azelőtt is szegényebbek vótak, azoknak kivetettek egy minimális összeget. A másikra meg, kérem szépen, aki tehetősebb volt, arra mindig többet és többet.”

Hasonlóképpen nyilatkozik az eseményeket már felnőttként átélő, 1927-ben született visszaemlékező:

„Hát, de nem vót más kiút. Azért hajtották a szegényt is, hogy adjon. Hogy mutassák meg, hogy az adott, ez meg nem adott. Hányat elítéltek, mert nem akart fizetni, meg nem volt már miből fizetni!”

A szovjet rendszer kiépítésének egyik fontos összetevője volt az ateista nevelés és a vallásellenesség, mely nagymértékben sújtotta az egyházakat és a vallási életet. Az egyházak és a hívő emberek meggyőződése elleni harc már 1945-től a hivatalos politika szintjére emelkedett. (Majnek, 1998. 55) Az adatközlők szerint a hatóságok a legkülönbözőbb módon igyekeztek korlátozni a hitéletet és a vallásos tevékenységet.

„Üldözték a vallást!...

És akkor, azért csak kiállottunk mellette, hogy a mi templomunk megmaradjon. Hogy ne zárják be. Nagyon-nagyon megszenvedett a magyar nép érte.” (K. Ferenc, Nagydobrony, született 1927-ben)

Egy visszaemlékezőt, aki a tárgyalt időszakban tanárként dolgozott, megbüntettek azért, mert templomi esküvői ceremónián vett részt (mint vőfély):

„Sajnos a vallást nem mindig lehetett gyakorolni... volt olyan eset, amikor egy rokonomat elkísértem a templomba, mint vőfély, és bizony ezt megsínyltem, mert negyven napig nem mehettem munkába, nem léphettem át az iskola küszöbét. Magyarul mondva, kirúgtak átmenetileg az állásomból. Hosszú érvek, kérések után sikerült elérni, hogy visszategyenek. A járási pártbizottság épületébe jó néhányszor meg kellett fordulnom, míg végre visszavettek az iskolába. De azért éreztették velem ezután, hogy hát nem felelek meg a követelményeknek.”

„...jártunk is mindig templomba gyerekkoromban, akkor igaz tiltották, de mentünk lopva, ha ki is kaptunk az iskolában, akkor is mentünk a templomba” – eleveníti fel élményeit egy 1940-ben született, az egyházellenes intézkedéseket gyermekfejjel megtapasztalt interjúalany.

Egy másik megkérdezett, aki könyvtárosként dolgozott akkoriban, az egyházi ünnepek tiltását sérelmezi:

„...mindig kántáltunk, még vettük magnóra is, de az is valahova eltűnt, és akkor nem is volt szabad ilyet csinálni. Még azt is jelentették rólam a hatóságoknak, hogy én pappal esküdtem – ami nem volt igaz –, s mivel könyvtárban dolgozok, ez tiltott

dolog. Kellott vigyázni mindenkinek. A bibliotékában, ha szenteste volt, muszáj volt hét óráig ott ülni, mert nem volt szabad ünnepelni.”

A szovjet rendszer kárpátaljai bevezetésének kísérőjelensége volt a lakosság állandó rettegésben tartása. A visszaemlékezők szerint a félelem állandóan ott volt bennük a mindennapi életük során, hiszen – a biztonsági szolgálatnak és a besúgóknak köszönhetően – egyetlen, a hatalomnak nem tetsző mondat is elég volt ahhoz, hogy megbüntessék őket, akár börtönben találják magukat. A szovjet rezsimbe már bele született magyar szakos tanár így eleveníti fel a családban őrzött emlékeket:

„Visszaemlékezve arra az időszakra, a nagyszüleim is mindég ugye a bezpekátul [biztonsági belügyi szolgálat] féltek, mert a család sok minden ilyen megpróbáltatásnak volt kitéve... És mindenki attól félt, ugye. Mikor volt egy szavazás, akkor már jöttek és verték éjszaka négy órakor az ablakot, hogy menni kell szavazni. Nagypám úgy csinált, hogy leszórta elének a hamut, hogy lássa a nyomokat, ki hallgatódik este az ablakunk alatt, hogy megtudja, mit beszélnek... Letette a hamut, hogy járkálnak-e, hallgatják-e, hogy mit beszél a család. Vagy még azt is lesték, hogy hallgatják-e a Szabad Európa Rádiót, mert azt se volt szabad hallgatni. Nem lehetett senkinek mondani semmit. Tehát nem tudta az ember, hogy kivel beszélhet. Az emberek zárkóztak voltak. Nem mertek nyíltan senkivel beszélgetni. Itt több volt a besúgó...”

„... bizony meg kellett gondolni még a beszédet is, mert még egy rossz szó után is kaphatott könnyen az ember egy esztendőt. Ha valaki például kenyérgyárban dolgozott, s betett a táskájába egy tizenhat kopekes kenyéret, egy esztendőt is kaphatott. Aztán dávj, Szibéria! És így óriási rettegéssel sakkban tartották a népet.” (I. Sándor, Beregszász, született 1921-ben)

Míg a Szovjetunió felbomlását és Ukrajna függetlenné válását követő bő egy évtizeddel a visszaemlékezők többsége szívesen mondott el olyan történeteket, amelyek hangoztatása a szocializmus időszakában tiltva volt, addig másokban mai napig él a szovjet rendszer idején beléjük ültetett félelem, s úgy látszik, ez kitörölhetetlenül beléjük rögződött. A máig továbbélő félelem, a túlzott óvatosság, a bizalmatlanság érzékelhető a deportálások egy 1927-ben született túlélőjének a szavaiban is:

„Ha egy rossz szót szólott valaki, a pártot vagy az államot megsértette vele, löktek neki egy-két évet. Lakat a szádra és hallgassál, hallgatni arany – ez járta. Hát,

ilyenekből, amit elmondok, ha firtatnák, lehet, hogy kellemetlenségem volna belőle. Jobb hát ha befogom a számat. Nem hiányzik nekem ebben a korban már ilyesmi.”

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a szovjet rezsim kárpátaljai kiépítésekor különösen hátrányos helyzetbe kerültek az itt élő magyarok, akiket kezdetben több dokumentum is fasisztának minősített, majd kényszerű deportálás tizedelt, s az elnyomó rendszer a többi állampolgárhoz képest – etnikai hovatartozása miatt – kétszeresen sújtott. 1944 őszén a magyar közigazgatás távozása és a szovjet csapatok bevonulása gyökeresen új politikai, társadalmi és gazdasági helyzetet teremtett Kárpátalján, mindezekről a változásokról azonban nem lehetett nyíltan beszélni, sőt a történelmi eseményeket később sem lehetett a nevükön nevezni – egészen a '80-as évek végéig. A térség magyar lakosságára fokozottan igaz az az állítás, mely szerint az 1944 utáni korszak egyéni és kollektív emlékezete a tabukkal, elfojtásokkal terhelt. (Tóth, 2005. 78). Épp ezért érdemes megvizsgálni, hogy Ukrajna függetlenné válása után bőegy évtizeddel az akkori eseményeket átélő szemtanúk hogyan emlékeznek vissza Kárpátalja szovjetizálására, mely események kerültek be a kollektív emlékezetbe és hogyan őrződtek meg, illetve azt is, hogy befolyásolja-e az egyéni élettörténet a történelmi események megítélését. Tehát itt tulajdonképpen arról a múltról van szó, amely politikai szempontból már történelem, de a megkérdezettek jelentős része számára megőrzött tapasztalat, felidézhető emlékezet (Karlaki, 2005. 128).

Irodalom

- BEREGSZÁSZI György: Tragédia egy erdészlakban. *Bereginfo*, 2001. július (5. évf., 26. sz.), 2–8.
- BAKURA SÁNDOR ET ALII: „OTTHON A KÖNNY IS ÉDES” 1944–1955. *Kényszerszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Tanulmányok, hatásvizsgálatok, interjúk, riportok, hivatalos iratok, vallomások tükrében.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2009.
- BOTLIK József – DUPKA György: *Ez hát a hon... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991).* Budapest – Szeged, 1991.
- BOTLIK József – DUPKA György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993.
- BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez.* Hatodik Síp Alapítvány, Bp., 2000.
- BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II.* Nyíregyháza, 2005.
- DUPKA György – KORSZUN, Alekszej: *A „málenyikij robot” dokumentumokbnam* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1997.
- DUPKA György (szerk.): *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946).* Intermix Kiadó, Undvár – Budapest, 1993.
- CSANÁDY György: *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából.* PoliPrint, Ungvár, 2004.

- CSEERNYICKÓ István – HIRES-LÁSZLÓ Kornélia – MÁRKU Anita (szerk.): *„Hogy a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken”. A kárpátaljai magyarság 20. századi története és mai helyzete mélyinterjúk tükrében.* PoliPrint, Ungvár, 2008.
- DÖMÖCKI András: *A novemberi manifesztum.* In: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998., 164–172.
- KARLAKI Orsolya: Ritka minta: Fehér holló órs. *Múltunk*, 2005. 4. sz. 128–148.
- KOVÁCS Elemér: *Élőlátók.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993.
- MAJNEK Antal: A kárpátaljai római katolikus egyház története In: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998., 53–61.
- MOLNÁR József – MOLNÁR D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében.* PoliPrint, Beregszász, 2005.
- MÓRICZ Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói.* Hatodik Síp Alapítvány, Bp., 2011.
- ROMSICS Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép-Európában,* Napvilág, Bp., 1998.
- STARK Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban.* Lucidus Kiadó, Bp., 2006. /Kisebbségkutatás Könyvek/
- TÓTH Eszter Zsófia: Munkásság és oral history. *Múltunk*. 2005. 4 sz. 78–99.

Holló László: Lakodalmasok

Holló László: Hazatérők

Az 1945 utáni átmenet történelmi mítoszai

A második világháború végétől a kommunista diktatúra kiépüléséig tartó rövid periódus történelmi értékelésében az utóbbi évtizedekben két olyan, egymással szembenálló narratíva jelent meg, amelyek – figyelembe véve a mai történetírás konszenzuális elemeit – a történelmi valóság más-más elemeit emelik ki, egyúttal abszolutizálják, mitizálják azokat. Az egyik értelmezés szerint 1945 után demokratikus berendezkedés alakult ki Magyarországon; ez minden tekintetben különbözött mind a háború előtti politikai rendszertől, mind a későbbi, szovjet típusú, kommunista rendszertől. Ez a felfogás már az 1970-es évek végén megjelent a hazai történetírásban, s főként magának a korszaknak a diskurzusaira építve, annak egyik centrális fogalmát („népi demokrácia”) is átvette, majd egy évtizeden át az ortodox párttörténetírástól eltávolodó, „hivatalos magyar történetírás előszeretettel építgette ezt a képet” (Rainer, 2010. 89). Ez a felfogás módosult formában a rendszerváltás után is tovább él. Képviselői egyértelműen polgári demokráciának, polgári demokratikus rendszernek tekintik a vizsgált korszakot, s azt hangsúlyozzák, hogy a „demokratikus fejlődés útjáról” csak 1947-ben (mások szerint 1948-ban) tért le az ország. Ez a nézet különösen jellemzővé vált a politikatörténelmi és alkotmánytörténelmi összefoglaló munkákban (vö.: Bihari, 1996. 11–12; Mezey, 1995. 234–239; Bihari, 2005. 62).

A másik, fentiekkel éppen ellentétes felfogás szerint 1945 után kezdettől fogva „szovjetizáció” zajlott hazánkban éppúgy, mint a térség többi, szovjetek által megszállt országában. Azaz: a szovjet katonai jelenlét egyből kijelölte a változások irányát, ami nem volt más, mint a szovjet típusú kommunista rendszer bevezetése, annak „exportja” – még ha a kortársak zöme ezt nem is ismerte fel. Ez a nézet nemcsak azt állítja, hogy külső erők erőltették az országra egy idegen rendszert, hanem azt is, hogy a magyar társadalom ez ellen semmit nem tehetett, s 1945-től fokozatosan ebbe az irányba tartott az ország, hiába voltak választások, hiába volt többpártrendszer, hiába működött parlament – ugyanis a szovjet birodalmi érdek és akarat dominanciája mellett a demokratizálási tendencia eltörpült, csak látszatjelenség volt (Schmidt 2010, 92-93).

Mindkét megközelítés tartalmaz részigazságokat, de egészében mégsem áll meg. Mindegyik egy-egy meglévő tendenciát ragad ki a korszakból, de egyúttal annak szerepét el is túlozza, s az azzal ellentétes tényezőket nem veszi tekintetbe. Mindkettő mítosz tért nyert a köztudatban, visszaköszön a tankönyvekben, érdemes ezért külön-külön is foglalkozni velük, s rámutatni egyoldalúságukra, problematikus voltukra.

1945 és 1947–48 között demokrácia volt?

Az az állítás, hogy Magyarországon 1945 és 1947–48 között demokrácia volt, azért nem helytálló, mert ugyan a demokrácia számos intézményes kelléke (többpártrendszer, parlament, választások) megvolt, ám a demokratikus intézmények működését korlátozta a szovjet befolyás és a kommunista párt kezdettől meglévő „túlhatalma.” Valójában inkább azt mondhatjuk, hogy korlátozott parlamentizmus és egy fajta „korlátozott demokrácia” működött 1945–47 között, melynek felszámolása már 1947-ben megkezdődött (Hubai, 2006. 56–63).

A polgári demokrácia kiépítését, amire az 1945-ös választásokon győztes Kiszgazdapárt törekedett, a szovjet jelenlét megakadályozta: a szovjetek a kiszgazdák választási győzelme ellenére olyan koalíciós kormányzást erőltettek az országra, melyben a kommunista pártnak a választási eredményénél jóval nagyobb befolyást juttattak. Ezt a befolyást a szovjetek támogatására, a belügyre és a rendőrségre támaszkodva arra használta fel a kommunista párt, hogy politikai ellenfeleit egy-két év alatt kiszorítsa, „leszámízza”, s az éppen csak kiépülő demokratikus intézményi kereteket felszámolja.

Azok, akik demokráciának tartják az 1945 utáni koalíciós korszakot, a megelőző és következő időszakhoz hasonlítva emelik ki a kétségtelenül meglévő demokratizálódási tendenciákat, egyben túl is értékelik azt. Hajlamosak figyelmen kívül hagyni nemcsak a szovjetek belpolitikai diktátumait és a „kényszerkoalíciót”, hanem a korszakra jellemző olyan, antidemokratikus megoldásokat is, mint például a németek kitelepítése, melynek során magyar állampolgárok tömegét fokozták le másodrendűvé, és üldözték el, marhavagonokba zsúfolva az országból. A „bélistázást”, mely során a közigazgatásból és a közintézményekből tízezer számra bocsátották el politikai okokból az alkalmazottakat; a konzervatív pártok kizárását a 1945-ös választásról; az 1947-es választójogi korlátozásokat (amikor több mint 700 ezer ember választójogát vették el) és a választási csalásokat („kék cédulás” választás). Nem is szólva Kovács Béla és Nagy Ferenc direkt módon történt eltávolításáról a Kiszgazdapárt, illetve a kormány éléről, ami 1947-ben már egyértelműen mutatta a demokratikus intézmények gyengeségét.

A korszaknak tehát van egy sajátos kettősége: voltak demokratikus intézmények és demokratizálási törekvések, ugyanakkor ezek a törekvések összességében kudarcot vallottak. A helyzet kettőségét – a demokratizálódási folyamatot és annak korlátait – jól példázza az emberi jogok helyzete. Az 1946. évi I. törvénycikk, a köztársasági törvény preambuluma első ízben kodifikálta a magyar jogtörténetben az emberi jogokat, tételesen felsorolva azokat: „*A személyes szabadság, jog az elnyomatástól, félelemtől és*

nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilváníttása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és a méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog, s a részvétel joga az állam és az önkormányzatok életének irányításában” (Mezey, 1995. 239). A preambulum azt is tartalmazza, hogy *„Ezekről a jogokról egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül.”* A felsorolt emberi jogok intézményes védelmét, azaz független bíróságok jogvédelme alá helyezését azonban nem rendelték el. Ebből a joghézagból adódott, hogy az állampolgároknak jogsérelem esetén valójában nem volt hova fordulniuk.

Bár a politikai paletta 1945 és 1947 között többszínű volt és a nyilvánosságban többféle politikai ideológia versenyzett, Magyarországon nem volt nyugati értelemben vett demokrácia. A tulajdonlás meghatározó formája ugyan a magántulajdon volt, az állam koordinációs szerepe a gazdaság és a társadalom működésében kezdettől túlsúlyos volt. A legfontosabb döntések a pártközi értekezleteken születtek, semmibe véve a valódi parlamentarizmust. Voltak olyan állami intézmények, amelyek felett semmiféle demokratikus kontroll nem létezett. Ide sorolható a politikai rendőrség mellett az ugyancsak kommunista vezetésű Gazdasági Főtanácsot, amely a gazdaság első számú állami irányító szerve lett, nemcsak a parlament, hanem a kormány feje fölött is „átnyúlva” (Rainer, 1998. 24–34). De ide számítható a Kereskedelmi Minisztérium is, sőt a helyi közigazgatás is, figyelembe véve, hogy önkormányzati választásokat csak a fővárosban tartottak, másutt nem. S azt se feledjük, hogy a viszonylag szabadnak tűnő sajtóban épp a Szovjetunió számára érzékeny témák számítottak tabunak, első helyen a szovjet megszállás (Rainer, 2010. 89–90). Gyarmati György hatalmi dualizmusnak nevezi azt a kettősséget, ami az 1945–1947 közötti időszak politikai életét jellemezte: bár a törvényhozásban az 1945-ös választások eredményeként kiscgazda többség alakult ki, de a helyi önkormányzatokban és a megyei közigazgatásban a kiscgazdapárt kisebbségben maradt, s mivel a pártközi értekezleteken, ahol paritásos alapon vettek részt a koalíciós pártok, a kiscgazdákat rendre leszavazták, a parlament szerepe is leértékelődött (Gyarmati, 1996. 149–152).

A kommunisták már 1945-ben megkezdték politikai ellenfeleik kiszorítását a hatalomból, s ez a törekvésük 1947-re érett be a kiscgazdapárt felbomlasztásával (Palasik, 1998. 113–128). Módszereik közé tartozott a politikai harc mellett a megfélemlítés, a lejáratás, a rendőrség politikai célokra való felhasználása éppúgy, mint a szovjetekkel való összejátszás, esetenként a fizikai megsemmisítés és az emberrablás (lásd Kovács Béla elhurcolását). A többségi kiscgazdapárt vezetői pedig a demokrácia csapdájába kerültek: az őket ért vádakra, támadásokra mindig a nyilvánosság előtt, a demokratikus játékszabályok keretei között válaszoltak, mert bíztak a demokrácia intézménye-

iben. A Nagy Ferenc elleni puccs a legsúlyosabb sérelem, ami 1945 után addig érte a jogállamiságot. Magyarország törvényesen megválasztott miniszterelnökét egyszerre távolították el a hatalomból és hazájából. A kommunisták viszont megszabadultak a rivális koalíciós partner legtekintélyesebb politikusától, s addig nem látott mértékű zavar és pánik keletkezett a kiszegedő párt és a polgári ellenzék soraiban.

A nyíltan manipulált 1947-es „kék cédulás választások” még nagyobb befolyáshoz juttatták a kommunista pártot. A parlamenti ellenzéket, a polgári pártokat felszámolták. A korábbi vezetőitől megfosztott szociáldemokrata párt és a kommunista párt 1948-as egyesülése után létrejött egypártrendszer a korlátozott parlamentarizmus és a demokratikus intézmények maradványait is felszámolta.

Kezdetből kommunista diktatúra kiépítése zajlott, s a szovjetizáció ellen nem tehattünk semmit?

Ez a nézet az emigráns szakirodalomban már a rendszerváltás előtt is létezett, a hazai történetírásban a rendszerváltást követően erősödött fel, s napjainkra divatossá vált. Az a megfigyelés képezi az alapját, hogy a sztálini Szovjetunió katonai jelenlétének és befolyásának megszállt az országokban a szovjet típusú kommunista rendszer kiépítésére használta fel, nagyjából hasonló menetrend szerint (Ungváry, 2002. 286–298).

A térség szovjetizációja kétségtelen tény, ami annyit jelent, hogy a szovjetek - semmibe véve egy adott állam, például Magyarország adottságait, kultúráját - a korábbi gazdasági és politikai struktúrákat gyökeresen felszámolták, és egy teljesen idegen rendszert vezettek be, ráerőltetve azt az itt élő népekre. Ám a külső tényező dominanciájából még nem következik, hogy a belső társadalmi és politikai viszonyok semmiféle szerepet ne játszottak volna ebben az időszakban, hol késleltetve, hol akár siettetve a kommunista diktatúra kiépülését.

Magyarországon 1945. január 20-ától, a fegyverszünet aláírásától 1947 februárjáig minden fontos politikai, gazdasági és jogi kérdésben a Szovjetunió megbízottja, Vorosilov marsall irányítása alatt működő Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) döntése volt a meghatározó. A szovjet megszálló hatóságok a magyar kommunistákat tekintették egyetlen potenciális és megbízható szövetségesüknek, kezdetből fogva őket támogatták. Azonban a többi párt, a kiszegedők, a szociáldemokraták és a Nemzeti Parasztpárt is számos esetben hozzájárult a kommunista párt (MKP) pozícióinak megerősödéséhez, részben rossz helyzetértékelésüknél és naivitásuknál fogva. Úgy hitték például, hogy az MKP képes lesz kijárni a szovjet hatóságoknál a

Szovjetunióban sínylődő magyar hadifoglyok és elhurcolt polgári személyek hazahozását vagy a háborús jóvátétel feltételeinek enyhítését, továbbá a békeszerződés negatív következményeinek mérséklését. A remélt eredmények fejében a kisgazda vezetők számos vitában engedtek a kommunistáknak, feladva saját, eredeti álláspontjukat. Azonban alaposan elszámították magukat: az engedmények semmi haszonnal nem jártak, ugyanakkor hozzájárultak a kisgazdapárt gyengüléséhez és a belpolitikai erőter fokozatos balra tolódásához. Mivel a kommunisták célja az volt, hogy a lehető leggyorsabban elfeledtessék a múltat, ami viszonyítási pont lehetett, igyekeztek folyamatosan ébren tartani a lakosság rossz lelkiismeretét, az egész nemzetet kollektív bűnösnek nyilvánították.

Ám azt nem lehet még sem mondani, hogy már 1945-től minden tekintetben alávetett ország lettünk volna. Ez, a korszakot demokráciának tekintő felfogással éppen ellentétes nézet ugyanúgy téves. Ugyanis annak ellenére, hogy az ország a szovjet megszállás alá került, a megszállás és a kommunista diktatúra kiépítése közötti néhány esztendőben, a korlátozott parlamentarizmus keretei között a demokratikus alternatívát képviselő pártok és politikusok is részesei, szereplői voltak annak a politikai versenynek, amit a pártok vívtak, ha nem is egyenlő feltételek között (a szovjet jelenlét és a kommunista párt túlzott, a választási eredményeket meghaladó befolyása miatt).

1944–45-ben, a háborúvesztés után, a demokrácia hívei nem fogadták el a szovjet hadsereg jelenlétéből következő kész helyzetet, hanem következetesen küzdöttek a jogállamiság és a demokratikus intézmények megteremtéséért, igaz, abbéli reményük, hogy Magyarországnak van esélye valódi demokráciára a korszakban, nem igazolódott. Ám attól, hogy nem voltak ideálisak a keretek a demokratikus politizáláshoz, és a cél nem teljesült, nem kérdőjelezhető meg sem a demokraták jelenléte, sem az a küzdelem, amit azért folytattak, hogy a demokratikus intézmények kiépüljenek és megszilárduljanak.

Polgári demokratikus alternatívát képviselt a korszakban a Kisgazdapárt, valamint utódpartjai: a kereszténydemokrata eszmeiségű Demokrata Néppárt, a Magyar Függetlenségi Párt, a Magyar Szabadságpárt és a nemzeti liberális Polgári Demokrata Párt (PDP). Ennek a politikailag tagolt, jobbközép beállítottságú áramlatnak volt a legnagyobb társadalmi támogatottsága. Elképzeléseik középpontjában a polgárság megerősítése, a magántulajdonon alapuló társadalmi és gazdasági berendezkedés fenntartása, a parlamenti demokrácia intézményeinek megerősítése, az ország szuverenitásának helyreállítása volt. Legismertebb, karakteres képviselői: Kovács Béla, a Kisgazdapárt főtitkára; Barankovics István, a Demokrata Néppárt vezetője; Sulyok Dezső, a Magyar Szabadságpárt és Pfeiffer Zoltán, a Magyar Függetlenségi Párt megalapítója; továbbá Supka Géza a Polgári Demokrata Pártból.

A demokratikus irányzatok közé sorolható az alapvetően értelmiségi bázisú, csekélyebb támogatottságú, baloldali radikális demokrata csoport, mely a PDP-ből vált ki. Ismert képviselője a Magyar Radikális Pártot megszervező Csécsy Imre, az újságíró Zsolt Béla és az 1947-ben hazalátogató Jászi Oszkár. Bár céljaik és elképzeléseik közel álltak a polgári demokratikus alternatívához, a hazai polgárságot erőteljes kritikával illették, határozott társadalmi reformokat követelve.

Bár önálló szociáldemokrata alternatíváról a korszakban csak megszorításokkal lehet beszélni – a szociáldemokrata párt nem képviselte következetesen ebben az időszakban azt az eredeti szociáldemokrata elképzelést, mely a szociálisan kiegyensúlyozott, a munkásság aktív részvételére alapozott demokráciát szorgalmazta, s amit legjobban a „Szocializmust diktatúra nélkül!” jelszó fejez ki –, néhány jelentősebb képviselőjét meg kell említeni, így Kéthly Annát, Peyer Károlyt, Böhm Vilmost. Mivel a párton belül a kommunistákkal való együttműködést szorgalmazó áramlat kerekedett felül, az eredeti szociáldemokrata gondolkodás háttérbe szorult.

Viszonylag széles körben ismert és támogatott áramlat volt az a nemzeti-radikális-demokrata álláspont, mely elsősorban a parasztpárti kötődésű politikai gondolkodó, Bibó István nevéhez fűződik. Elképzelése lényeges elemei közé tartozott a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése, az individuum és a kollektívizmus közti egyensúly megteremtése, a parasztság „társadalom alatti” helyzetének felszámolása. A társadalmi viszonyokat kívánták demokratizálni a nagybirtok és a nagytőke korlátozásával, a szabadságjogok és a demokratikus politikai rendszer működtetésével. Figyelemre méltó, hogy Bibó István (sokak szerint a 20. század legnagyobb magyar politikai gondolkodója) legfontosabb műveit éppen 1945 és 1948 között írta, többségét a magyar demokrácia védelmében, a demokratikus gondolat jegyében (például: A magyar demokrácia válsága, 1945; A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme, 1947; A békeszerződés és magyar demokrácia, 1948).

Ám hiába küzdött számos politikus és gondolkodó a demokráciáért – nem egyszer leleplezve a kommunisták ezzel ellentétes törekvéseit, s a demokráciát fenyegető módszereit –, ígéreteivel a kommunista párt számos társadalmi csoportot tudott befolyásolni, és sok esetben megtéveszteni (vonzó ígéretein túl a hamis nemzeti retorikával és taktikai lépéseivel). A munkásságnak társadalmi felemelkedést, sőt „munkásuralmat” ígértek, a parasztságnak földosztást és tisztességes megélhetést, minden dolgozónak munkát, boldogulást és „népi demokráciát”, „szocializmust szovjet forma nélkül”, ami alatt legfőképpen azt értették, hogy nem lesz egypárti diktatúra és kolhoz.

A vészkorszakot túlélt és visszatért zsidóságnak például igen jelentős részét nyerte meg a kommunista párt azáltal, hogy vallási, etnikai, faji diszkriminációtól mentes jövőt, múlttól való szabadulást ígértek, sőt olyan pozíciók elérését, amelyeket ko-

rábban nem tölthettek be (például a rendőrségnél, államvédelelemnél, ahol a fegyver a korábbi üldözöttek kezébe került). S a „kisnyilasoknak” is feledést és megbocsátást ajánlottak, ha belépnek a kommunista pártba.

A kommunizmus utópiája a munkásság mellett elsősorban az értelmiséget „csábította el”. Olyan új eszméket, vonzó jövőképet kínált (például egyenlőséget, igazságosságot a társadalmi hierarchia és egyenlőtlenségek helyett, racionálisan megszervezett gazdaságot a piac anarchiájával szemben, tudományosan tervezett jövőt, az emberben rejlő képességek kiteljesítését, ideális közösségi társadalmat), aminek nagyon sokan nem tudtak ellenállni. Széles réteg számára a kommunizmus utópikus vonásai és elmentmondásai csak a diktatúra kiépítése után lepleződtek le – a többi között ez a kiábrándulás vezetett el az ’56-os forradalomhoz.

A hazai németek kitelepítéséről nem tehetünk, azt nagyhatalmak erőszakolták ránk?

A korszak lényegét érintő két történelmi mítosz után ezt a harmadikat is érdemes mérlegre tenni. Ez is széles körben elterjedt, de az utóbbi évek kutatásai nyomán egyre tarthatatlanabb, s nem függetleníthető a korszak megítélésétől.

Az értelmezés, miszerint a hazai németek kitelepítése nagyhatalmak döntése volt, abban a hazai politikai pártok nem felelősek, általánosan elfogadott volt a rendszerváltás előtt, s még ma is jellemző vélemény, melyet történelemkönyvek és összefoglaló munkák is megerősítenek. Számos helyen olvashatjuk azt, hogy a magyarországi németek (a svábok) kitelepítését a potsdami konferencia, illetve a SZEB döntése írta elő számunkra, úgy tüntetve fel, mintha ez külső kényszerből történt volna (Izsák, 1998. 69; Salamon, 1999. 175). Pedig a magyar kormánynak kezdeményező szerepe volt a németek kitelepítésében, ezt egyértelműen alátámasztja téma újabb szakirodalma, többek között Tilkovszky Lóránt Tóth Ágnes kutatásai is (Tilkovszky, 1997; Tóth, 1993; Tóth, 2003; Tóth, 2007.).

A második világháború végén a kelet-közép-európai régió németiségét három csapás érte. Az előrenyomuló Vörös Hadsereg különleges alakulatai összegyűjtötték és százezer számra a Szovjetunióba hurcolták a munkaképes férfiakat és nőket. Az otthonukban maradt németeket a szovjet csapatok után érkező csehszlovák, lengyel és jugoszláv „rendfenntartó” egységek terrorizálták és készítették menekvésre. Az otthonukba a háború után visszatérő menekültekre és a még intakt német közösségekre Lengyelországban és Csehszlovákiában „szervezett” és teljes körű kitelepítés várt – a

szovjetek által kezdeményezett s a győztes nagyhatalmak által elfogadott kollektív bűnösség elve alapján. Magyarországon azonban korántsem volt egyértelmű, hogy a németeknek „kollektíve” menniük kell.

A győztes nagyhatalmak az 1945. augusztus elején elfogadott potsdami határozatukban deklaratív módon tették lehetővé, hogy Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország a német nemzetiségű lakosságtól vagy annak egy részétől a Németországba való áttelepítéssel szabaduljon meg. Magyarországon a kitelepítés ügyét a potsdami értekezlet a SZEB-re bízta, mivel megszállt, szuverenitásában korlátozott országnak számított, eltérően a másik két érintett államtól, mely a győztesek közé tartozott, s ahol a kitelepítések megszervezése, lebonyolítása a kormányok feladata volt. Azonban a kitelepítést Magyarországon sem a SZEB kezdeményezte, hanem az Ideiglenes Nemzeti Kormány kérte, még jóval a potsdami konferencia előtt.

Lengyelország és Csehszlovákia esetében a kitelepítést elvi okokkal indokolták: a német irredenta veszéllyel, illetve azzal, hogy a lengyelek és németek, valamint a csehek és németek között többé nem képzelhető el a békés egymás mellett élés Lengyelországon és Csehszlovákián belül. A kitelepítés legfőbb oka persze az volt, hogy a két állam, melyben addig több milliós német kisebbség élt, politikai célként tűzte ki, hogy kisebbségek nélküli nemzetállammá alakul, és a háború utáni helyzetben kormányaik elérkezettnek látták az időt, hogy a győztes nagyhatalmak támogatásával ezt meg is valósítsák. (Ez a homogenizáló törekvés vezetett a felvidéki magyarok tömeges kitelepítéséhez, illetve a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez is).

Magyarországon azonban a német kérdés másként vetődött fel, hiszen itt mások voltak a körülmények. A két említett országgal szemben hazánknak nem volt milliós lélekszámú német kisebbsége (a németajkúak 1941-es csaknem félmilliós lélekszáma a háború végére becslések szerint négyszázezer alá csökkent), nem volt az előbbiekhöz hasonlóan kiélezett a magyar–német ellentét a lakosság körében, s a hazai németység nem jelentett se bel-, se külpolitikai szempontból komoly veszélyforrást. A németek kitelepítésének kérdése nem elvi okokból, hanem elsősorban gazdasági megfontolásokból merült fel az ideiglenes kormány részéről 1945 márciusában. Egyrészt a Bácskából elűzött és ismét hazátlaná váló bukovinai székelyek, illetve a többi, háború után elvesztett területről érkező magyar menekültek (mintegy 300 ezer ember) elhelyezését, letelepítését kívánta a magyar kormányzat a hazai németység kárára megvalósítani. Másrészt a hűtlennek tekintett hazai németek, nemcsak volt SS-katonák, hanem volt Volksbund-tagok ingatlanaival is csillapítani akarta a szegényparasztság földéhségét, amint azt az 1945. március 17-én elfogadott földreform-rendelet is tartalmazza.

A kommunista sajtó azt hirdette, hogy a magyarországi németek 90%-a fasiszta hazaáruló, s ezeknek el kell hagyniuk az országot. A Nemzeti Parasztpárt azt köve-

telte, hogy úgy távozzanak, ahogy (szerintük) a 18. században bejöttek, azaz egyetlen batyuval (Zielbauer, 1996. 23), s földjeik, házaik, fölszerelésük, állatállományuk telepítési akció, „új magyar honfoglalás” céljára legyen igénybe véve. Ám a gazdasági tényezők mellett külpolitikai okok is közrejátszottak a kitelepítés kezdeményezésében. A kormány abban is reménykedett, hogy ha a hazai német lakosságot megbünteti a kitelepítéssel, illetve ehhez a nagyhatalmak hozzájárulását kéri, a győztesek előtt Magyarországot mintegy saját német lakossága áldozatának tüntetheti fel, s ez hozzásegítheti ahhoz, hogy kivesse az országot a nemzetközi elszigeteltségből. Valójában tehát a magyar kormány olyan csodaszernek tekintette a németek kitelepítését, amely egyrészt a háború utáni gazdasági gondokat enyhítheti, másrészt külpolitikai szempontból is előnyös lehet. Külpolitikai előnyök azonban egyáltalán nem származtak a német kitelepítés kezdeményezéséből, inkább csak kellemetlenségek, nehézségek. A csehszlovák kormány ugyanis precedenst látott benne a felvidéki magyarok kitelepítésére, ezért nagyon is támogatta azt, akárcsak a szovjetek.

A koalíciós pártok közül csak a szociáldemokrata párt utasította el következetesen a német nemzetiségű lakosság kitelepítését, ezzel szemben a kommunista párt (MKP), a Kisgazdapárt (FKGP) és a Parasztpárt között politikai konszenzus alakult ki az 1945. május 14-i pártközi értekezleten abban, hogy az egykori Volksbundtagokat és családjaikat kell kitelepíteni. Gyöngyösi János külügyminiszter (FKGP) 1945. május 16-án ezért egy jegyzékben közölte Vorosilov marsallal, a SZEB elnökével, hogy Magyarország 300 ezer német „volksbundistát” szándékszik kitelepíteni. A Dálnoki Miklós Béla vezette magyar kormány 1945. május 26-án e szándékát megerősítette, mikor szóbeli jegyzékben kérte a Szovjetuniót, hogy járuljon hozzá 200–250 ezer „fasiszta” német kitelepítéséhez, s „a Magyarországról eltávolítandó németeket Németországnak olyan területére telepítsék át, amely a Szovjetunió haderőinek megszállása alatt áll.” A Volksbund tagsága viszont csak mintegy 150 ezres volt, tehát ezek a létszámok eltúlzottak. Valójában a nagyobb, 300 ezres létszám az 1941-es népszámlálás adataiból ered: 477 ezer német anyanyelvűből 303 ezer fő vallotta magát német nemzetiségűnek, s mintegy 170 ezer magyarnak. A magukat német nemzetiségűnek vallók száma viszont a háború végére jelentősen csökkent három SS-hadkiegészítő akció, valamint az 1944 őszi evakuálási akció következtében, s mintegy 200 ezer körül lehetett (Tilkovszky, 1997. 159).

Amikor a potsdami határozatok után egy héttel a SZEB helyettes szovjet vezetője, Szvidorov tábornok, a magyar kormányra mintegy rálicítálva, a kollektív bűnösség elvi alapján állva, 400–450 ezer német, vagyis a teljes hazai németiség kitelepítésére szólított fel, akkor a kormány óvatos lavírozásba kezdett: a kitelepítést nem vitatta, de a létszámot csökkenteni kívánta. Ezt konkrét nemzetpolitikai érdekek is megkívánta,

mivel a csehszlovák és a szovjet vezetőség többször hangoztatta, hogy a felszámolásra ítélt felvidéki magyarság „befogadására” a magyarországi németység kitelepítésével kell helyet biztosítani. Másrészt, ha a magyar kormány elfogadja a kollektív bűnösség elve alapján a hazai németek teljes körű kitelepítésének tervét, akkor nehezen tud érvelni a felvidéki magyarok kitelepítésére vonatkozó csehszlovák törekvésekkel szemben.

A kormánykoalíció megosztott volt. A kommunista miniszterek és a parasztpárt a teljes kitelepítést szorgalmazták, míg a kormánykoalíció többi tagja, a kisgazdák, a „szocdemek” és a párton kívüli miniszterek a kollektív felelősség elvét elvetették, a keretszámot csökkenteni kívánták, egyéni felelősség alapján határozva meg a kitelepítendőek körét. A kormányból Gyöngyösi János kisgazda külügyminiszter hevesen tiltakozott a kollektív bűnösség elvének elfogadása ellen, mondván: az ellenkezik a demokratikus elvekkel, árt az ország nemzetközi megítélésének és külpolitikai érdekeinek. A novemberi választások után megalakult Tildy-kormány azonban nem követte tanácsát, bár annak is Gyöngyösi volt a külügyminisztere. A minisztertanács 1945. december 22-i ülésén a Nagy Imre belügyminiszter (MKP) által előterjesztett tervet fogadta el a kisgazda többségű kormány, amely a hazai németesség kollektív bűnösségén alapult. Erre a jelen lévő 16 miniszterből kilencen igennel, ketten nemmel szavaztak, öten tartózkodtak.

Az 1945. december 29-i kormányrendelet csak látszatra nevezett meg politikai felelősség szerinti kategóriákat (például: tagja volt a Volksbundnak és a német fegyveres alakulatnak, német pártoknak, egyesületeknek, vagy „a hitlerista szervezeteket bármi módon” támogatta), kivételeket is csak formailag engedett meg, ugyanis a hazai német lakosság teljes körű kitelepítésére törekedett. Ezért volt a benne kitelepítés első számú indoka az, ha valaki magát 1941-ben, a népszámláláskor német anyanyelvűnek vagy német nemzetiségűnek vallotta.

A magyar kormány igyekezett azt a látszatot kelteni, mintha a győztes nagyhatalmak, pontosabban a berlini Szövetséges Ellenőrző Tanács utasítására rendelte volna el a kollektív bűnösségen alapuló kitelepítést. A SZEK 1946. január 25-i ülésén a bizottság amerikai tagja, Key tábornok és szovjet elnöke, Vorosilov marsall tiltakozásul felszólította a magyar kormányt, hogy ne használja „a SZEK utasítására” kifejezést. Vorosilov azonban óriási nyomást fejtett ki annak érdekében, hogy az elrendelt, teljes körű kitelepítés minél hamarabb megvalósuljon és lezáruljon. Ezzel akarta ugyanis elősegíteni, hogy Csehszlovákia gyorsan kitelepíthesse az ottani magyarokat Magyarországra. 1946. február 27-én Csehszlovákia olyan lakosságcsere-egyezményt kötött Magyarországgal, amely kölcsönösségi alapon ugyanannyi csehszlovákiai magyar áttelepítését irányozta elő, mint amennyi magyarországi szlovák Csehszlovákiába kívánt települni. E szerződés keretében 1947–48-ban 73 ezer szlovák hagyta el önkéntesen

Magyarországot, s 68 ezer magyar Csehszlovákiát. Azokkal a menekültekkel vagy kiutasítottakkal együtt, akik már korábban Magyarországra érkeztek, a Csehszlovákiából kitelepített magyarok száma elérte a 100 ezret.

A magyarországi svábok közül a két és fél évig húzódó kitelepítések során mintegy 180–200 ezer személy kényszerült elhagyni szülőföldjét. Kitelepítésük a magyar kormány várakozásával ellentétben nem járt külpolitikai előnyökkel, s gazdasági értelemben is megkérdőjelezhető, hiszen az ország egyik legszorgosabb és legeredményesebb mezőgazdasági termelői és iparos rétegét veszttette el. A magyarországi németek kollektív bűnösségen alapuló kitelepítése gyengítette a magyar kormány pozícióit a szomszédos győztes államokkal, különösen Csehszlovákiával szemben. A kitelepítéssel járó jogtalanságok, törvénytelen ségek és embertelenségek megrendítették az alkotmányosságot, kikezdték a jogállamiság alapjait. Joggal írta 1945-ben a német kitelepítési rendeletet bíráló Bibó István, hogy egy olyan országban, ahol a népszámlálási adatokat az elűzés, a szülőföldtől való megfosztás alapjának tekinti egy kormány, száz évig nem lehet azt remélni, hogy a népszámlások során objektív adatokat kapnak.

Irodalom

- BIHARI Mihály: *Magyar politika. A magyar politikai rendszer történetének főbb szakaszai a második világháború után 1945–1995*. Korona Kiadó, Bp., 1996.
- BIHARI Mihály: *Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Osiris Kiadó, Bp., 2005.
- GYARMATI György: *Politika és társadalom 1945–1989 között*. In: KOLLEGA TARSOLY István (szerk.): *Magyarország a XX. században I. köt. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996, 140–280.
- HUBAI László: *A korlátozott demokrácia politikai rendszere Magyarországon: 1945–1947*. In: HORVÁTH János (szerk.): *Tiltott történelmünk 1945–1947*. Századvég Kiadó, Bp., 2006, 56–71.
- IZSÁK Lajos: *Rendszerváltástól rendszerváltásig 1944–1990*. Kulturtrade Kiadó, Bp., 1998.
- MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Bp., 1995.
- PALASIK Mária: *A Kisgazdapárt felbomlásztására irányuló kommunista taktika lépései*. In: STANDEISKY Éva et alii (szerk.): *A fordulat évei 1947–1949*. 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 113–128.
- RAINER M. János: *A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–48*. In: STANDEISKY Éva et alii (szerk.): *A fordulat évei. Politika, képzőművészet, építészet 1947–1949*. 1956-os Intézet, Bp., 1998, 17–44.
- RAINER M. János: *Magyarország a szovjet érdekszférában*. In: GYURGYÁK János (szerk.): *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. Osiris Kiadó, Bp., 1999, 358–393.
- RAINER M. János: *Demokrácia volt-e Magyarországon 1945 után?* In: LŐRINCZ László (szerk.): *Egyezzzünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszainkról, tévhiteinkről*. Történelemtanárok Egylete, Bp., 2010, 85–90.
- RÉV István: *Miért győzött oly elviselhetetlenül könnyen a kommunizmus Magyarországon?* *Rubicon*, 1993/7. 4–6.

- ROMSICS IGNÁC: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Bp., 2010.
- SALAMON KONRÁD: *Történelem IV.* (a középiskolák számára) Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1999.
- SCHMIDT MÁRIA: „*Most mindent úgy csinálnak, mint az oroszoknál.*” *A kommunizmus kiépülése Magyarországon*. In: LŐRINCZ LÁSZLÓ (szerk.): *Egyezzünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszainkról, tévhiteinkről*. Történelemtanárok Egylete, Bp., 2010, 90–101.
- TILKOVSKY LÓRÁNT: *A kitelepítés következményei*. In: UÓ: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség köréből*. JPTE Tanárképző Kara, Pécs, 1997, 157–162.
- TÓTH ÁGNES: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései*. Kecskemét, 1993.
- TÓTH ÁGNES: A kollektív bűnösség elve és a német kisebbség. *Kisebbségkutatás*, 2002/3. 701–710.
- TÓTH ÁGNES: A magyarországi németek kitelepítése. Felelősségre vonás és/vagy büntetés? *Kommentár*, 2007/5. 4–15.
- UNGVÁRY KRISZTIÁN: *Magyarország szovjetizálásának kérdései. A tervek: szovjet koncepciók és Magyarország*. In: ROMSICS IGNÁC (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemeről*. Osiris Kiadó, Bp., 2002, 279–308.
- ZIELBAUER GYÖRGY: *A magyarországi németek elhurcolása és elűzése. Válogatott szemelvények a korabeli magyar sajtóból, 1944–1948*. Országos Német Önkormányzat, Bp., 1996.

Holló László: *Tisza néni*

Tudomány a végeken – a tantárgy-pedagógia

Napjainkban az alaptudományokon átívelő alkalmazott tudományok, inter- és multidiszciplináris tudományok kialakulásának és előretörésének lehetünk tanúi. Megjelenésük pattanásig feszíti a tudományok eddig megszokott rendszerét, helyet követelve többek között a tudományos kutatás, az egyetemi–főiskolai oktatás, a tudományos továbbképzés és minősítés rendszerében. Ilyen régi-új multidiszciplináris tudomány a tantárgy-pedagógia is.

„Kevés ilyen tudomány van, melynek – több mint évszázados múltja ellenére – a létezését is oly sokan kétségbe vonnák még igen „kiművelt emberfők” is. A szaktudomány, a pedagógia és a pszichológia, valamint a tanítási gyakorlat malomkövei között őrlődve, ennek számos ... oka van.” – kezdi tanulmányát Katona András (1997). Mi is ez a végeken őrlődő tudomány? Kik és hol művelik? Mi jogositja fel művelőit, hogy tudományos tevékenységnek tekintsék azt, amit végeznek? Hol és milyen formában képződnek kutatói ennek a tudománynak? Ezekre a kérdésekre keressük a választ tanulmányunkban.

Minek nevezzetek?

A terminológiai bizonytalanság egyik tudománynak sem válik javára, de az inter- és multidiszciplináris tudományok esetén – szükségszerűen – előforduló jelenség. Sajnos, még a Pedagógiai Lexikon (1997) is szinonimaként kezeli a „szakmódszertan”, a „szakdidaktika” és a „tantárgy-pedagógia” megnevezéseket, amikor röviden definiálja azok jelentését: „valamely tantárgy tanításának-tanulásának és a kapcsolatos nev.-i feladatok ellátásának módszereivel foglalkozó ped.-i tud.-ág.”

Ez a terminológiai bizonytalanság jellemzi a tankönyveket is. Tizenegy – elsősorban a természettudományok tanításával kapcsolatos – tankönyv szóhasználata azt mutatja, hogy közülük négy a szakmódszertan (metodika, módszertan), három a tan-

¹ Debreceni Egyetem TTK, Szervetlen és Analitikai Kémiai Tanszék, Kémia Szakmódszertani Csoport

** Debreceni Egyetem BTK, Neveléstudományok Intézete

*** Debreceni Egyetem BTK, Humán Tudományok Doktori Iskola, A Nevelés és Művelődés Történeti és Társadalmi Összefüggései Doktori Program

tárgypedagógia, egy a szakdidaktika elnevezést használja, három tankönyvben pedig egyaránt előfordul a „módszertan” és a „tantárgy-pedagógia”.

Érdekes adalék a terminológiához annak vizsgálata, hogy a Google számítógépes adatbázis hány találatot jelez a megfelelő magyar, angol és német hívószavak esetén (1. táblázat). Látható, hogy a magyar nyelvben inkább a „tantárgy-pedagógia”, az angol nyelvben egyértelműen az ennek megfelelő „subject pedagogy”, a németben viszont a szakdidaktikának megfelelő „Fach Didaktik” használatos.

1. táblázat. Google találati lista a „tantárgy-pedagógia”, a „szakdidaktika” és a „szakmódszer” hívószavakra valamint azok angol és német nyelvű megfelelőire (lekérdezés: 2011. aug. 30.)

Magyar elnevezés	Találat	Angol elnevezés	Találat	Német elnevezés	Találat
<i>Tantárgy-pedagógia</i>	28 300	<i>Subject pedagogy</i>	7 800 000	Fach Pädagogik	63 400
Szakdidaktika	1 460	Subject didactics	278 000	Fach Didaktik	1 190 000
Szakmódszertan	14 900	Subject methodology	35 800	Fachmethodik	38 300

Felmerül a kérdés, hogy ezek az elnevezések valóban ugyanazt jelentik? Egyetértünk Katona Andrással, aki a már idézett tanulmányában (Katona, 1997) az elnevezések három szintjét különbözteti meg. A „metodika”, „módszertan” és a „szakmódszertan” a szűkebb értelemben vett módszerek kidolgozását hangsúlyozza. A „szakdidaktika” a szaktantárgy oktatási kérdéseinek vizsgálatát takarja. *A „tantárgy-pedagógia” a tantárgyon keresztül történő nevelés és oktatás teljes vertikumát ragadja meg.*

Tudomány-e a tantárgy-pedagógia?

Sajnos, Magyarországon még manapság is ez a központi kérdés a tantárgy-pedagógia megítélésével, elfogadottságával kapcsolatban. A helyzetet súlyosbítja, hogy valóban nagyon sok olyan közlemény jelenik meg a különböző módszertani folyóiratokban, és nagyon sok olyan előadás hangzik el oktatási konferenciákon, amelyek köszönő viszonyban sincsenek a tudományossággal. Ennek egyik oka, hogy a tanárok jelentős hányada, bár naponta találkozik kutatásra érdemes problémákkal, nem rendelkezik a pedagógiai kutatással, a kutatómódszertannal, a tudományos publikáció elkészítésével kapcsolatos alapismeretekkel sem.

Arról, hogy napjainkban a tanári hivatás erősödő szakmaiságának vagy éppen deprofessionalizálódásának időszakát éljük, viták folynak, azonban kétségtelen, hogy a szemünk láttára igen nagy sebességgel alakult át az oktatásról való közgondolkodás, s vált közüggé, ami az osztályterekben zajlik. Az utóbbi években nemcsak a nevelési funkciók irányába bővültek az iskolával szembeni társadalmi elvárások, hanem az oktatás mikéntje is több figyelmet kapott. Az összehasonlító tanulói teljesítményvizsgálatok eredményeiről szóló híradásokat folyamatosan napirenden tartotta, hogy ezeket az adatokat az országok gazdasági teljesítőképességével hozták összefüggésbe, ezért az előrelátó kormányzatok erőforrásként kezdték kezelni az oktatást. A megnövelt ráfordítások fejében határozottabb igényekkel léptek fel nemcsak az iskolarendszer szerkezeti átalakítása és a tantervek tekintetében, hanem az (egyetemi szintű) tanárképzés tartalma, a tanári vizsgák rendszere és a tanárok alkalmazási feltételei tekintetében is. Hiszen világos, hogy az oktatáspolitikai makro-szintről kezdeményezett komoly struktúraváltásainak kimenetele az osztályterekben dől el, s jelentős kockázata van annak, ha csak végrehajtként kezelik a tanárokat (Pusztai, 2011). A professzionalizációs folyamat fontos stációja az, amikor egyértelműen elfogadottá válik, hogy egy foglalkozási csoport fontos társadalmi feladatot lát el, hiszen jelentős elvárások nehezeden rá. Ennek nem egyenes következménye, hogy megnövekszik a jövedelme és a presztízse, hanem elsősorban önellenőrző szervezeteket (kamarákat) hoz létre, melyek a feladat ellátásához szükséges képzettségi feltételek meghatározásába is beleszólnak, valamint határozottan és felelősen képesek formálni az érintett területet (Fónai, 2010). A tanári pálya professzionalizációjához, úgy véljük, hathatósan hozzájárulhat a gyakorló tanárok oktatáskutatásba való aktív bekapcsolódása, ami fokozza a kutatási kérdések és módszerek érvényességét, s egyszersmind erősíti a kutatási eredményeken nyugvó hatékonyabb tanári gyakorlatot (Hudson–Zgaga, 2008). Nemcsak teória, hanem kutatási adatokkal alátámasztott tapasztalat, hogy az oktatás eredményessé tételének egyik legfontosabb feltétele a tanárok érdekeltté tétele a tudományos kutatásokban, ezek eredményeinek értelmezésében, s ennek révén a fejlesztésben, az iskolai gyakorlat átalakításában. A legfontosabb eredmény az lehet, hogy a tanári doktori képzések bővülésével változhat a tanári munka reflektáltságának foka (Kallós, 2003).

Babbie (2003) társadalomtudományi kutatások gyakorlatával foglalkozó „alpműve” részletesen tárgyalja a hétköznapi megismerés buktatóit (pontatlan megfigyelés, túláltalánosítás, szelektív észlelés, illogikus gondolkodás), és párhuzamba állítja a tudományos megismeréssel (gondosan megtervezett, tudatos, jól dokumentált, nagyszámú megfigyelés, a tudomány nyilvánossága).

Eybe és Schmidt (2001) a kémiaoktatás kutatásával kapcsolatos közlemények minőségi követelményei kapcsán a tudományosság három kritériumát fogalmazzák meg: 1. A kutatás elméleti keretek között folyjék. 2. A kutatás tényeken alapuljon. 3. A kutatás általánosítható eredményekhez vezessen.

Vásárhelyi (é.n.) a matematika-didaktikai kutatásokról írt vitaindító cikkében alapvető tudományos kritériumnak tartja az általánosságra való törekvést, amely első-sorban a mélyebb elvek feltárásában, előremutató javaslatok megfogalmazásában és a fejlődési folyamatok vizsgálatában nyilvánul meg.

Nahalka (2002) a fizika-szaktudomány mint tudománnyal kapcsolatos könyvrészletében egy rendszerszemléletű megközelítést alkalmaz akkor, amikor azt írja, hogy „...a fizika-szaktudomány tudomány, önállóan tekinthető... s a pedagógiával van szorosabb kapcsolatban...”; és „...mint ahogy minden tantárgyi módszertan is, rendszereket vizsgál, méghozzá specifikus feladatokat ellátó pedagógiai rendszereket”. Véleménye szerint a (fizika) szaktudomány relatíve önálló tudomány, mert „a szaktudományi tudományok által vizsgált rendszerek egyben pedagógiai rendszerek is”.

A tantárgy-pedagógiai kutatás célját – hasonlóan Falus Ivánnak a didaktikai kutatás céljára adott megfogalmazásához (Falus, 1993) – a következőképpen adhatjuk meg: *A tantárgy-pedagógiai kutatás célja új ismeretek feltárásával, pontosabbá tételével, elmélyítésével, a meglévő ismeretek rendszerezésével hozzájárulni a tantárgy oktatásának, a tantárgy oktatásán keresztül megvalósuló nevelésnek az eredményesebbé tételéhez.* Világosan látnunk kell, hogy a tantárgy-pedagógiai kutatás és a megfelelő szaktudományi (diszciplináris) kutatás között lényeges különbségek vannak. Ez a különbözőség megnyilvánul a vizsgált jelenség komplexitásában, megfigyelhetőségében, megismételhetőségében és mérhetőségében, a körülmények befolyásoló hatásában, a kutatás módszereiben és eszközeiben, valamint etikai vonatkozásaiban is. A tantárgy-pedagógiai kutatás módszereit tekintve a társadalomtudományi kutatásokhoz hasonló. (Ez különösen nagy problémát okozhat a természettudományok kutatási módszerein nevelkedett kémia-, fizika-, biológia- és matematikatanároknak.)

A tantárgy-pedagógiáknak is – mint minden más tudománynak – megvannak a maga speciális tudományos folyóiratai és konferenciái. A tudományos folyóiratok között számos rangos nemzetközi kiadványt is találunk. Sajnos, közöttük nagyon kevés az ún. impakt faktorra rendelkező folyóirat (pl. a természettudományokban 3–4 ilyen van, a bölcsészettudományok területén még ennyi sincs), és ez a tantárgy-pedagógiát mint tudományt művelők tudományometriai minősítésénél jelenthet problémát.

Kik és hol művelik a tantárgy-pedagógiát?

„A ... történelem-tantárgypedagógiának nincsenek szervezett műhelyei Magyarországon. Nem is lehetnek, hisz hivatásszerűen az egyetemek, főiskolák szaktanszéki – többnyire magányos – munkatársai ... végzik ... sokszor gyakorlóiskolai szakvezetők, vezető tanárok bevonásával. ... Mindnyájan a maguk kis tudományos műhelyeit próbálják kiépíteni, inkább kevesebb, mint több sikerrel.” – írja Katona András 1997-ben.

A helyzet nem sokat változott 1997 óta. Bár elvétele találkozunk tantárgy-pedagógiai műhelyekkel (pl. Angol Nyelvoktatási Tanszék a Debreceni Egyetemen vagy Matematikatanítási és Módszertani Központ az Eötvös Loránd Tudományegyetemen), jellemzően ma is egy-két „szakmódszertanos” található egyetemeink, főiskoláink többségében, jó esetben intézeti részlegként, de inkább valamely szaktudományi tanszékhez kapcsolódva. Általában jellemző, hogy a természettudományok – köztük a matematika és az informatika is – viszonylag nagy hangsúlyt fektetnek a tanár szakos hallgatók módszertani képzésére, bár a tantárgy-pedagógiának tudományként való elismerése ebben a körben sem jellemző. A viszonylag erős és önálló természettudományos tantárgy-pedagógiák helyzete az utóbbi években nemhogy javult volna, de a tanár szakos hallgatók létszámának drasztikus csökkenése a tantárgy-pedagógiát művelő oktatók számának csökkenését eredményezte. A bölcsészettudományok területén még elszomorítóbb a helyzet. Számos tantárgy esetén nincs is „főállású szakmódszertanos”, hanem gyakorlóiskolai szaktanárookra bízzák a szakmódszertan egyetemi oktatását.

Fontos jellemzője – és hiányossága – a hazai tantárgy-pedagógiai kutatásnak és oktatásnak, hogy szaktárgyanként elszigetelten folyik. Bár történtek kísérletek a különböző tantárgy-pedagógiák kari vagy intézményi szintű összefogására (pl. a Szegedi Tudományegyetemen, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, a Nyíregyházi Főiskolán), azonban igazán hatékony szervezeti formát nem sikerült létrehozni.

A tantárgy-pedagógiai doktori képzés modelljei

A nagyvilágban működő majdnem kétszáz tanárképzési doktori program képzési kínálatáról, kutatási profiljáról és szervezeti felépítéséről készített adatgyűjtés tapasztalatainak feldolgozása (Kovács, 2011) után elmondható, hogy a tanároknak szóló doktori programok kidolgozásában Svédország, Norvégia és Hollandia jár az élen, valamint az angolszász országok felsőoktatási kínálatában is megjelent ez a profil.

Ahol folyik ilyen képzés, ott jellemzően hároméves, teljes idős (ún. nappali) képzés keretei között zajlik, s a belépés feltétele általában tanári végzettség. A képzések fókuszja alapvetően kétféle, ezeken belül kisebb-nagyobb hangsúlyeltolódásokkal. Amikor a tartalmi súlypontot a didaktika és a szakmódszertan képezi, a képző szervezet más tanszékekkel is együttműködik. E képzések fő célja, hogy a tanítás, tanulás és a tantermi munka folyamatait tudományos eszközökkel értelmezzék. A másik lényeges elem a multikulturális, multietnikus osztálytermi, s az infokommunikációs társadalmi környezet tanítást érintő kihívásainak elemzése, sőt a tanárokról és az oktatásról szóló diskurzusok elemzése abból a szempontból, hogy ezek hogyan befolyásolják a tanári hatékonyságot.

Magyarországon a tantárgy-pedagógia mint tudomány és a tantárgy-pedagógiát művelő kutatók szempontjából alapvető fontosságú a doktori (PhD) képzés. Ennek lehetőségei csak az utóbbi évtizedben teremtődtek meg. Korábban a „szakmódszertanosok” többsége szaktudományi, esetleg neveléstudományi vagy pszichológiai témákból szerezhetett tudományos minősítést.

Az Országos Doktori Tanács adatbázisa alapján megállapítható, hogy a tanárképzést is folytató egyetemek többségében működnek olyan doktori iskolák, amelyekben van lehetőség tantárgy-pedagógiai kutatások végzésére (Tóth, 2011). A legszélesebb ilyen irányú kínálatot a Debreceni Egyetem nyújtja, ahol – a földrajz kivételével – valamennyi természettudományos tárgyból, valamint angol nyelvből lehet tantárgy-pedagógiából doktori fokozatot szerezni.

Magyarországon a tantárgy-pedagógiai doktori képzésnek két modellje alakult ki. Az egyik – a leginkább jellemző – modell szerint az ilyen jellegű képzés a megfelelő szaktudományi doktori iskolákon belül folyik. Ez érthető, hiszen a képzés személyi feltételét jelentő „szakmódszertanosok” is a megfelelő szaktudományi intézetekben, tanszékeken dolgoznak. Van néhány doktori iskola, amelyben program szinten jelenik meg a tantárgy-pedagógia, de a legtöbb esetben csak egy-két „szakmódszertanos” vagy ilyen érdeklődésű oktató meghirdetett témái között találunk tantárgy-pedagógiai jellegűeket.

A másik modell szerint a tanárképző egyetemek egy részének neveléstudományi és/vagy pszichológiai doktori iskolái/programjai keretében nyílik lehetőség a pedagógia vagy a pszichológia egy-egy aktuális kérdésének tantárgyi keretek között történő vizsgálatára – általában a neveléstudomány vagy a pszichológia elismert kutatójának vezetésével. Ilyen tartalmú doktori értekezések készültek például a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola Pszichológia programjában, a Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskolájában, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskolájában.

Mielőtt értékelnénk ezeket a már működő képzési modelleket, tekintsük át, hogy – véleményünk szerint – milyen közegben kellene működnie egy tantárgy-pedagógiai doktori képzésnek.

A tantárgy-pedagógiai doktori képzésben résztvevő hallgatónak – és témavezetőjének is – napi kapcsolata kell, hogy legyen 1) szaktudományi területével, 2) a tanárképzés szakterületeivel (neveléstudomány, pszichológia), 3) valamint jó, ha egy műhelyben dolgoznak a más tantárgy-pedagógiák művelőivel.

Ebből a szempontból az első modell – amelyben a tantárgy-pedagógiai doktori képzés a szaktudományi doktori iskolákon belül folyik – csak az első követelményt tudja maradéktalanul teljesíteni. Az Országos Doktori Tanács adatbázisának elemzéséből derült ki (Tóth, 2011), hogy ezeknek a doktori iskoláknak jelentős részében nincs lehetőség a tanári mesterséggel kapcsolatos tanulmányok (neveléstudomány, pszichológia) folytatására, még „áthallgatás” útján sem. Ez a szervezeti forma teljes mértékben kizárja azt, hogy a különböző doktori iskolában folyó tantárgy-pedagógiai kutatások egymással bármilyen szinten is érintkezzenek.

A második modellben – amelyben a tantárgy-pedagógiai doktori képzés a neveléstudományi és/vagy pszichológiai doktori iskolákon belül folyik, de nem a „szakmódszertanosok” aktív közreműködésével – viszont a szaktudományi kapcsolatok gyenge volta, esetleg teljes hiánya teszi a képzést „sebezhetővé”, a szaktudományok által támadhatóvá.

Az előbbieken megfogalmazott követelményeknek leginkább egy olyan szervezeti modell tesz eleget, amelyben a különböző tantárgy-pedagógiák, a neveléstudomány és a pszichológia együttesen jelennek meg vagy egy külön doktori iskolában – amennyiben ennek személyi feltételei adottak –, vagy célszerűen a neveléstudományi doktori iskola/program külön programja/alprogramjaként. Ebben a modellben a szaktudománnyal való kapcsolatot, a végzett munka szaktudományos kontrollját a szaktudományi intézeti keretek között dolgozó „szakmódszertanosok” szavatolják, akik egyben oktatói és témavezetői a szaktárgyuknak megfelelő tantárgy-pedagógiai kutatásoknak. A Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskoláján belül egy ilyen felépítésű doktori alprogram létrehozását tűztük ki célul. Bár a képzés részletei még nincsenek kidolgozva, a szakmódszertanosok csatlakozása felhívásunkhoz optimizmussal tölt el bennünket.

A Debreceni Egyetemen az „Oktatáskutatás és alkalmazásai” alprogram 2010 őszi szemeszterbeli megalapításától számítjuk ennek az építkezésnek a kezdetét. A tanárképzési kutatásaink arra a kihívásra keresik a választ, hogy a tanulói tudás tantervben kalkulálható elemeitől eltérő, szélesebb értelmezésével számolva, hogyan szükséges felkészíteni a tanárjelölteket a diszciplináris ismeretek transzformálására. A

kompetenciaterképeken túlmenően, a nem formális és informális tanulás terepeinek figyelembe vételével, a tanulókat körülvevő tudás- és értelmező közösségek hatásával is számot vetünk. A régióspecifikus kutatások szükségességét a társadalmi-gazdasági hátrányok mellett speciális kulturális feladatokkal küzdő térségünkben ezen a területen sem lehet vitatni. Kutatásainkkal olyan információs központot szeretnénk létrehozni, amely a gyakorló tanárokat és a szakpolitikában dolgozó döntéshozókat ebben a társadalmi térben érvényes eredményekkel látja el, s amelyek alapján az oktatásügy fejlesztése adekvát támogatást kaphat.

Irodalom

- BABBIE, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. 6. kiadás, Balassi Kiadó, Budapest, 2003.
- EYBE, Holger és SCHMIDT, Hans-Jürgen: Quality criteria and exemplary papers in chemistry education research. *International Journal of Science Education*, 23. évf. 2. sz., 2001, 209–225.
- FALUS Iván: *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Keraban Kiadó, Budapest, 1993.
- FÓNAI Mihály: *Tanárok: diplomás szakemberek, és/vagy értelmiségiek?* In: BUDA András – KISS Endre (szerk): *Interdiszciplináris pedagógia, tanárok, értelmiségiek*. Debrecen: Kiss Árpád Archivum 2010., 77–90.
- HUDSON, Brian és ZGAGA, Pavel / (szerk.): *Teacher education policy in Europe: a Voice of Higher Education Institutions*. Umeå: Umeå University, 2008.
- KALLÓS, Daniel: *Teachers and Teacher Education in Sweden*. Recent developments. Konferenciaelőadás. „La formazione iniziale degli insegnanti in Europa. Percorsi attuali e futuri”, Università di Bologna, 2003. jan. 24.
- KATONA András: A tantárgypedagógia kérdéséhez – a történelemtanítás felől szemlélve. *Új Pedagógiai Szemle*, 1997. június, 99–111.
- KOVÁCS Edina: *A tanárképzés harmadik ciklusa: kérdések és lehetőségek*. Konferencia előadás. Iskola a társadalmi térben és időben. Pécs, 2011. máj. 17.
- NAHALKA István: *A fizika-szaktanítás mint tudomány*. In: RADNÓTI K., NAHALKA I., POÓR I., WAGNER É.: *A fizikatanítás pedagógiája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2002, 20–22.
- Pedagógiai lexikon*, III. kötet, Keraban Kiadó, Bp., 1997. 343..
- PUSZTAI Gabriella: *Neveléstudományi doktori képzés az egyetemalapítás centenáriumán*. In: PUSZTAI G.–NÉMETH N. (szerk): *Útközben*. Debrecen: CHERD, 2011
- TÓTH Zoltán: *Doktori (PhD) képzés természettudományi tantárgypedagógiákból – Helyzetkép. Konferenciakötet*, 2011. megjelenés alatt.
- VÁSÁRHELYI Éva: *Mi jogosítja fel a didaktikust, hogy tudományos tevékenységnek tekintse azt, amit csinál, és mivel érheti el, hogy mások is annak tekintsék?* (Vitairat) é. n., <http://matserv.pmmf.hu/cseri/vitaindito.pdf> (utolsó letöltés: 2011. 08. 29.)

Holló László: Lucernakaszálás idején 1928

Márai Sándor *Halotti beszéd* című versének keletkezéstörténete és fogadtatása

A nyugati emigráció talán legnagyobb irodalmi visszhangot kiváltó írása Márai Sándor *Halotti beszéd* című verse volt. Először az akkor még friss, 1950 novemberében induló, zürichi, majd rövid ideig Párizsban megjelenő irodalmi folyóiratban, a *Látóhatár*-ban jelent meg.¹ Márai, aki posilippói magányában távol tartotta magát az emigráció, különböző irányú (és színű) csoportjaitól, ugyanakkor úgy a hazai, mint a nagyvilágban történő eseményekről igyekezett pontos információkat gyűjteni, a *Látóhatár* első számát bizalommal fogadta. Borbándi Gyula visszaemlékezése szerint a folyóiratban közölt írások „feljogosítják az olvasót a bizalomra, hogy az emigrációs szellemi zűrzavarban a *Látóhatár* lesz azon orgánumok egyike, mely eredményesen kísérli meg tisztázni a fogalmakat.”²A folyóirat 1951-es őszi számának ezért küldte el ezt a verset.

A *Halotti beszédet*, mely kötetben először csak 1978-ban jelent meg,³ Márai – naplója tanúsága szerint – 1951 nyarán írta, és nem 1950-ben, mint ahogyan a válogatott verseinek kiadásában szerepel. A naplót igazolja a vers gépelt kézírata, melyet Márai aláírt, alatta: „Posilipo, 1951, nyár.”⁴ A naplóban csak két rövid mondatot találunk a keletkezéséről. „Írni kezdettem a 'Halotti beszéd'-et”, majd közvetlenül utána, valószínűleg egy nappal később: „Megírtam a 'Halotti beszéd'-et”.⁵ A két, szűkszavú bejegyzés környezete viszont árulkodik azokról a gondolatokról, amelyek Márait 1951 nyarán foglalkoztatták.

A napló kéziratának ismeretében mondhatom, hogy ezek a feljegyzések spontán készültek, vékony írógéppapírra írva, s Márai tollal javította ki az esetleges hibákat. Ezek a feljegyzések mindennapi gondolkodásának lenyomatai. Rögzíti friss irodalmi élményeit, olvasmányairól vall. Ezekben lehet tetten érni, hogy Márait egyre jobban foglalkoztatja az anyanyelv, az irodalom kérdése. Néhány lappal a *Halotti beszéd* születését hírül adó mondat előtt kezdi el írni a „San Gennaro vére”-t. „Ez lesz az első könyv életemben, amelyet magamnak írok”.⁶

¹ *Látóhatár* 1951/5. sz., 5–6.

² Borbándi, 2003. 214.

³ Márai, 1978. 220–222.

⁴ A kézirat a Petőfi Irodalmi Múzeumban van, faksimiléje megjelent a *Műhely* Márai-számában – 2000. (XXIII. évf.) 2–3. sz., 5–6. Különben Márai sem emlékezett rá pontosan, hiszen a „Válasz Tamási Áronnak” című, a Szabad Európa Rádióban felolvasott írásában azt állította, hogy „a 'Halotti Beszéd' című rimes írást 1949 tavaszán írtam” (közli: Furkó, 2000, 305).

⁵ Márai, 2001. 212 – Márai Sándor: *Ami a naplóból kimaradt. 1950–1951–1952.* Vörösváry, Torontó, 2001. – A továbbiakban ANK rövidítéssel jelezem.

⁶ ANK. 1951. 203.

Néhány bekezdéssel később ezt írta: „Úgy írni még, néha, néhány sort, mint egy örült, aki – egyedül egy sötét szobában – hegedül”.⁷ Kulcsár Szabó éppen e könyv elemzése során állapítja meg: „Az idegenségben megértett sors az egyetemes hontalanság belátását véglegesíti, melynek éppúgy része a haza elvesztése, mint az európai örökség elmúlása”.⁸

Márai ezen a nyáron nagy döntés előtt áll. Így vall erről:

„Az amerikai utazás, – számtalan ugrató és akadály ellenére, – kezd életnagyságú közelségbe kerülni. Meglepetéssel látom, hogy nincs bennem már olyan ellenkezés az úttal szemben, mint volt még néhány hónap előtt. Európa a haza, – de ez a haza, most így inkább reménytelenség, mint haza. Ezenfelül oly mérgezett ez a gyönyörű, szegény Európa: a tisztességtelenség kemény oltásával mérgezték át ezek a gonosztevők. Valószínűleg Amerika is tisztességtelen, de talán nem ilyen kicsinyesen. A feladat ez: kimenni Amerikába. Állampolgárságot szerezni. Valamilyen közömbös munkaterületen megkeresni azt a havi 200 dollárt, amiből meg lehet élni. Megszervezni az életet úgy, hogy napjában legyen három óra, ami csak az enyém. Tehát: egy óra séta. Egy óra bensőséges, figyelmes olvasás. Egy óra írás. De csak magamnak, a fióknak, nyilvánosság szándéka nélkül. Ha ezt a legutolsó órát meg tudom kapni Amerikától, akkor nem megyek ki hiába”.⁹

Az ügyintézés bürokráciájának labirintusában egyre foszlanak illúziói.

„Amerika számomra nem lehet más, mint menekvés itteni veszélyek elől és önkéntes vállalása nagy odaáti veszélyeknek; az elprolisodásnak, a szellemi ember és a szellemi munka teljes megvetésének, a rágógumis embertelen lelketlenségnek. . . Ha nem sikerül a kijutás, ez nagy baj lesz. De ha sikerül, az is nagy baj lesz. Itt már csak az Isten segíthet”¹⁰

Otthonról is aggasztó hírek érkeznek a kitelepítésekről, ekkor folyik a Grósz-per, amire naplójegyzetei szerint így reagált.

„A Mindszenty-per után ez lesz a második nyilvános pap-mészárlás. A tömeg kitelepítésekkal párhuzamosan az otthoni rémuralom látnivalóan mindenre el-

⁷ ANK. 1951. 204.

⁸ Kulcsár Szabó, 1990.

⁹ ANK. 1951. 199–200.

¹⁰ ANK. 1951. 202.

szánta magát. Ez lehet az utolsó, thermidori tünetek egyike, – de ez a thermidor nagyon sokáig eltarthat”.¹¹

Néhány nappal később így elmélkedik:

„Mi lehet e perek célja? A természetes válasz: fokozni a rémuralmat, hogy félelmet keltsenek. De a valószínűbb eredménye, hogy a terror fokozásával párhuzamosan a felsőfokra hajtják a gyűlöletet rendszerükkel szemben. S eljön egy pillanat, amikor a terror erősebb, mint a gyűlölet, amit kiváltott. S a karhatalom, amelyet a terror ilyenkor a gyűlölettel, a kétségbeesés lázadásával szembeállít, villámgyorsan átbil- len a lázadók oldalára. Ez a lehetőség a szovjet világban nem egészen távoli, nem is elképzelhetetlen”¹²

Márai jó próféta volt, de 1956 még messze van. A koreai fegyverszüneti tárgyalásokhoz sem fűzött sok reményt. „Most, pillanatra, szünetet tartanak. Holnap folytatják, máshol, ugyanúgy”.¹³ Ekkor olvassa a Nobel-békedíjas (1933) Norman Angel könyvét a menekültkérdésről.¹⁴ Több naplójegyzete tanúskodik arról, hogy a könyv felka- varó élményt jelentett számára. A végkövetkeztetés:

„Megoldás nincs”. – „Az Ember lelépett a színről; helyében megjelent a tömeg, mely- nek az ember csak statisztikai atomja; az atomok részére nincs többé Igazság, csak természeti törvények vannak, melyek betelnek, közömbösen és logikusan.”¹⁵

Az irodalomba, a művészetbe vetett hite is megrendült.

*„Nincs többé 'kinek' írni. Az eltömegesedett világ embere nem hallja többé az iroda- lom szavát. Iróniát egyáltalán nem hall meg. Irónia, tehát kölcsönös beavatottság és cinkosság nélkül nincs irodalom. Elkövetkezik végre a 'tisztá irodalom' korszaka. Megint lehet a felhőknek, a madaraknak, a Sorsnak írni.”*¹⁶

¹¹ ANK. 1951. 203.

¹² ANK. 1951. 205.

¹³ ANK. 1951. 206.

¹⁴ Ralph Norman Angel: The steep places. Az íróról: Rónai Mihály András. Világirodalmi Lexikon. Bp. 1970. I. 317.

¹⁵ ANK. 1951. 209-212. Az idézet: 212.

¹⁶ ANK. 1951. 198.

S így fogalmazódik meg néhány nappal a *Halotti beszéd* megírása előtt az ötletet adó gondolat:

„A magyar irodalom a halotti beszéddel kezdődött. Nem lehetetlen, hogy egy halotti beszéddel ér véget, melyet ez az irodalom önmaga és a magyar műveltség felett kénytelen elmondani.”¹⁷

Ezért kezdi így Márai a verset:

*„Látjátok feleim szem'tekkel, mik vagyunk.
Por és hamu vagyunk.”*

Márai írásainak és naplójegyzeteinek összefüggésére már többen is utaltak. Szegegy-Maszák Mihály szerint „Márai Sándornál nincs önéletrajzibb szerző a magyar irodalomban. Furcsa módon mégsem lehet sokat tudni az életéről. Műveiben tény és kitalálás olyannyira szorosan egymásba fonódik, hogy nehéz kikövetkeztetni, mennyi a valóság és mennyi az alkotói képzelet szüleménye; más forrás, pedig nem áll rendelkezésünkre”.¹⁸ Amikor ez a fontos megállapítás íródott, még nem állt rendelkezésünkre a *Napló* teljes kéziratanyaga, még nem jelent meg az „*Ami a naplóból kimaradt*” kötetsora. Ezért most kísérletet tehetünk arra, hogy a vers születésének élményanyagát nyomon kövessük a *Napló* tükrében. Ez a módszer annál inkább jogosnak tűnik, mivel Szathmári István szerint „többen megállapították és joggal, hogy Márai igazi műfaja a reflexiókat és szentenciákat tartalmazó vallomás: a napló. Ez a műfaj szintén érezteti hatását az egész versben, és szintén része a szövegszervező erőnek”¹⁹

Márai nem tartotta magát költőnek. A hetvenes évek elején szigorú szemmel így ítélkezik magáról.

„Nem vagyok 'költő', hiányzik az idegzetemből, a tudatomból az a sűrítő energia, ami a 'költészet'; ami egyetlen szóban, – mágikus, néha démonikus kapcsolódással úgy katalizálja az indulat és az értelem elemeit, mint a begerjesztett atom-mag a protonokat és a neutronokat... De írtam néha ritmusos sorokat és a sorvégen néha csörrent egyet a 'barbár ékszer', a rím. Volt közöttük, ami úgy festett, mint a vers, – de a szűrő-robbanékony feszítő erő hiányzott a verseimből”.²⁰

¹⁷ ANK. 1951. 2o7.

¹⁸ Szegegy-Maszák, 1991. 15. Uő, 1988.

¹⁹ Szathmári, 2000.

²⁰ Márai, 1972. 9l.

Erre cáfol rá ez az eruptív vers, mely a 20. századi magyar líra egyik kiemelkedő alkotása. Ezt még Határ Győző is kénytelen-kelletlen elismeri, pedig szerinte Márai „élete vége felé hihetetlenül modoros lett”.²¹

A *Napló* szövegét olvasva, nyomon lehet követni, hogy Márai számára milyen fontosak voltak és maradtak a budapesti emlékek. Erre Borbándi Gyula is emlékeztetett.²² Sokszor küzd az otthon-felejtés torokszorító érzésével.

*„Emlékein szétesnek, mint régi szövetek.
Össze tudod még rakni a Margit-szigetet?...
Már minden csak dirib-darab, szilánk, avitt kacat.
A halottnak szakálla nőtt, a neved számadat.”*

A vers születésének egyik élmény-előzménye egy olyan, akkor tíz esztendőös nevelt fiával kapcsolatos anekdotikus történet, amit leírt naplójában.

„Jánossal elolvastatom Ady 'A Duna vallomása' című versét, amelyet H. amerikai útja előtt valahonnan lemásolt és beküldött. Betűzve olvassa verset és bevallja, hogy egyetlen szót sem ért belőle. Ady nyelvének kendőzött és mesterként színadiassága itt az emigráció légkörében, amikor minden magyar szónak lithurgikus értéke van, különösen rikoltó. Cigányos ez a 'színes' nyelv, s ugyanakkor zszurnalitás. Kosztolányi és Babits egy-egy írói életen át, szenvedtek ettől a 'félreértés'-től, – noha Babits pontosabb hallással érzékelt Ady utolsó, zsoldáros verseiben az erdélyi prédikátorok zsongását, mint Kosztolányi. Nagy titok a magyar nyelv. Itt, idegenben, a magányban, csodálatosan lehull erről a nyelvről minden sallang. Marad Arany János és Babits. És Krúdy mélyhegedű szava. S azután még sok minden, – de például Petőfi nyelve nem bírja ezt a legszigorúbb próbát. Arany valóban úgy beszél, mint a nép – zengően, szűkszavúan, dallamosan. Petőfi csak népies.”²³

Ez az élmény és gondolatsor motiválja a vers itt következő szakaszát:

²¹ Határ Győző így nyilatkozott: „Márait, mint költőt (...) igen kevésre tartottan, megvallom őszintén. Akármennyire óriási hatással volt a *Látjátok feleim mik vagyunk* című persziflázsnak, vagy minek mondjam, de mint költészet nem magas rangú.” (Salamon, 2003. 106–107.)

²² Borbándi, 2000. 292–293.

²³ ANK. 1951. 205.

„Nyelvünk is foszlik, szakadoz és a drága szavak
 Elporladnak, elszáradnak a szájpadtal alatt.
 A »pillangó«, a »gyöngy«, a »szív« – már nem az, ami volt,
 Amikor a költő még egy család nyelvén dalolt
 És megértették, ahogy a dajkaéneket
 A szunnyadó, nyugós gyerek álmában érti meg.
 Szívverésünk titkos beszéd, álmunk zsványoké,
 A gyermeknek Toldi-t olvasod, és azt feleli: oké.”

Megjelenik Márai amerikai vízumkérésének hercehurcája is. A *Napló* az élményt így örökíti meg:

„Róma ég a júniusi hőben. Este visszatérve express levél fogad, melyben a kivándorló hatóság értesít, hogy minden vizsgálatot lefolytattak ügyünkben, politikai és orvosi szempontból nincs kifogás amerikai bevándorlásunk ellen és sürgősen jelenjünk meg a konzulnál, letenni az esküt és átvenni a vízumot. Másnap délben elmegyünk. A konzul huszonhat-huszonnyolc éves, szőke, rendkívül bárgyú arckifejezésű ember. Lassan és gondterhesen átvizsgálja iratainkat, elismételi az adatokat, amelyek számtalan vizsgálat és kihallgatás eredményeképpen az amerikai hatóságok jelentésében amúgy is ott fekszenek előtte, nagy nehezen megérti, hogy író vagyok – ez láthatóan nem illik az általa ismert mesterségek fogalomkörébe, mert aggályosan és többször elmagyaráztatja magának, hogy mit írok, – azután megesküdtet, hogy az igazat mondtam, s átmegy a szomszéd terembe, ahol egy kisasszony a konzul utasítására nekikezd gépbe írni egy application-t, amely a vízumprocedúra utolsó pillanata. Amikor a kisasszony javában ír, a konzul újra megjelenik és közli, hogy az esetemet újra fel kell terjeszteni kivizsgálás céljából Washingtonba, mert író és újságíró vagyok, s az ilyen gyanús és kétes esetekben csak akkor adhat vízumot, ha Washington újra vizsgálatot folytat le. Ez még két hónapig tart, – mondja nyugodtan. Megkérdem, mire voltak akkor az eddigi vizsgálatok, amelyek igazolják politikai előéletem. Vállat vonja és elmegy. (...) Bizonyos, hogy bárgyúbb hivatalnokkal, mint ez a suhanc konzul – aki élet és halál felett dönt – még soha, semmilyen európai hivatalban nem találkoztam.”²⁴

²⁴ ANK. 1951. 200–201.

A versben így tükröződik az élmény:

*„A konzul gumit rág, zabos, törli pápaszemét,
Látni-való, untatja a sok okmány és pecsét. –
Havi ezret kap és kocsit. A mistress a baby
Fényképe áll az asztalán. Ki volt neki Ady?
Mi volt egy nép? Mi ezer év? Költészet és zene?
Arany szava?... Rippli színe? Bartók vad szelleme?”*

A versben, éppen úgy, mint a naplójegyzetekben, tükröződik az emigráns sors minden keserősége. Angell fent említett könyve alapján írja naplójában ezeket a keserű sorokat.

*„Több millió ember választotta a 'szabadságot' s kapta helyette a koncentrációs tá-
bort, amelyből csak a régi rabszolga kereskedések módszerével és gyakorlatával van
módja kitörni.” – „A bolsevizmus katorgiáiban húszmillió ember tűnt el eddig, s e
napokban tűnik el az orosz értelmiség, az ukrán parasztok, a balti lakosság milliói
után a magyar, a román, a lengyel, a cseh értelmiség és parasztság, – s lehet, hogy
követik ezt a mentet egész nemzetek.”²⁵*

*„Az emigráció – minden emigráció – a névtelen és szenvedő száműzöttekből áll
össze emigrációnak, akik elhagyták a hazát, amely számukra nem volt többé és el-
tűntek a newzeelandi kikötőkben, az ohioi bányákban, az ausztráliai síkságon, a
délamerikai buja nyomorúságban.”²⁶*

A vers így vall erről a keserű felismerésről:

*„Az ohioi bányában megbicsaklik kezed,
A csákány koppan és le hull nevedről az ékezet.
[...]
[...] Maradj nyugodt. Lehet.
[...]
Te hallgass és figyelj. Tudjad, már él a kis sakál,
Mely afrikai sírodon tíz körmével kapál.
Már sarjad a vadkaktusz is, mely elfedi neved
A mexikói féjfán, hogy ne is keressenek.*

²⁵ ANK. 1951. 210, 211.

²⁶ ANK. 1951. 208.

[...]

*Hát így. Keep smiling. És ne kérdjed senkitől: miért?**Vagy: »Rosszabb voltam, mint ezek?...« Magyar voltál, ezért.**És eszt voltál, litván, román... Most hallgass és fizess.»*

A napló és a vers közötti gondolatpárhuzamokat tovább is lehetne szaporítani. Mielőtt a vers recepcióját vizsgálnánk, csak a naplóban feljegyzett sötét jóslatra utalok újra. Ez az új halotti beszéd a magyar irodalom és nyelv rekviemjének készült. Benne Szegedy-Maszák találó megfogalmazása szerint az író „rendkívül kegyetlenül számol le azzal az ábránddal, hogy lehet-e magyarnak maradni külföldön, s létezhet-e második haza”.²⁷

A verset Márai a magyar irodalom halotti beszédének szánta, erre utalnak az intertextualitás körébe vonható szövegrészek. A direkt idézeteket a vers kéziratában aláhúzással, idézőjelben, míg a nyomtatott szövegben kurzív betűkkel emel ki. Három helyen találkozunk a versben jelöletlen idézettel, kétszer egy-egy sorban a Szózatból,²⁸ egyszer pedig, Tompa Mihálynak „*A gólyához*” című verséből az utolsó szakaszt alakítja dialógussá.

*„Még hallod a hörgő panaszt: »Testvérét testvér elad...«**Egy hang aléltan közbeszól: »Ne szóljon ajkad...«**Egy másik nyög: »Nehogy, ki távol sír e nemzetén...«**Még egy hörög: »Megutálni is kénytelen legyen.«”²⁹*

De a vers intertextualitása ezekkel a nyílt idézetekkel nem merül ki. Az elporladó szavak kapcsán Kosztolányi jut elsősorban eszébe, hiszen a versben idézett három elporladó szó, a „pillangó”, a „gyöngy”, és a „szív” közül a két utóbbi Kosztolányi tíz legszebb magyar szava közül való. A Mikó utcai gesztenyefák emléke is az elpusztult lakásán túl a nagy „szomszéd”-ra, Kosztolányira emlékezteti. Szathmári István a vers 63. sorát – „*És Jenő nem adta vissza a Shelly-kötetet*” – előképnek tekinti és Kosztolányi *Halotti beszédének* egyik sorát véli benne visszhangzani.³⁰

²⁷ Szegedy-Maszák, 1991. 51.

²⁸ 23. sor: „Az nem lehet, hogy oly szent akarat...” Vörösmartynál: „Az nem lehet, hogy ész, erő / És oly szent akarat...” – 33. sor: „Az nem lehet, hogy annyi szív...” – ez megfelel az eredetinek.

²⁹ A Tompa-idézet így hangzik: „Testvért testvér, apát fiú elad.../ Mégis, ne szóljon erről ajkad, / Nehogy ki távol sír e nemzetén: / Megutálni is kénytelen legyen.”

³⁰ Szathmári, i.m. 274.

Arany János sem marad ki a vers említettjei közül, akinek versei a *Napló* tanúsága szerint Márai mindennapi nyelvi tápláléka volt (14. és 32. sor). A tyrrheni tenger zúgásában Babitsot hallja és „Krúdy hárfája zengi át az ausztrál éjszakát”. Említi Adyt, Rippl színeit, Bartók „vad szellemét”, sőt Radnóti „tajtékos ege” is megjelenik a vers hatalmas pannóján.

1951 nyara a Szabad Európa Rádió szervezésének az ideje. Márait is hívják Münchenbe. Részt vesz október 6-án a magyar adás megnyitó ünnepségén.³¹ Eleinte nem akarta versét közzétenni. Naplójában így ír erről: „Nem adom közzé a Halotti beszédet. Nincs jogom hozzá”.³² Ennek ellenére, nem tudni milyen csatornákon keresztül, a vers terjed.

Márai, még 1951 augusztusának végén a következőket írja naplójában.

*„Különös dolog egy vers. A 'Látóhatár' szerkesztője kardoskodik a vers megjelenése mellett... s a Halotti beszéd meg sem jelent még, már közkézen forog, Amerikából Párizson át Rómáig leveleket írnak egymásnak olvasók erről a versről, már átment egy nyelvi öntudat vérkeringésébe. Semmi nem tud úgy megmozgatni emberi indulatokat, mint a vers és a zene.”*³³

A szövegek rejtélyes terjedéséről egy másik érdekes naplójegyzet is tanúskodik:

*„Svájci ismerősöm, fiatal magyar,³⁴ aki tüdőbajjal fekszik Davosban és így szerkeszt egy könyvmatos magyar folyóiratot, amelyben a Halotti beszéd is megjelenik most, írja, hogy lapjának különszámát titkos futár vitte a berlini kommunista ifjúsági találkozóra, ahol 'nagy sikere volt'. Az amerikaiak rakétával lőtték be a nyomtatványokat a keleti zóna fiataljai közé, elrejtették az ifjak ágyában a takaró alatt, stb.”*³⁵

A könyvmatos folyóirat a *Látóhatár* 32 lapos, kis alakú különszáma volt, mely válogatást tartalmazott a folyóiratban megjelent fontosabb írásokból. Az illegális terjesztés lehetőségét Borbándi szerint Borosos Sándor (1920–1984), a *Látóhatár* egyik alapítója és kiadója vívta ki francia és nemzetközi összekötetései révén.³⁶

³¹ Borbándi, 2003. 222–223.

³² ANK. 1951. 215.

³³ ANK. 1951. 217.

³⁴ Vámos Imre (1927–1993) volt az, aki többhónapos kezelésen vett részt itt. Borbándi, i.m. 216.

³⁵ ANK. 1951. 222.

³⁶ Borbándi, i.m. 216.

A vers gyors egymásutánban megjelent a különböző emigráns magyar lapokban,³⁷ mivel sokan hallomásból jegyezték le, így variálódott is szövege.³⁸ Az emigráns magyar sajtó sirámaina a magyarság nemzethalála felett Márai hamar megunt és naplójában – nem kis malíciával – a következőket írta:

*„A Halotti beszédet mindenfelé nyomtatják és idézik. Ez lesz az emigráció 'Somorú vasárnap' című kupléja, – amely mellett hajdan Pesten a cselédek öngyilkosok lettek.”*³⁹

Az év végén, szilveszteri leltárában egy kicsit reálisabban így ír:

*„Az év nem volt eredménytelen. Befejeztem a 'Béke Irhákában'-t és megírtam a 'Halotti beszéd' című verset, amely különösen megérintette öt világrész magyarságát.”*⁴⁰

Márai a maga sorsában is kezdi 1952-ben beteljesedni a prófétikus vers igazát. Az év nyarán, amikor már New Yorkba letelepedett magyarként élt, jegyezte fel naplójában:

*„A nevemet már – leveleken, hivatalos alkalommal – ékezet nélkül írom. 'Koppan a csákány és lehull'... Ezt az ékezetet nehéz lesz még egyszer az életben visszakapni.”*⁴¹

Közben a vers Magyarországon és a nagyvilágban kézzől kézre járt. Olvasták, másolták, vitatkoztak vele. Emlékszem, hogy harmadik gimnazistaként az én kezemben is volt belőle kézzel írt példány. 1954 decemberének elején Márai találkozik valakivel, aki

*„néhány évvel ezelőtt Ausztráliában élt, s Adelaide-ban a liftes, aki felvitte hivatalába, váratlanul előhúzta 'Halotti beszéd' című verse egyik másolatát és felolvasta neki, mert hallotta, hogy ez az angol ért valamit magyarul.”*⁴²

³⁷ Pl. Az Ember 1951. október 13. 38. sz. 1. (Rövid jegyzet méltatja a verset és hatását) –Szabadság (Cleveland) 1951. okt. 26. 255. sz. 2 (variánsa: Az utolsó sor „Isa, por és hamu vagyunk”).

³⁸ Keszei, 1984. (Variációk a vers „Lehull nevedről az ékezet” sorára).

³⁹ ANK. 1951. 232.

⁴⁰ ANK. 1951. 247. „1951 december 31”-es dátummal.

⁴¹ ANK. 1952. 289–290.

⁴² ANK. 1952. 219.

A magyar recepció döntő dátuma 1954 tavasza volt. A Sztálin halála után elinduló lassú enyhülés egyik jele volt, hogy a Magyar Rádióban április 30-án elhangzott a vers, majd másnap a *Művelt Nép* című hetilap május 1-jei számában nyomtatásban is olvasható volt magyarul, melyhez Tamási Áron írt kommentárt.⁴³ Az Írószövetség vitát rendezett Pécsen a versről, ahol a vers elleni vádakot Abody Béla és Fábrián István képviselték, meglehetősen erőteljesen, míg a védelmet Galsai Pongrácz látta el.⁴⁴ Külföldről hozzászólt Fábry Zoltán,⁴⁵ nyugatról Cs. Szabó László,⁴⁶ Ajtai Miklós,⁴⁷ Nagy Kázmér,⁴⁸ míg az *Irodalmi Újság*ban Nemes László vitázott a verssel.⁴⁹ Természetesen Márai is válaszolt Tamásinak, először a Szabad Európa Rádióban, majd a *Látóhatár*ban,⁵⁰ de a vita magyarországi jelentőségét, súlyát nem tudta New Yorkból reálisan felmérni. Ez tűnik ki két hasonló naplójegyzetéből is.

*„Otthon versekben, rádióüzenetekben, cikkekben válaszolnak most a 'Halotti beszédben' című versre. Nyilván elrendelték otthon a kommunisták ezt a koncertet: így bizonyítják, hogy aki elmegy hazulról, elsorvad a honvágytól. Ez részben igaz is; de annak, hogy elmentem hazulról, a kommunisták voltak az okozói. Ha ők nincsenek, ma nincs honvágyam.”*⁵¹

Néhány nappal később, 1954 júliusában pedig így ír:

*„A 'Halotti beszéd' körül most a kommunisták egyféle cigányzenét szerveznek, otthon és a világban. Azt akarják bizonyítani a versből, hogy 'így jár az, aki elmegy hazulról'. Az igazság, hogy valóban 'így jár', de ők, a kommunisták tehetnek arról, hogy el kellett menni hazulról.”*⁵²

⁴³ Tamási (jelzéssel), 1954.

⁴⁴ Dunántúli Napló, 1954. – A vitát május 7-én este 7 órakor a Magyar Írók Szövetsége Pécsi Csoportjában a Kolta-csoport előtt tartották.

⁴⁵ Fábry, 1954.

⁴⁶ Új Hang, 1954.

⁴⁷ Ahogy Lehet, 1954.

⁴⁸ Dél Keresztje, 1954.

⁴⁹ Nemes László: „A nagyvilágon e kívül... Irodalmi Újság, 1954. aug 14., 22. sz. 4.

⁵⁰ Válasz Tamási Áronnak. *Látóhatár*. 1954, júl. 4. 196-197. – Furkó Zoltán: Magyar író Amerikában. In. „Este nyolckor születtem...” Szombathely 2000..305-308.

⁵¹ ANK 1954. 189.

⁵² ANK. 1954. 196.

A vers további hatásával külön dolgozatban kell foglalkozni. Ez a fáradozás sok minden érdekeset hoz felszínre az 1950-es évek forradalom felé mutató világából. A vers jelentőségére talán Újváry Sándor (1904–1988) érzett rá igazán, aki Márai válogatott verseinek borítóján ezt írta 1978-ban: „Valószínű, hogy hivatalosan még nem kimutatott politikai és kultúrtörténeti tény: az úgynevezett szamizdat-irodalom hatása és jelentősége (legalábbis Magyarország számára) Márai Sándor 'Halotti beszéd' című versével kezdődött. Ez a vers az '50-es évek elején hangzott el egy nyugati rádióállomás magyar műsorában, voltak, akiknek sikerült hangszalagra rögzíteniük, arról leírták és kézzől kézre adták, mígnem már százával, sőt talán ezrével voltak olyanok, akik megtanulták, betéve tudták és társaságokban, szűk baráti összejöveteleken halkra fogott hangon elmondták.

Abban az időben ez a vers főtémája volt elsősorban a fővárosi nagyközönségnek – az emigráció, az emigráns lét belső tragikumán át, világította meg az ország kiszolgáltatottságát, elesettségét. Mert a művészetnek vannak ilyen rejtélyes áttételei, az emigráns számkivetettségnek ábrázolása erősebben vádolta azokat, akik a hazájukhoz ragaszkodó és abban gyökerező embert elvándorlásra kényszerítették, mint (esetleg) az otthon élő ember panasza. Az emigráns ugyanis elveszített még valamit, amit az otthon élő, még magának mondhat: a hazát. A szó, a fogalom, hogy 'szamizdat' tehát a föld alatt terjedő, kézzel írott vagy sokszorosított művek műfaja akkor még ismeretlen volt Magyarországon.

A 'Halotti beszéd' azonban már ott lapult a zsebek mélyén ronggyá olvasva és rögződött ezrek emlékezetében, a műfaj nevét még nem ismerték, de a mű már életre kelt: az első magyar szamizdat.”⁵³

⁵³ Ú.S (Újváry Sándor) „fülszövege” Márai Sándor: A delfin visszanézett. Válogatott versek. 1919–1978. Újváry GRIFF Verlag. München (1978).

IRODALOM

- BORBÁNDI Gyula: *Márai Sándor és az emigráció*. In: LŐRINCZY Huba – CZETTER Ibolya (szerk.): „*Este nyolckor születtem...*” Szombathely, 2000., 287–300.
- BORBÁNDI Gyula: *Két világban. Életem és pályám*. Európa, Bp. 2003.
- FÁBRY Zoltán: *Emberek, könyvek, jegyzetek. Fák*. Bratislava, 1954. jún. 6. 16–21.
- FURKÓ Zoltán: *Magyar író Amerikában. Márai Sándor a száműzetésben*. In: LŐRINCZY Huba – CZETTER Ibolya (szerk.): „*Este nyolckor születtem...*” Szombathely 2000., 301–311.
- KESZEI István: Három változat egyetlen Márai-sorra. *Új Nyugat*. 1984. jún.–okt. 3. sz. 85.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő: Klasszikus modernség – karteziánus értéktávtatban. Márai Sándor: San Gennaro vére. *Új Írás*, 1990/május. 5. sz., 101–113.
- MÁRAI Sándor: *Föld, föld... Emlékezések*. Stephen Vörösváry-Welle Publishing Co. LTD, Torontó, 1972.
- MÁRAI Sándor: *A delfin visszanézett. Válogatott versek. 1919–1978*. Ujváry „GRIFF” kiadás, München, 1978.
- MÁRAI Sándor: *Ami a naplóból kimaradt. 1950–1951–1952*. Vörösváry, Torontó, 2001. – a hivatkozásokban ANK rövidítéssel
- SALAMON István interjúja: „*Az író bűvészcilindere. Határ Győző visszaemlékezése*.” In: MÉHES László (szerk.): *Egyszemélyes emigráció – Márai emlékek – töredékek*. Miskolc. 2003. 104–108.
- SZATHMÁRI István: *Márai Halotti beszéd című verséről*. In: LŐRINCZY Huba – CZETTER Ibolya (szerk.): „*Este nyolckor születtem...*” Szombathely, 2000., 267–275.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Márai Sándor*. Akadémiai, Bp. 1991.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Önéletrajz és regény Márai életművében. *Vigilia*, 1988/május, 5. sz. 359–364.... Ua. 1988/június, 6. sz. 444–450.

További források

- A hazáról. *Új Hang* 1954. jún. 4., 23. sz. 3.
- (Ajtay Miklós) Randolph Robban: A rab s a bujdosó párbeszéde. Tamási Áron és Márai Sándor üzenetváltása. *Abogy Lehet*. 67–68. sz., 1954. júl.–aug., 8–9. sz. 18–19.
- Márai Sándor az Írószövetség irodalmi törvényszéke előtt (hír). *Dunántúli Napló*, 1954/máj. 6., 106. sz., 4.
- (N.K.): Irodalmi vita. *Dél Keresztje*, 1954. júl. 1., 13. sz. 4.
- Tamási (jelzéssel): Kedves Márai Sándor!” (A hazáról. Márai Sándor: Halotti beszéd.) *Művelt Nép*, 1954/május, 18. sz. 3.

Holló László: Vízhordó nő

SZERZŐINKHEZ

Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat az alábbi formában nyújtsák be:

Bibliográfiai adatok leírása:

Könyv:

Rosengren, Karl Erik: *Kommunikáció*. Typotex, Bp., 2004.

Kötetben megjelent tanulmány:

Nyíri Kristóf: *Az írásbeliségről és néhány új médiumról*.

In: Béres István – Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*.
Osiris, Bp., 1999. 117–128.

Folyóirat-cikk:

Körösényi András: Politikai képviselő a vezérdemokráciában. *Politikatudományi Szemle*, 2003. 4. sz. 5–22.

Online irodalom:

az utolsó letöltés idejét zárójelben megjelölve

pl. Tóth András György: A film nyelvrokona.

http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=108 (2007. május 4.)

Hivatkozás:

Lábjegyzetet javasunk vagy szövegekői hivatkozást, amennyiben részletes irodalomjegyzéket mellékelnek a szöveg végén. A szövegekői hivatkozás formája: (Nyíri, 1999. 126)

Kézírataikat a mediarium@licium.hu, illetve a ferko824@gmail.com címre várjuk.

a Mediárium szerkesztői

E SZÁMUNK SZERZŐI

ARANY LAJOS – *újságíró, művészeti író*

CHRAPPÁN MAGDOLNA – *oktatáskutató*

KOVÁCS EDINA – *doktorandusz*

MOLNÁR D. ERZSÉBET – *doktorandusz*

PÁL CSABA – *újságíró*

PUSZTAI GABRIELLA – *oktatáskutató*

SZIGETI JENŐ – *vallási néprajzkutató*

TÓTH ZOLTÁN – *oktatáskutató*

VITÉZ FERENC – *vizuális kommunikációkutató*

VÖLGYESI ZOLTÁN – *történész*